

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2020 30 stp
Fakultet for landskap og samfunn

Påtvungne landskap – uteområder i norske høysikkerhetsfengsler

Imposed Landscapes – Outdoor Spaces in
Norwegian High Security Prisons

Yngve Gorseth og Eirin Tørmoen
Master i landskapsarkitektur

Påtvungne landskap

Uteområder i norske høysikkerhetsfengsler

Tittel

Påtvungne landskap - Uteområder i norske fengsler

Title

Imposed landscapes - Outdoor Spaces in Norwegian High Security Prisons

Forfattere

Yngve Gørseth og Eirin Tørmoen

Veileder

Katinka Horgen Evensen, førsteamanuensis ved fakultet for landskap og samfunn

Biveileder

Anne Katrine Geelmuyden, professor ved fakultet for landskap og samfunn

Sidetall: 164

Utgitt: Mai 2021

Format: A4

Emneord: Fengsel, luftegård, fengselslandskap, rehabilitering, Romerike fengsel, Ullersmo avdeling, innsatt, kriminalomsorg

Keywords: Prison, prison yard, prison landscape, Ullersmo, Romerike Prison, Ullersmo Ward, inmates, penal care

*Alle figurer er produsert av forfatterne dersom ikke annet oppgis.
Alle foto er tatt av forfatterne dersom ikke annet oppgis.*

Oppgaven må vises i tosidevisning med forside huket av.

Forord

Det er med vemod at vi i skrivende stund avslutter denne masteroppgaven. Dette markerer slutten på fem fantastiske studieår på Ås.

Gjennom studiene har prosjektene som fokuserer på mennesker og deres behov for gode omgivelser vært spesielt givende. I god landskapsarkitektur ligger det mye omsorg for mennesker. Vi håper at denne oppgaven kan utgjøre en forskjell for de innsatte på Ullersmo.

Vi vil rette en spesielt stor takk til Romerike fengsel, Ullersmo avdeling, for det tette samarbeidet. Uten deres engasjement og gjestfrihet ville ikke oppgaven vår ha blitt den samme. Og kanskje enda viktigere, uten møtene med dem ville vi ikke ha hatt det like gøy med oppgaven.

Takk til Else Bingen Sande i Statsbygg for tilrettelegging for casestudiene.

Vi ønsker også å takke alle fagpersonene som har medvirket i oppgaven vår. Vi takker Marianne Levinsen, Anna Wathne, Eirin Støen, Svanur Larusson og Marianne Thomassen for samtaler om nyere nordiske fengselsprosjekter de har vært med på. Vi har latt oss engasjere og

inspirere gjennom disse samtalenene. Vi fikk mange råd som har vært nyttige for prosjekteringen av Ullersmo, og for vår faglige utvikling. Flere av fagpersonene har tipset oss om andre vi burde snakke med, og som har vist seg å være kjempegode tilskudd. Vi har fått erfare at flere dører åpner seg idet man tar den første telefonen.

En stor takk også til vår veileder Katinka Horgen Evensen, for dedikert hjelp og gode diskusjoner. En trygg veileder har gjennom en omfattende prosess vært avgjørende for resultatet.

Vi takker også biveileder Anne Katrine Geelmuyden for gode innspill til prosjektet og oppgavens struktur, og Frode Degvold for tidlig gjennomgang som bidro til at vi fant en god retning i prosjekteringen.

Til sist takker vi alle medstudenter som har gjort studielivet til en uforglemmelig tid, og til kollektivet som har holdt ut med mas på hjemmekontoret fra morgen til kveld!

Ås, 25. mai 2021

Yngve Gorseth og Eirin Tørmoen

Sammendrag

Kriminalomsorgen i Norge er kjent verden over for sin humane tilnærming til straff. Fengslenes høye kvalitet omtales ofte i spektakulære ordelag som skaper både sinne og begeistring. Fengslene i Halden og på Bastøy trekkes stadig frem som «verdens beste» (Where to Invade Next, 2015; Benko, 2015).

På tross av dette har soning, også i Norge, store negative konsekvenser for den innsatte. Fengselsbefolkningen har betydelig dårligere helse enn befolkningen for øvrig. Frihetsberøvelsen fører til at de innsatte må oppholde seg i påtvungne landskap. Da er det spesielt viktig at disse landskapene har høy kvalitet, slik at de kan bidra til rehabilitering av de innsatte.

Landets største høysikkerhetsfengsel, Romerike fengsel, Ullersmo avdeling, huser nesten 300 mannlige innsatte. Uteområdene deres er slitne, flate, har få kvaliteter, og det har skjedd lite med dem siden fengselet sto ferdig for over femti år siden.

I denne masteroppgaven undersøker vi hvordan gode uteområder kan utformes innenfor fengslenes strenge rammer, med Romerike fengsel, Ullersmo avdeling som prosjekteringscase. Gjennom en kunnskapsbasert tilnærming til prosjekteringen, har vi gjort en systematisk gjennomgang av kvaliteter i uteområdene til fem nordiske høysikkerhetsfengsler. Vi har intervjuet fagpersoner som har medvirket i prosjekteringen av fire av de fem fengslene. Fagpersonenes erfaringer er sammenstilt til åtte råd for prosjektering av uteområder i fengsler.

Med utgangspunkt i de åtte rådene fra casestudiene prosjekterer vi et forslag til transformasjon av uteområdene på Romerike fengsel, Ullersmo avdeling. Vi legger frem en helhetsplan for overordnet utvikling av hele fengselet, og mer detaljerte planer for noen delområder.

Abstract

The Norwegian Correctional Service is widely known for its humane approach to imprisonment. Prisons such as Halden High Security Prison, and the low-security prison at Bastøy island are often highlighted internationally. (Where to Invade Next, 2015; Benko, 2015). They seem to both provoke and excite.

In spite of several good penal facilities, detention in Norwegian prisons has a severe harmful impact on the lives of the inmates. The prison population has great health challenges, compared to the rest of the population. Due to the loss of freedom, the features of the imposed landscapes are crucial for the quality of life of the imprisoned.

Norway's largest high security prison, Romerike Prison, Ullersmo Ward, houses almost 300 inmates. The site is worn, flat and contains few positive distractions. The site has undergone few changes since the opening in 1970.

In this master's thesis, we explore how the yards and landscapes of prisons can be designed to facilitate rehabilitation, while still meeting the strict security measures of a modern high security facility. Romerike Prison, Ullersmo Ward is the site for our case project. We wanted a knowledge-based approach to our project, and so we conducted case studies of five Nordic prisons, mapping landscape qualities. We organised interviews with five professionals who have been involved in the design of four of the Nordic prisons. We have refined their experiences with prison design and present them as The Eight Recommendations for Designing Prison Landscapes.

In the thesis we design a transformation of Romerike Prison, Ullersmo Ward, based on the eight recommendations. The final result is presented through several plans ranging in scale and level of detail.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1 FENGSELSLANDSKAPET

Innledning	s. 2
Metodisk tilnærming	s. 5
Norsk kriminalomsorg	s. 7
Innsattes levekår	s. 9
Innsattes perspektiver på omgivelsene	s. 10
Fra tukthus til modulfengsler	s. 11
Hvordan planlegges norske fengsler i dag?	s. 15
Sammenhenger mellom natur og helse på institusjoner	s. 17

KAPITTEL 2 NORDISKE FENGSELSPROSJEKTER

Hólmsheidi fengsel	s. 23
Storstrøm fengsel	s. 27
Halden fengsel	s. 31
Ila fengsel og forvaringsanstalt	s. 39
Agder fengsel, Froland avdeling	s. 49
Samlede funn fra casestudiene	s. 57
Åtte råd for prosjektering av uteområder i fengsel	s. 59

KAPITTEL 3 NYE ULLERSMO

Hvordan er dagens Ullersmo?	s. 63
Hva ligger til grunn for morgendagens Ullersmo?	s. 75
Kompetanse og ressurser	s. 81
Hverdagen på Ullersmo	s. 85
Forslag til transformasjon	s. 91
Helhetsplan	s. 93
Skogsbeltet deler opp det store, flate rommet	s. 99
Bakgårdene styrker aktivitetstilbudet	s. 103
Luftestrålene - en frodigere opplevelse	s. 111
Utsikter med variasjon gjennom året	s. 119
Trærne gir fengselet liv	s. 125

KAPITTEL 4 REFLEKSJONER

Hva har vi fått til med forslaget?	s. 130
Hvordan kommer rådene til syne i forslaget vårt?	s. 131
Refleksjoner rundt egen prosess	s. 137
Hva trenger landskapsarkitekter for å prosjektere fengsler?	s. 139

Figurliste	s. 141
Referanseliste	s. 145

Kapittel 1

Fengsels- landskapet

Kan uteområder bidra til å bedre soningsforholdene? Vi undersøker hva som kjennetegner kriminalomsorgen, de norske innsatte og fengslene de soner i.

Innsatte i norske høysikkerhetsfengsler lever i påtvungne landskap, hvor de hver dag eksponeres for det samme begrensede uteområdet. På Ullersmo sitter nesten tre hundre mannlige innsatte. De forholder seg til et monotont landskap der lite har skjedd siden fengselet stod ferdig i 1970.

En fengselsstraff skal ifølge Kriminalomsorgen være en «berøvelse eller innskrenking av frihet, ikke tap av andre grunnleggende menneskerettigheter» (Kriminalomsorgen, u. å.-a). Likevel vet vi at soning i fengsel har mange negative konsekvenser for både den psykiske og fysiske helsen. Innsatte har større levekårsutfordringer enn grupper de kan sammenlignes med, og mange av disse utfordringene forsterkes gjennom soningsforløpet (Statistisk sentralbyrå, 2015).

Tradisjonelt sett har uteområdene hatt lav prioritet i byggingen av fengsler, men de siste tiårene har dette endret seg. Fengslenes uteområder har blitt frodigere og de innsatte har fått et bredere aktivitetstilbud. Interessen for utforming av fengsler blant landskapsarkitekter, arkitekter og designere har økt (Fransson m.fl., 2018). De siste årene er det skrevet flere masteroppgaver om temaet (Fagerli,

2018; Schedin, 2020), det forskes mer og debatten rundt nye Oslo fengsel (Pettrém, 2021) har satt fengslenes utvikling på dagsorden. På tross av et økt fokus på uteområder i byggingen av nye fengsler, har det imidlertid skjedd lite med uteområdene i de eldre fengslene.

Hverdagen i fengsel, kanskje spesielt i høysikkerhetsfengsler, er tilsynelatende monoton og rutinepreget. I podkasten RøverRadion forteller innsatte Kristian (2021) om hverdagen i Oslo fengsel. Han deler blant annet tanker om utsikten:

«Jeg sitter og tenker på noe direktøren sa for litt siden. I gamle dager var det å sitte inne en sak mellom deg og Gud og derfor ser du bare himmelen når du titter ut vinduet. Det var ikke bare i gamle dager. Sånn er det ennå. Jeg ser ut vinduet fra stolen nå, jeg ser kun grå himmel, jeg ser ikke noe bygg eller landskap. Må slå i hjel tiden til klokka blir fem.»

I Norges største fengsel, Romerike fengsel, Ullersmo avdeling (heretter: Ullersmo), er 286 menn innsatt. Uteområdene er flate, grå og tilnærmet innholdsløse. Monotonien i hverdagen forsterkes i fraværet av gode områder mellom bygningene. Mangelen på positive sanseinntrykk bidrar

antageligvis ikke til rehabilitering og dermed ikke til de uttalte målene for norsk kriminalomsorg (Meld. St. 37 (2007-2008)).

Sivilombudsmannen har kritisert forholdene ved Ullersmo og skriver blant annet at aktivitetstilbudet i luftegårdene er mangelfullt, og at det var grunn til å tro at enkelte innsatte avstår fra luftingen på grunn av dette (Sivilombudsmannen, 2018).

Ifølge Mandelareglene, FNs minimumsregler for behandling av innsatte, har enhver innsatt som ikke er sysselsatt utendørs rett på minimum én time med passende aktivitet i friluft hver dag (The Nelson Mandela Rules, 2015). Denne ene timen oppholder de innsatte seg i en fysisk avgrenset luftegård. Alternativet til lufting er å bli innlåst på cellen og se utover de samme intetsigende omgivelsene. Derfor er det spesielt viktig at disse områdene utformes slik at de møter de innsattes behov.

Kriminalomsorgen har tre kategorier av sikkerhetstiltak. Statisk sikkerhet er materielle tiltak som gjerder, visitasjon og tilsyn under lufting. Organisatorisk sikkerhet er tiltak på organisering og bemanning, som arbeidsplaner og opplæring. Den

siste kategorien, dynamisk sikkerhet, er mellommenneskelige relasjoner og samhandling mellom innsatte og ansatte (St.meld. nr. 37 (2007-2008)).

Vi vil forsøke å balansere behovet for statisk sikkerhet mot behovet for omgivelser som legger til rette for positiv relasjonsbygging, altså økt dynamisk sikkerhet, i utformingen av det nye landskapet på Ullersmo.

Formålet med oppgaven

I denne masteroppgaven foreslår vi en ny utforming av uteområdene på Ullersmo. I den sammenheng stiller vi oss det mer generelle spørsmålet:

Hvordan kan uteområder i fengsler utformes for å bedre soningsforholdene?

I undersøkelsen av dette samler vi erfaringer fra nyere nordiske fengselsprosjekter. Deretter bruker vi dem i forslag til transformasjon av uteområdene på Ullersmo, slik at soningsforholdene ved landets største fengsel kan bidra til rehabilitering av innsatte.

FORMÅL

Levere et forslag til transformasjon av uteområdene på Ullersmo som bidrar til rehabilitering av de innsatte

FREMGANGSMÅTE

- a. Trekke frem kvalitetene i uteområdene ved to nordiske og tre norske høysikkerhetsfengsler, og undersøke fagpersoners erfaringer fra planleggingen av fengslene
- b. Transformere uteområdene på Ullersmo med utgangspunkt i de samlede erfaringene fra casestudiene

VISJON

Gjøre Ullersmo til et forbilde på transformasjon av uteområder i fengsel

Metodisk tilnærming

Gjennom forarbeidet til masteroppgaven, og etter diskusjon med kontaktperson i Statsbygg, kom vi tidlig frem til Ullersmo som prosjekteringscase. Brukergruppen, mannlige innsatte, utgjør også den største andelen av norske innsatte. I tillegg er Ullersmo aktuelt for utvikling, og vårt bidrag kunne dermed utgjøre en forskjell.

Livet i fengsel representerer en virkelighet som de færreste av oss har kjennskap til. Fengselet, som en lukket institusjon, er fremmed terreng også for de fleste landskapsarkitekter, ikke minst for oss. Vi lurte på hva fengsler var og hvordan fengsler fungerte, og hvilke krav og begrensninger det var til uteområdene. Samtidig lurte vi på hvilke muligheter som fantes for å skape gode uteområder i høysikkerhetsfengsler. Alt dette gjorde at vi søkte noe å lene oss på, en kunnskapsbasert tilnærming til transformasjonen av Ullersmo.

I utgangspunktet ønsket vi å finne evidensbaserte retningslinjer for design av uteområder i *fengsler*. Evidensbasert design, også kjent som EBD, bruker forskning og erfaring fra helse som beslutningsgrunnlag for utforming (Moran & Turner, 2019). Vi fant ingen evidensbaserte retningslinjer for design av uteområder i fengsler i gjennomgangen vår. Vi utvidet søket til også å omfatte evidensbaserte retningslinjer for uteområder ved *helseinstitusjoner*. Det gjorde vi fordi slike institusjoner har mange fellestrekk med fengsler, ved at de kan oppleves som lukkede, stressende miljøer. Her var det svært mange publikasjoner med retningslinjer, men av dem vi undersøkte nøyere, fant vi ikke noen med høy overføringsverdi til vår prosjekteringscase. De fanget ikke opp sikkerhetsaspektet eller brukergruppens behov i tilstrekkelig grad. Vi søkte også på rapporter og veiledere fra arkitekt- og planmiljøet. Heller ikke her fant vi noen

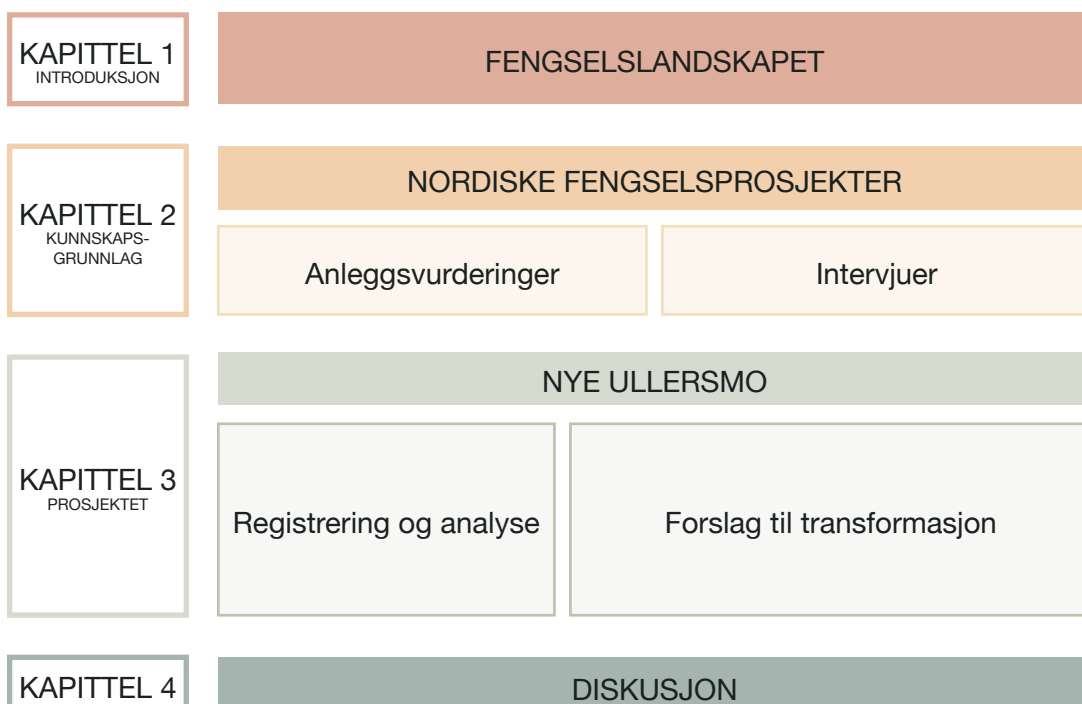

Fig. 1.1

Oppgavens oppbygging.

Kapittel 1 gir en innføring i temaet og blir bakteppet for oppgaven. Kapittel 2 danner den kunnskapsbaserte tilnærmingen til prosjektering av Ullersmo, som vi kommer til i kapittel 3. Til slutt reflekteres det rundt metoden og forslaget i kapittel 4.

retningslinjer vi kunne bruke i oppgaven vår, fordi de ikke hadde tilstrekkelig fokus på uteområder.

Dermed endret vi strategi. Vi tok kontakt med de fagpersonene som har jobbet med de nyeste fengselsprosjektene i Norden. Først og fremst var vi opptatt av at referanseprosjektene skulle være fengsler med høyt sikkerhetsnivå og mannlige innsatte, som vi mente styrker overføringspotensialet til Ullersmo. Casene skulle også være gjennomført nylig, fordi synet på straff og dermed design av uteområder i fengsler endrer seg i tråd med samfunnsutviklingen. Et annet kriterium var at casene skulle ha uteområder som var spesielt gode, sammenliknet med de fleste andre fengsler. Her gjorde vi rimelige antakelser i utvelgingen, basert på vårt faglige inntrykk.

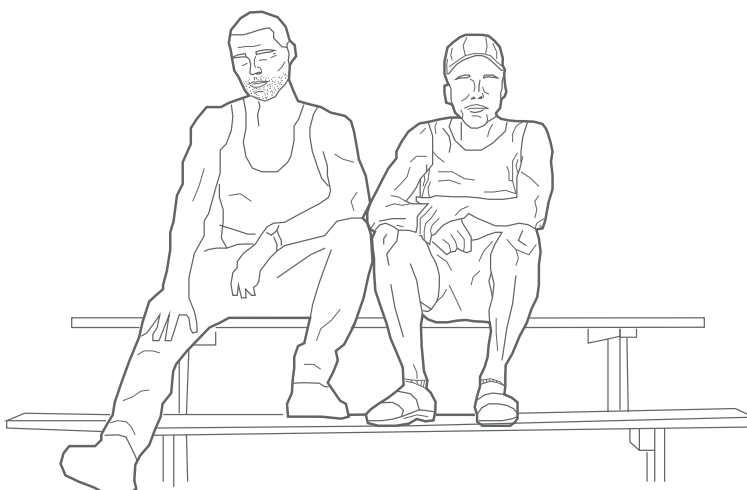
Vi gjennomførte strukturerte intervjuer med fem fagpersoner. Parallelt med samtalen gjorde vi anleggsvurderinger, og en systematisk gjennomgang av publikasjoner fra både statlig hold, arkitektkontorer og ulike medier. De viktigste funnene fra samtalen med fagpersonene ble sammenstilt til åtte råd for prosjektering av uteområder i fengsler. Disse rådene brukte vi så til å transformere uteområdene på Ullersmo.

På første befaring i mars 2021 ble vi godt kjent med de fysiske forholdene og rutinene som preger Ullersmo. Fengselsdirektøren, fengselsinspektøren og en representant fra Kriminalomsorgsdirektoratet, heretter: KDI, svarte på det vi hadde av spørsmål og kom med ønsker til hva forslaget burde inneholde. Etter befaring gjorde vi registrering og analyser, blant annet av funksjoner, landskapskvaliteter

og terreng, før vi prosjekterte et forslag til transformasjon av Ullersmo. Forslaget ble lagt frem for ledelsen i fengselet, som siden samlet tilbakemeldinger fra ansatte på alle avdelinger. Gjennom diskusjon med ledelsen kom vi frem til hvilke innspill som var viktigst å ta med videre. Vi omprosjekterte forslaget i etterkant av møtet, og holdt dialogen til det endelige forslaget var klart. Til slutt så vi forslaget i større faglig sammenheng og diskuterte det, rådene og metoden.

Personvern

Norsk senter for forskningsdata, NSD, har verktøy for å sikre trygg og lovlig oppbevaring av data. Vi meldte inn en datahåndteringsplan der vi oppga formål med oppgaven, hvilke personopplysninger vi skulle samle inn og hvordan de skulle oppbevares. Vi utarbeidet et spørreskjema som vi la ved, se vedlegg A. Svarene samlet vi gjennom digitalt nettskjema. Alle fagpersonene fikk et informasjonsskriv der de ble opplyst om sine rettigheter, blant annet om at de når som helst kunne trekke seg fra deltakelse. De fikk også valget mellom å anonymiseres eller krediteres.

Norsk kriminalomsorg

Ullersmo og de andre norske fengslene drives av Kriminalomsorgen, som ifølge direktør Lise Sannerud i Årsrapport 2019 skal være det siste leddet i straffesakskjeden og første leddet i en vellykket tilbakeføring til samfunnet. Målet med arbeidet deres er å redusere både alvorlig kriminalitet og tilbakefall til ny kriminalitet (Kriminalomsorgen, 2020-a). For å forstå organiseringen av fengselssystemet og regelverket knyttet til straffegjennomføring, undersøkte vi hvilke internasjonale og nasjonale rammeverk Kriminalomsorgen forholder seg til, og hvilke ansvarsområder de ulike instansene har.

Lover og regelverk

FNs kommisjon for kriminalitetsforebygging og strafferettspleie har siden 1955 hatt en standard for minimumskrav til behandling av innsatte. I 2015 vedtok de en revisjon som har fått tilnavnet Mandelareglene. Disse er ment som et uttrykk for enighet om hva som er minimumsregler for behandling av innsatte, selv om de ikke er juridisk bindende (Sivilombudsmannen, 2015). De 122 Mandelareglene er delt inn i ulike tematiske kategorier. Flere av reglene beskriver forhold knyttet til retten på tid utendørs. Regel 105 understreker at de innsattes behov for aktivisering ikke må tilsidesettes: «Recreational and cultural activities shall be provided in all prisons for the benefit of the mental and physical health of prisoners» (The Nelson Mandela Rules, 2015, s. 31).

De europeiske fengselsreglene er et annet viktig internasjonalt regelverk med tilsvarende status. Europarådet vedtok i 2006 Ministerkomiteens rekommandasjon til medlemsstatene om de europeiske

fengselsreglene. Regelverket setter standarder for blant annet hygiene, arbeid og bruk av isolasjon, og reflekterer synet til Den europeiske menneskerettighetsdomstol og Europarådets torturovervåkningskomité (Sivilombudsmannen, 2020). Grunnprinsippene nevner blant annet at soningen skal legge til rette for at de frihetsberøvede skal kunne reintegreres i samfunnet, og at «5. Livet i fengsel skal være mest mulig jevngodt med de positive sidene ved livet utenfor» (De europeiske fengselsreglene, 2006).

Den sentrale loven for straff i Norge er Straffeloven, med grunnprinsipp at ingen kan dømmes til straff uten at handlingen er definert som straffbar i en lovbestemmelse (Straffeloven, 2005). Straffeloven av 2005 trådte først i kraft i 2015 og erstattet den tidligere loven fra 1902. Den nye straffeloven inneholder blant annet bestemmelser om bøter, fengselsstraff og forvaring i 'Første del'. 'Annen del' beskriver de ulike straffbare handlingene og den passende straffereaksjon. Straffegjennomføringsloven regulerer videre gjennomføringen av fengselsstraff (Elden, 2015) og pålegger den ansvarlige etaten, Kriminalomsorgen, ansvar for at straffen gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen. Straffegjennomføringen skal motvirke nye straffbare handlinger, og være betryggende for samfunnet. Innenfor disse rammene skal straffegjennomføringen sikre de innsatte tilfredsstillende forhold (Straffegjennomføringsloven, 2001).

Sivilombudsmannen og føringer for Kriminalomsorgens arbeid

I stortingsmeldingen «Straff som virker – mindre kriminalitet - tryggere samfunn»,

Fig. 1.2

Organisasjonskart Kriminalomsorgen.
Informasjon basert på (Kriminalomsorgen, u.å.; SNL, 2021).

uttrykte regjeringen Stoltenberg II sitt syn på straff og gjennomføringen av straff i Norge (St.meld. nr. 37 (2007-2008)). «Straffen må være slik at tilbakefallet til ny kriminalitet blir mindre. Det innebærer blant annet å rehabilitere bedre» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 7). Ingen regjeringer har uttrykt et annet syn på straffegjennomføring etter dette. Kriminalomsorgen, som en statlig etat underlagt Justis- og beredskapsdepartementet, har ansvar for å følge opp reaksjoner fra domstol eller påtalemyndighet (Leerand, 2018). De forholder seg også til regjeringens standpunkt, som uttrykt i St.meld. 37 (2007-2008).

Sivilombudsmannen er en annen viktig aktør. Sivilombudsmannen er utnevnt for å sikre at det offentlige ikke begår urett mot enkeltpersoner (Sivilombudsmannsloven, 1962). Vedkommende besøker og undersøker forholdene hos institusjoner for frihetsberøvelse. Sivilombudsmannen kan ikke treffe bindende avgjørelser. Allikevel retter myndighetene seg i praksis etter det Sivilombudsmannen sier (Sivilombudsmannsloven, 1962). Sivilombudsmannen sendte Særskilt melding til Stortinget om *Isolasjon og mangel på menneskelig kontakt i norske fengsler* i 2019 (Sivilombudsmannen,

2019). Denne følges nå opp med økte midler til aktivisering og forebygging av isolasjon i fengslene, i tildelingsbrevet for Kriminalomsorgen 2021 (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021).

Fengselsorganisasjon – regioner og selvstyre

Øverst i Kriminalomsorgen, som faglig og administrativt organ, står KDI. De styrer etaten gjennom fem regioner, samt Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS) (Kriminalomsorgen, 2020-a). De fem regionene - Nord, Vest, Sørvest, Øst og Sør - har så ansvar for sine apparater i fire kategorier, blant annet 'Fengsler'. Hvert fengsel kan også ha flere avdelinger. Vår prosjekteringscase Ullersmo er en avdeling under Romerike fengsel, i Region Øst, styrt av KDI.

Fengselseiendommene forvaltes av Statsbygg. Etaten er statens sentrale rådgiver i bygg- og eiendomssaker (SNL, 2021), og hører til under Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD). Statsbygg er også byggherre og har dermed ansvar for bygging av nye fengsler, og byggeprosjekter på eksisterende fengselseiendommer. Se fig. 1.2.

Innsattes levekår

Fengslene har tre tydelige og adskilte brukergrupper. Selv om det er stor variasjon innad i de ulike gruppene, så er deres behov for gode uteområder i fengselet ganske enhetlige. De ansatte kommer på jobb hver dag, og jobber med de innsatte. De besøkende kommer inn i fengselet for å besøke en far, en sønn, venn eller en bror. Og til sist er det de innsatte som skal være innestengt i fengselet, og leve der gjennom hele året. Vi ser på innsatte som den viktigste brukergruppen i denne sammenhengen, og har undersøkt gruppen nærmere.

En gjennomsnittlig innsatt

I 2014 var gjennomsnittsalderen for innsatte i Norge 36 år (Meld. St. 12 (2013-2014)). Årsstatistikken for 2019 viser at gjennomsnittlig domslengde var 323 døgn. Det er rimelig å anta at domslengden for dem som soner på høy sikkerhet er betydelig lengre enn dette. I 2019 var antallet soningsplasser på høy sikkerhet 2508, og av disse var 95% forbeholdt mannlige innsatte (Kriminalomsorgen, 2020-b).

Innsattes levekår

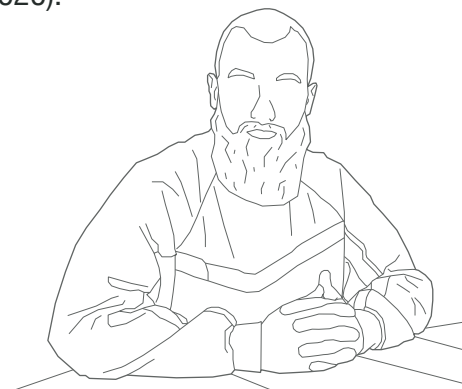
SSB-rapporten *Innsattes levekår 2014* tar for seg de innsattes liv før, under og etter soning (Statistisk sentralbyrå, 2015). Rapporten viser at innsatte, før soning, har hatt betydelig dårligere levekår enn referansegruppen. Vanskelig oppvekst, lav utdanning og usikre bo- og arbeidsforhold går igjen.

De innsatte vurderer sin egen helse som dårligere enn det referansegruppen gjør. De har oftere symptomer på både fysiske og psykiske plager, og over halvparten sliter med varige helsemessige plager. Allikevel opplever 37% at helsen blir bedre under soning. Dette kan henge sammen med rusbehandling

og at basale behov dekkes. Samtidig opplever 24% at helsen forverres.

Innsattes levekår 2014 (Statistisk sentralbyrå, 2015) har også undersøkt flere parametere knyttet til mellommenneskelige relasjoner. Rapporten viser at innsatte har lavere tillit til at «andre er til å stole på» og at «folk flest vil behandle dem rimelig». Fire av ti innsatte opplever at de mangler noen «å snakke med» i fengselet, og for dem som har noen «å snakke med» er det i de fleste tilfeller en annen innsatt. Til tross for at de innsatte jevnt over skårer ganske dårlig på de fleste parametere knyttet til levekår, svarer et klart flertall at de har gode evner til å løse utfordringer de bli konfrontert med.

Rapporten *Eldre innsatte i norske fengsler* (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2020) tar for seg eldre innsattes levekår. Disse gjenspeiler funnene fra *Innsattes levekår 2014*. KDI-rapporten slår fast at fengslene kan forvente en økt andel eldre innsatte, som i rapporten regnes som innsatte over 50 år. Den lave 'aldersgrensen' er satt på bakgrunn av høy sykkelighet og store levekårsutfordringer. WHO anslår ifølge KDI at innsatte eldes 10-15 år tidligere enn gjennomsnittsbefolkningen (WHO, referert i Kriminalomsorgsdirektoratet, 2020).

Innsattes perspektiver på omgivelsene

Hverdagen for innsatte er tilsynelatende monoton, og svært rutinepreget. I en episode av RøverRadion deler Kristian (2021), en innsatt i Oslo fengsel, sine tanker om omgivelsene. Utsikten fra cellevinduet gir ikke mye tilbake, og timene blir lange når han venter på lufting. I episoden forteller han også at han avstår fra lufting hvis det er dårlig vær, fordi det blir skittent på cella. Da mister han det timelange avbrekket som lufting kan være.

I teksten 'Humanity Rather than Materialism – A Short Essay About the Prison Environment' (2018) forteller innsatte 'John K.' om sitt forhold til omgivelsene i fengsel. Han har sonet i både høysikkerhetsfengselet i Halden og i lavsikkerhetsfengselet på Bastøy. I teksten trekker John frem mangelen på meningsfulle sosiale relasjoner som den største utfordringen med soning. Han skriver også at det i hans situasjon opplevdes som irrelevant hvilke farger som var på veggene og hva han så ut gjennom vinduet. Han ble provosert av at fokuset, ifølge ham, lå på de bygde omgivelsene, heller enn på oppfølgingen av de innsatte. John forteller at fraværet av lyden av trafikk og byliv både legger til rette for og forsterker negative tanker.

Han skriver videre om hvordan soningen på Bastøy bidrar til at han finner tilbake til roen og positive tanker, til tross for at det er gammeldags og slitt. Han fremhever verdien av at de selv kan påvirke hvordan omgivelsene ser ut, de gode sosiale relasjonene, og at disse sammen gjør at han til tider kan glemme at han er i fengsel. John skriver til slutt at oppholdet i Halden, omtalt som verdens mest humane fengsel, var mye mer krevende enn han kunne forestille seg, og at han først på det nedslitte

og avsidesliggende Bastøy begynner å komme til seg selv igjen.

Gjennom teksten til John K. blir det tydelig at fengslene har flere utfordringer som ikke kan løses med god landskapsarkitektur, og at innsatte som befinner seg i en stressende situasjon ikke nødvendigvis har rom for å ta innover seg kvalitetene i det bygde miljøet. Samtidig peker John K. på nettopp omgivelsene på Bastøy som viktige for at hverdagen der er enklere å forholde seg til (John K, 2018).

I en forskningsartikkel av Moran og Turner (2019) intervjues flere innsatte fra Halden fengsel. De innsatte 'Hans' og 'Morten' setter stor pris på omgivelsene i fengselet, i motsetning til John K. Hans forteller at omgivelsene i fengselet minner ham om hjemme, og at han ofte føler lykke når han er tett på naturen. Morten uttrykker at han setter stor pris på å være i kontakt med naturen i fengselet, og omtaler øyeblikkene hvor han får være i frukthagen eller furuskogen som de aller beste.

Tidligere innsatte Trond, forteller i et intervju om flate landskapet på Ullersmo og at det kupert landskapet i Halden fengsel gjorde ham godt. Flere innsatte trekker frem landskapet når de forteller om livet innenfor murene. Landskapet synes å være en viktig påvirkning på innsattes trivsel.

“Etter seks år på Ullersmo så drømte jeg bare om å gå i oppoverbakke.”

— Tidligere innsatte Trond
(Olsen, 2014)

Fra tukthus til modulfengsler

Fengselsarkitekturen har som annen arkitektur endret seg som en følge av ideologiske endringer i samfunnet – og spesielt synet på straff (Fridhov & Grøning, 2018). Denne gjennomgangen av norsk fengselshistorie bygger på kapittelet «Penal Ideology and Prison Architecture» i boken *Prison Architecture and Humans*, av kriminolog Inger Marie Fridhov og jussprofessor Linda Grøning. De tar i kapittelet for seg karakteristiske trekk ved fire ulike fengsler som representerer hver sin retning innen utforming av fengsler, og tanker om utviklingen

videre. Vi har inkludert tukthus i denne gjennomgangen, da de kan regnes som starten på en moderne tankegang om fengsler som institusjoner for forbedring (Evensen m.fl., 2019).

Tukthus

Tukthusene i Norge ble anlagt på 1700-tallet, etter modell fra danske tvangsarbeidsanstalter (Hals, 2010). Tukthusene huset opprinnelig løsgjengere og tiggere, men ble senere straffeanstalter (SNL, u.å.-a). Den uttalte intensjonen bak tukthusene var blant annet å «... lære det, hvorved

Fig. 1.3

Botsfengselet, ca. 1952. Foto: Helge Skappel/Widerøes flyveselskap (1952)

de kunne fortjene Brødet, uden at besvære landet» (Tukthusanordningen i Hals, 2010, s. 27) - ikke helt ulikt fra dagens uttalte mål i Kriminalomsorgen (Kriminalomsorgen, 2020-a). Arbeidet i tukthusene var også av en slik art at det i tillegg til å straffe den innsatte, skulle virke allmennpreventivt på den øvrige befolkningen (Evensen m.fl., 2019). I tillegg til arbeid var det bønn, og i noen tilfeller undervisning (Hals, 2010). Tukthuset i Christiania lå som en hestesko rundt en flat bakgård.

Fig. 1.4

Flybilde av Bergen fengsel.

Foto: Geovekst (u.å.)

Det panoptiske fengselet - Botsen

Botsenfengselet i Oslo stod ferdig i 1851, og regnes som det første cellefengselet i Norge (Fridhov & Grøning, 2018). Fengselet er bygget etter den amerikanske Philadelphia-modellen, som er en videreutvikling av Jeremy Benthams panoptiske fengsel, hvor de innsatte gjennom isolasjon og angar skulle rehabiliteres og oppnå forsoning med Gud. I samtiden ble det sett på som en mer human tilnærming enn straffearbeidsanstaltene. Begrepet 'panoptisk' brukes om noe som gjør det mulig å se alle fra et sted (SNL, u.å.-b), dette vises tydelig i fengselets utforming. Det var bygget slik at vokterne hadde full oversikt over de innsatte, samtidig som de innsatte ikke kunne være i kontakt med hverandre. Arbeids- og fellesområder var ikke-eksisterende, med unntak av kirken – men også her ble de innsatte isolert i egne båser. De innsatte ble luftet alene i trange luftestråler, se fig. 1.5. Botsenfengselet er et bygningsmessig speilbilde av den rådende straffeideologien i samtiden.

Fig. 1.5

Beplantning ved luftstråler i Botsfengselet.

Foto: Anders Beer Wilse (1929)

Produksjonsfengselet - Ullersmo

Over hundre år etter at Botsfengselet stod ferdig, begynte planleggingen av et nytt landsfengsel, Ullersmo (Fridhov & Grønning, 2018). De negative konsekvensene av langvarig isolasjon var blitt kjent, og fengselsloven ble revidert. Målet med det nye fengselet var også rehabilitering, men gjennom arbeidstrening og sosialisering. Fellesarealer i boavdelingene, gymsal og fotballbane representerer sammen

med verksteder en ny retning i straffeideologien. En totalitær utforming med kulvertsystem, flatt landskap, stor perimetersikring og ringmur sørger allikevel for at Ullersmo har en fiendtlig arkitektur (Cold, i Fridhov & Grønning, 2018).

Progresjonsfengselet - Bergen fengsel

Bergen fengsel ble bygget i 1990 (Fridhov & Grønning, 2018). Fengselet

bygget videre på de samme idealene som lå til grunn for utformingen av Ullersmo - arbeidstrening og sosialisering. I byggingen av Bergen fengsel ble individets verdighet vektlagt. Fengslingen skulle frarøve de innsatte friheten, men ikke andre grunnleggende rettigheter. Fengselet er også utformet for en planlagt progresjon i soningen: gjennom god oppførsel og vilje til endring vil den innsatte få mer frihet. Fengselet er delt inn i fire adskilte avdelinger, hvor

den siste er en åpen avdeling på utsiden av ringmuren. Utformingen er også preget av at det er tatt flere hensyn til estetikk og landskapskvaliteter, dette for å øke selvfølelsen til de innsatte (Fridhov & Grøning, 2018).

Luksusfengselet - Halden

Halden fengsel åpnet i 2010. Formålet med fengselet var å skape humane forhold, som i den grad det var mulig, skulle speile samfunnet utenfor (Fridhov & Grøning, 2018). Omgivelsenes påvirkning på mennesker ble tatt spesielt hensyn til, og de arkitektoniske grepene skulle bidra i en positiv retning. Fridhov og Grøning (2018) skriver at dette vises tydelig gjennom bevaring av skog og valg av innbydende materialer som tre og teglstein, heller enn betong. De ulike bygningene er plassert slik at man må ut for å gå til ulike aktiviteter som arbeid og undervisning. Moderne overvåkingsutstyr bidrar til at fengselet ikke trenger en like totalitær utforming som tidligere, for å ivareta sikkerheten. Fengselet både hylles og kritiseres for nivået av komfort.

Modulfengselet og veien videre

Agder fengsel med avdelingene Froland og Mandal (2020) representerer det aller siste innen utforming av fengsler i Norge. Fengslene er bygget etter standarden M2015, et samarbeidsprosjekt mellom Statsbygg og KDI. M2015 skal sikre likere soningsforhold, mer effektive og fleksible bygninger (Fridhov & Grøning, 2018). I standardiseringen har man gått bort fra flere av prinsippene som var førende for planleggingen av Halden fengsel. Ifølge Fridheim og Grøning (2018) argumenter myndighetene for at dagens effektive og billige standardfengsler også er til det beste for de innsatte. Hvorvidt dette stemmer eller ikke, vil tiden vise.

Hvordan planlegges norske fengsler i dag?

I forarbeidet til oppgaven dukket det opp et sentralt dokument knyttet til norsk fengselsarkitektur. *Funksjons- og arealveileder Kravspesifikasjon for fengselsbygg* (Kriminalomsorgsdirektoratet & Statsbygg, 2018) er resultatet av et samarbeidsprosjekt mellom KDI og Statsbygg. Bakgrunnen for samarbeidet var at fengselsprosjekter tradisjonelt sett har tatt lang tid fra planleggingen starter, til fengselet står ferdig. Det er også utfordrende at fengslene har fått ulike løsninger som fører til en mer uforutsigbar drift. Formålet med veilederen er å sikre gode og effektive byggeprosesser, forutsigbar og optimalisert drift, samtidig som fengslenes behov ivaretas.

I veilederen er det standardiserte løsninger for de ulike bygningene et moderne fengsel består av, og løsninger knyttet til uteområder og sikring. Delen som dekker uteområder fokuserer nesten utelukkende på krav knyttet til sikkerhet. Det stilles ikke krav til uteområdenes innhold og kvalitet. I samtaler med representanter fra både KDI og Statsbygg har uteområdene blitt trukket frem som en svakhet ved veilederen.

Utvidelsene av Ullersmo (2017), Indre Østfold fengsel, Eidsberg avdeling (2017) og nybyggingen av Agder fengsel (2020) er basert på veilederen. Vi har fått et inntrykk av at veilederen har kommet for å bli, og at den skal justeres og videreutvikles etter hvert som fengslene får erfaring med de ulike løsningene. Da bør fagkunnskap om gode uteområder inngå.

Fig. 1.6

Det nye modulbygget fra M2015 med blandete funksjoner i første etasje, og boavdelinger i de øvre etasjene. Her nybygget i Agder. Foto: Trond Isaksen/Statsbygg (u.å.).

Sammenhenger mellom natur og helse på institusjoner

De innsatte som gruppe har dårligere helse både før, under og etter soning, sammenliknet med referansegruppen (Statistisk sentralbyrå, 2015). Da hjelper det lite at fengsel er et stressende miljø (Moore, 1981). Som innsatt dømmes du til frihetsberøvelse. Du dømmes ikke til å få dårligere helse under og etter soningen. Det er tydelig at natur er en trend i design av og forskning på helsefremmende omgivelser. Så, hva er det med natur som kan virke helsefremmende, og hvorfor bør det få større plass i fengsler?

Metode for litteratursøk

Vi tok utgangspunkt i to sentrale studier av sammenhengen mellom omgivelsene i fengsler og de innsattes helse. Den første er en studie av State Prison of Southern Michigan, der Moore (1981) så på sammenheng mellom omgivelser og innsattes bruk av helsetjenester. I den andre undersøkte Moran og Turner (2019) den mulige effekten av naturkontakt i fengsler. Fra hver av disse sentrale studiene gjorde vi snøballsøk i store forskningsdatabaser som blant annet Oria og Web of Science, for å skaffe oss mer kunnskap om hvorfor eksponering for natur er helsefremmende for mennesker. Her brukte vi stikkord som 'helse', 'natur', 'evidensbasert design,' 'design', 'fengsel' og ulike kombinasjoner av disse.

Natur gjør oss mindre stresset

De siste tiårene har det vært gjort mye forskning på sammenhengen mellom natur og helse hos mennesker. Flertallet viser at kontakt med natur er helsefremmende for oss, både psykisk og fysisk. Den tydeligste sammenhengen mellom natureksponering og helse, er at det bidrar til redusert stress.

Stressresponser er energikrevende, gir utmattelse, svekker immunsystemet og hemmer bedringsprosesser etter sykdom (Ulrich m.fl., 2006).

I boken *Improving Healthcare with Better Design Building*, skrev Ulrich m.fl. (2006) om miljøets påvirkning på stress. De omtaler natur som en del av en gruppe miljømessige forhold som fungerer som positive distraksjoner. Vegetasjon og vann er typiske elementer fra naturmiljøer som studier viser tydelig at har en stressreducerende effekt. Natur kan både redusere stress og smerte i pasienter på sykehus. Både synet og lyden av natur har positiv effekt. Urbane miljøer uten vegetasjon kan også virke forsterkende på stress. Ulrich. m.fl. trekker frem veldeignete hager som gode tiltak på sykehus. Slike hager bør inneholde blant annet grønt bladverk, større trær og vannelementer. De bør ha steder med åpent preg og by på behagelige naturlyder som vann og fugler (Ulrich m.fl., 2006).

Nadkarni m. fl. (2017) undersøkte den stressreducerende effekten av naturkontakt på ulike grupper som er særlig eksponert for stress eller er understimulerte. Studien, gjort i et høysikkerhetsfengsel i USA, viste at innsatte i isolasjon som ble eksponert for naturvideoer over en periode på ett år, rapporterte betydelig redusert stress og irritabilitet. De var i tillegg innblandet i færre voldelige hendelser enn kontrollgruppen. Studien konkluderer med at naturkontakt bør vektlegges mer i planleggingen av fengsler og andre miljøer som er preget av høyt stress- og ensomhetsnivå (Nadkarni m.fl., 2017).

Utsikt er spesielt

viktig for mennesker på institusjoner

Både passiv og aktiv naturkontakt har positiv effekt på helsen (Moran & Turner, 2019). For individer som lever på institusjon er passiv naturkontakt særlig viktig, fordi de tilbringer mye av døgnet inne. Da blir utsikten særlig viktig. I Moores studie (1981) undersøkte han sammenhengen mellom omgivelser, stress og bruk av helsetjenester blant de innsatte. Han fant blant annet at mindre innsyn og lavere støynivå var faktorer assosiert med mindre bruk av helsetjenester. I tillegg fant han at innsatte med utsikt til det omkringliggende jordbrukslandskapet hadde mindre behov for helsetjenester enn innsatte med utsikt til fengselets luftgård (Moore, 1981).

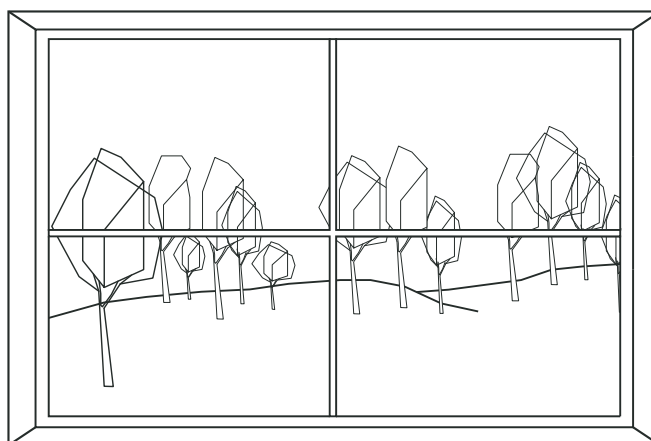
Ulrichs studie 'View through a window' (1984) hadde liknende funn fra et sykehus. Studien viste at sengeliggende pasienter som hadde utsikt til natur ble fortere friske, samtidig som de brukte mindre medisin, sammenliknet med pasienter som hadde utsikt til en murvegg (Ulrich, 1984).

Hva kan

landskapsarkitekter bidra med?

Landskapet tilhører brukeren. Som planleggere og designere skaper vi omgivelsene folk forholder seg til. Dermed bør vi sørge for at omgivelsene fyller den funksjonen de skal, uten å påvirke brukerne negativt. Dette ansvaret blir ekstra tydelig i påtvungne landskap, altså omgivelser brukerne ikke kan velge bort. Når vi planlegger uteområder på institusjoner bør vi legge til rette for stressreduksjon, positiv distraksjon og positive møter mellom mennesker.

Det er mange aspekter som kan gjøre et miljø helsefremmende. Tilgang på natur er et viktig slikt aspekt. Som landskapsarkitekter er vi eksperter på design med naturelementer. Denne ekspertisen har potensiale for å bidra til bedre soningsforhold i fengsler. I forslaget til transformasjon av Ullersmo vil vi legge til rette for mer naturkontakt. Vi vil også sørge for at de innsatte får bedre utsikt fra cellene sine.

Oppsummering

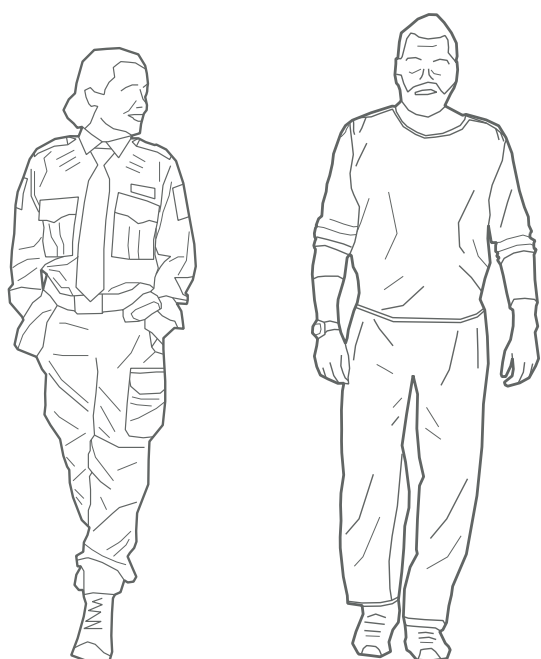
Fengselsarkitekturen har utviklet seg parallelt med samfunnet, fra 1700-tallets tukthus der løsgjengere ble stuet bort (SNL, u.å.), til dagens modulfengsler der behovet for effektivitet og standardisering balanseres mot behovet for å skape innhold i soningen og legge til rette for rehabilitering av de innsatte.

Det enkelte fengselet, i vårt tilfelle Ullersmo, er en avdeling i en av fem regioner, som er en del av Kriminalomsorgen, og som forholder seg til KDI (Kriminalomsorgen, 2020-a). Myndighetene følger opp Sivilombudsmannes særskilte melding om *Isolasjon og mangel på menneskelig kontakt i norske fengsler* i tildelingsbrevet for Kriminalomsorgen 2021 (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021). Det er med andre ord alltid nødt til å ligge en politisk vilje til grunn for gode tiltak på uteområder i fengsler. Allikevel har fengslene en stor grad av selvstyre, som gir gode muligheter for transformasjon av eksisterende uteområder, gitt at de får økonomisk støtte.

Innsatte er en sårbar brukergruppe med flere helseutfordringer både før, under og etter soning (Statistisk sentralbyrå, 2015). De eldes tidligere enn gjennomsnittsbefolkningen og har lavt nivå av tillit til andre (Statistisk sentralbyrå, 2015; Kriminalomsorgsdirektoratet, 2020). Hverdagen er også monoton og rutinepreget (Kristian, 2021).

Flere studier viser at naturkontakt har positiv effekt for mennesker på institusjoner (Ulrich m.fl., 2006). Dermed bør god landskapsarkitektur inngå i fengselsplanlegging. Vår ekspertise bør også utnyttes til transformasjonsprosjekter.

Kapittel 2

Nordiske fengsels- prosjekter

Hva kjennetegner gode uteområder i fengsler? Vi undersøker fem nordiske fengsler og snakker med fagpersoner som har medvirket i utformingen av dem.

Utvalg av caser

Moran og Turner (2018) trekker frem Norden i sin artikkel om utforming av fengsler. Dersierdeatdenordiskelandene har en tilnærmet lik fengselsfilosofi – det er her rehabilitering er en sentral del av strafferettssystemet. Vi valgte altså ut caser hvor rehabilitering har vært et overordnet mål og hvor uteområdene ser ut til å bidra til bedre soningsforhold, da de med utstrakt bruk av vegetasjon, aktiviteter og veldeignete utendørs møteplasser likner mer på bosteder for mennesker enn de fleste andre fengsler.

To nordiske fengsler skilte seg ut, islandske Hólmsheidi fengsel og danske Storstrøm fengsel. De to er vidt forskjellige i størrelse og fengselsbefolkning, men sammen gir de et bilde av hva moderne fengselsprosjekter med høyt sikkerhetsnivå er, nemlig oversiktlige, aktivitetsrettede og med grønne utsikter. Det var ikke planlagt befaring til hverken Hólmsheidi eller Storstrøm.

Deretter så vi nærmere på tre norske fengsler. Her planla vi registrering og vurdering av funksjoner og landskapskvaliteter, og samtale med fagpersoner. Vi planla også befaring, men som en følge av pandemien utgikk dette. Vi valgte Halden fengsel fordi det omtales som verdens mest humane fengsel, Ila fengsel og forvaringsanstalt fordi de nylig har fått transformert en luftegård gjennom et KORO-prosjekt, og til slutt Agder fengsel, avdeling Froland, fordi det er det nyeste store fengselsprosjektet i Norge.

Intervjumetode og samtaler

Først kontaktet vi landskapsarkitektene bak Hólmsheidi og Storstrøm fengsler.

Marianne Levinsen fra prosjekteringen av Storstrøm sa ja til en samtale med oss. Denne ble en pilot for de senere samtalene om de norske fengslene, som vi hadde planlagt mer omfattende studier av.

Deretter rekrutterte vi tre landskapsarkitekter og en kunstner som hadde bidratt i de norske fengslene. Etter strukturerte søk på nett og samtaler med kontaktperson i Statsbygg, fant vi ut hvem vi skulle kontakte. Vi hadde en samtale med hver av dem hvor vi spurte om hva som lå til grunn for prosjektet og hvilke erfaringer de hadde gjort seg. Disse varte mellom 60 og 90 minutter. For å strukturere samtalene, laget vi et spørreskjema (vedlegg A). Deltakerne fikk velge mellom selv å fylle ut skjemaet i etterkant av samtalen, eller at vi gjorde det underveis. For de som valgte det siste alternativet, sendte vi over utfylt skjema til sitatsjekk.

Registreringer

Til Hólmsheidi fengsel og Storstrøm fengsel vurderte vi programmering og ulike funksjoner i uterommene basert på flybilder, medieoppslag og landskapsplaner vi fikk tillatelse til å gjengi. Halden fengsel (heretter: Halden), Ila fengsel og forvaringsanstalt (heretter: Ila) og Agder fengsel, Froland avdeling (heretter: Froland) vurderte vi grundigere. Her brukte vi offentlig tilgjengelige kartdata og flybilder med høy oppløsning. Fagpersonene supplerte informasjonen gjennom samtalene. Fengsler er lukkede miljøer, og som følge av Covid-19 og medfølgende uforutsigbarhet, endte vi med en omfattende gjennomgang av aktuelle dokumenter, artikler og planer som metode for de tre norske casene.

HÓLMSHEIDI FENGSEL

Hólmsheidi fengsel er det største og nyeste fengselet på Island. Fengselet har avdelinger for både kvinner og menn, og brukes i hovedsak til varetektsfengsling og kortere dommer (Arkís arkitektar, u. å.). Fengselet ligger like utenfor Reykjavík. Oppdraget med å tegne nytt fengsel ble lagt ut som en arkitektkonkurranse, hvor islandske Arkís Arkitektar vant. Fengselet har vært nominert til flere arkitektur-priser og ble trukket frem som et eksemplarisk prosjekt av Nordic Built i 2015. Prosjektperioden varte fra 2012 til 2016 (Arkís arkitektar, u. å.).

Antall innsatte: **56**

Kjønn: **Kvinner og menn**

Antall ansatte: **Ukjent**

Sikkerhetsnivå: **Høyt**

Areal: **Ca. 18 500 m²**

Ferdigstilt: **2016**

Fig. 2.1

Formalia basert på (Fangelsis-málastofnun Ríkisins, u. å.)

Om utforming

Fengselet ligger lavt i det værharde landskapet, og har en materialbruk som gjenspeiler omgivelsene. Fasadene består av corten-stål og betong, mens taket er dekket med rullestein og mose. Samtidig preges fengselet og gjerdene av rette og skarpe vinkler som bidrar til

å opprettholde opplevelsen av kontroll og overvåking for de ansatte.

Bygningsmassen er delt opp i fire fløyer, hvor den første fløyen rommer administrasjon, besøksavdeling og rom tilpasset arbeidstrening og undervisning. De tre andre er delt opp i flere avdelinger med tilhørende gårdsrom. Vinduer fra gulv til tak i

Fig. 2.2

Hólmsheidis plassering i forhold til Reykjavík. Flybilde: Google Earth (2021)

Fig. 2.3

Cellene har vinduer med utsikt til den store lufttegården, og til landskapet rundt. Foto: Foto: Hreinn Magnusson/Arkís arkitektar (u. å.)

fellesarealene sørger for dagslys fra, og sikt til, gårdsrommene. Alle cellene har store sikkerhetsvinduer og ligger slik at de har utsikt mot det storslagne, omkringliggende landskapet.

Hver avdeling har en egen lufttegård på utsiden av bygningsmassen, med overbygd terrasse med sittemøbler, basketballkurver og trær. Fra fellesområdene har avdelingene tilgang på et gårdsrom med flyttbare og faste sittegrupper, trær og annen beplanting. Det ligger også en fotballbane innenfor fengselets gjerdet. I lufttegårdene rundt bygningsmassen er det brukt samme vegetasjon og underlag som i naturen utenfor gjerdene, mens gårdsrommene har en mer foredlet vegetasjon og et

mer hjemlig uttrykk.

Hólmsheidi fremstår som et godt fengsel, hvor de innsatte har en høy kvalitet på soningen. Mange lufttegårder med variasjon i uttrykk og tilbud, sammen med lang sikt fra cellene, bidrar til dette. Samtidig mangler fengselet en større lufttegård hvor de innsatte får muligheten til å utfolde seg fysisk. Den største lufttegården er rundt 600 m². Det ville også vært fordelaktig med større mangfold av fysiske aktiviteter og terreng. En kan anta at dette er et resultat av de økonomiske rammene og fengselets formål: varetekt og korte dommer. Utsikten til det værharde landskapet og de fleksible lufttegårdene tar vi med oss videre.

Fig. 2.4
**Illustrasjonsplan
for fengselet.**
Plantegning: Arkís
arkitektar (u. å.).

Liten luftegård

Gårdsrom

Luftegård

STORSTRØM FENGSEL

Storstrøm fengsel på Falster i Danmark, er bygget etter den samme ideologien rundt straff og rehabilitering som ligger til grunn for norsk kriminalomsorg. Normalitetsprinsippet har vært styrende, og arkitektene bak fengselet skriver at:

«Storstrøm fængsel sætter rammerne for verdens mest humane og resocialiserende lukkede fængsel med en arkitektur, der understøtter de indsattes mentale og fysiske trivsel og samtidig er en tryk og behagelig arbejdsplads for de ansatte» (C. F. Møller, u.å.).

For å få bedre innsikt i prosessen rundt planleggingen og grepene bak Storstrøm fengsel, tok vi kontakt med den ansvarlige landskapsarkitekten for prosjektet. Samtalen med henne ble en pilot for de senere samtalene med de ansvarlige for prosjektene i de norske

fengslene vi studerer i oppgaven.

Om fengselet

Den danske regjeringen vedtok i 2004 å bygge et nytt høysikkerhetsfengsel. I 2009 ble tomt og budsjett fastsatt. Arkitektkonkurransen for fengselet startet like etter, og mot slutten av

Antall innsatte: **250**

Kjønn: **Menn**

Antall ansatte: **Ukjent**

Sikkerhetsnivå: **Høyt**

Areal: **Ca. 130 000 m²**

Ferdigstilt: **2017**

Fig. 2.5

Formalia basert på
(CF. Møller, u. å.)

Fig. 2.6

Boavdeling med lameller i forgrunnen. Foto: Torben Eskerod/Marianne Levinsen landskab (u.å.).

Fig. 2.7

Storstrøms plassering i forhold til Nykøbing Falster. Flybilde: Google Earth (2021)

2010 ble vinnerne annonsert (C. F. Møller, u.å.). Hos vinnerteamet var landskapsarkitektene med fra første møte, og var en likeverdig del av prosjekteringsgruppen (Marianne Levinsen Landskab, u.å.). Fengselet sto ferdig i 2017.

Storstrøm fengsel har vært, og er til dels fortsatt, et omstridt prosjekt. Den høye kostnadsrammen og gode kvaliteten på bygg, aktivitetstilbud og omgivelser har blitt kritisert av medier og politikere. Dansk Folkepartis Peter Kofod sa blant annet at han opplevde fengselet som dypt støtende, i den forstand at standarden var for høy, og at de innsatte hadde det for godt (Fallah, 2019).

Gjennom samtalen med den danske landskapsarkitekten kom det frem at Kriminalforsorgen ønsket å bruke Halden fengsel som referanseprosjekt, men at de måtte droppe dette fordi det danske fengselsvesenet har en annen gradering av sikkerhetsnivåer enn det som brukes i Norge. Storstrøm har fire avdelinger for høy sikkerhet, og en avdeling for særlig høy sikkerhet. Det er derfor stilt strengere sikkerhetskrav

knyttet til utforming enn det vi har i norske fengsler.

Om utforming

Det overordnede arkitektoniske grepet er å skape en bebyggelse med samme struktur og skala som en mindre by. Fengselet er organisert med en stjernestruktur inspirert av de nærliggende landsbyene, hvor fellesfunksjoner som kulturhus, idrettshall, arbeid og utdanning ligger sentralt, mens boavdelingene kranser rundt disse. Mellom boavdelingene og fellesbygningene er det opparbeidet flere byrom med ulike funksjoner og uttrykk, som sørger for en variert romopplevelse. Mønsteret i belegget understreker stjernestrukturen, og bidrar til orienterbarhet.

Tilknyttet hver boavdeling er det to indre gårdsrom som brukes til lufting av de innsatte. Gårdsrommene består av sittegrupper under tak, en half court til basketball, trær og plen. Fasadene består av lys teglstein, glass og betong. I fengselet er det også en større idrettsplass med både løpe- og ballbane.

Gjennom tre meter høye vinduer har de innsatte god sikt ut av cellene. Trær, stauder og sommerblomster er plantet i områdene mellom boavdelingene slik at de innsatte opplever variasjon gjennom året. Her er det også satt opp store lameller av corten-stål for å hindre at de innsatte skal kunne se og kommunisere med hverandre, se fig. 2.6.

Fengselet har en seks meter høy ringmur som er nennsomt plassert i terrenget rundt fengselet. Et viktig prinsipp for utearealene har vært å myke opp sikten mot muren med bruk av vegetasjon. I store deler av fengselet brytes dermed sikten av trær som er plantet rundt omkring.

I boavdelingen med særlig høy sikkerhet luftes de innsatte i bur som inneholder en basketballkurv og en hengekøye, uten sikt til noe annet enn plen og ringmur. Heller ikke fra cellene er det man ser, mer variert. Landskapsarkitekten fortalte at det var lite rom for gode tiltak utendørs i denne delen av fengselet.

Det rådgivende ingeniørselskapet som bidro i prosjektet beskriver omfattende overvannstiltak. Det er flere grønne tak, et terreng som leder vannet til drenerende regnbed og muligheter for et midlertidig basseng for å disponere overvann like utenfor muren (Rambøll, u.å.).

Landskapsarkitekten fortalte at det tidligere i prosessen var tegnet inn en epleplantasje med 700 epletrær, hvor det skulle sysselsettes mange innsatte. I tillegg hadde friidrettsbanen i utgangspunktet internasjonale mål. Deler av muren var plassert gjennom et vann på det laveste punket i landskapet.

Disse grepene ble dessverre skrinlagt, ikke på grunn av sikkerhet, men som en følge av budsjettkutt for landskap.

By-grepet står igjen som fengselets største kvalitet, og viser at det er mulig med gode designgrep innenfor strenge rammer.

“Jeg får en klump i maven, når jeg ser de her dybt kriminelle mennesker omtale værelserne som suiter, at de spiser hummer til en fest, og hvis de bliver lidt trøtte af det hele, kan de altid lige tage et spil badminton”

— Peter Kofod i B.T. (Fallah, 2019)

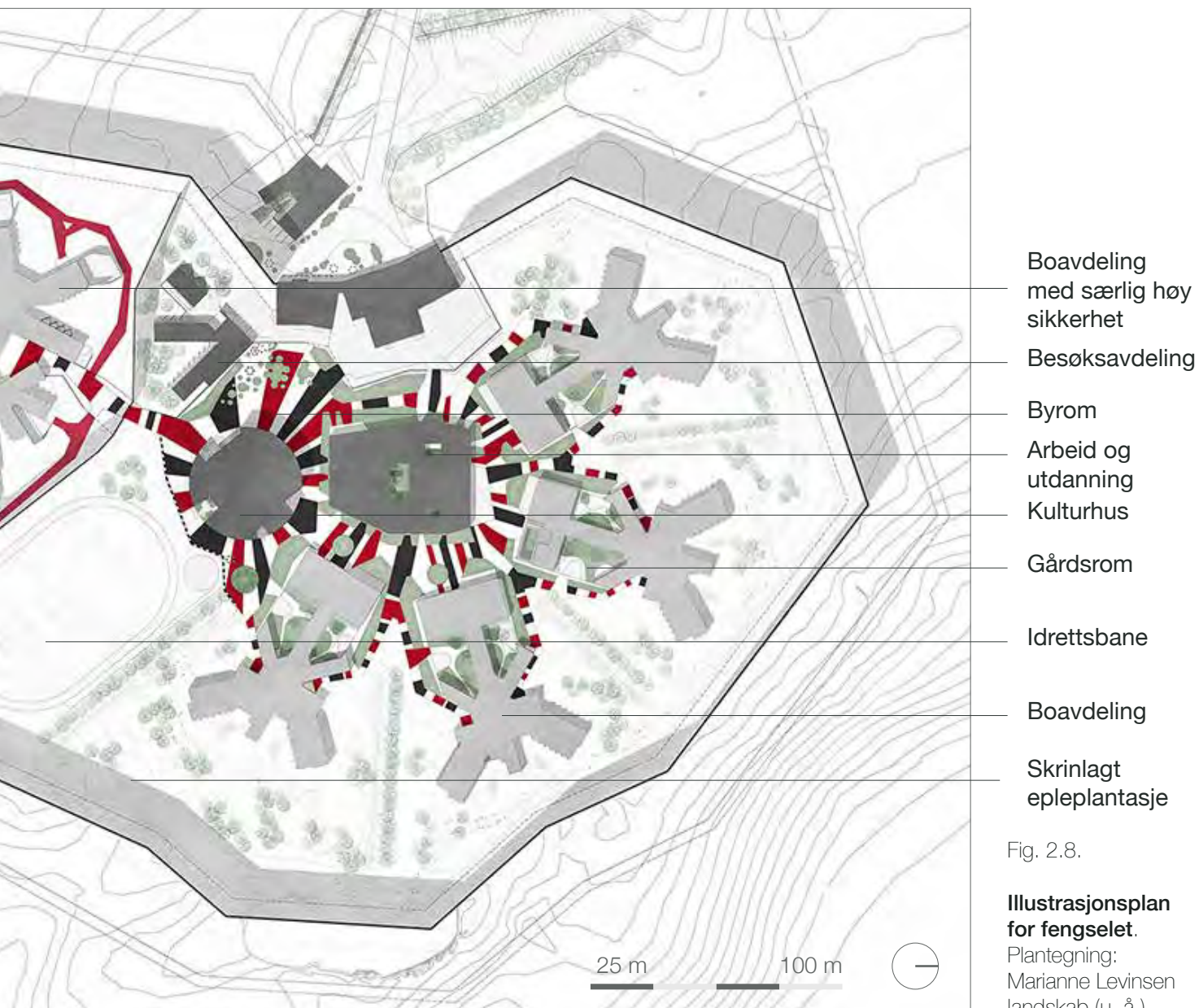

Fig. 2.8.

Illustrasjonsplan for fengselet.

Plantegning:
Marianne Levinsen
landskab (u. å.)

Halden fengsel

Omringet av en hundre år gammel furuskog på Berg i Halden kommune ligger Halden fengsel, som i forbindelse med åpningen i 2010 ble omtalt som verdens mest humane fengsel (Adams, 2010). Halden fengsel representerer en ny retning innen utformingen av fengsler. Fridhov og Grøning (2018) beskriver retningen som 'luksusfengselet'. Halden fengsel er også interessant å studere fordi det har et uteområde med særlige kvaliteter, som vi ikke har funnet i de andre casene vi har studert.

på rundt 1,5 milliarder norske kroner (Statsbygg, 2010).

Fengselet har vært svært synlig i mediebildet, både nasjonalt og internasjonalt. Det er laget flere dokumentarfilmer om fengselet, blant annet Michael Moores *Where to Invade Next* (2015). The New York Times skrev i 2015 en feature-artikkel om «The Radical Humaneness of ... Halden Prison» (Benko, 2015) og hvordan den norske straffeideologien kommer til syne gjennom utformingen av fengselet.

Fra furuskog til verdenskjent fengsel

Stortinget vedtok i 1999 at det skulle etableres et nytt fengsel på Østlandet. Kriminalomsorgen utarbeidet et sett med kriterier for tomtevalg, hvor det blant annet ble fremmet et ønske om et variert terreng og vegetasjon. En begrenset prosjektkonkurranse ble annonsert våren 2002 hvor fem ulike grupper ble invitert til å delta. Den uberørte tomten i Halden ble valgt i 2003. Byggingen av fengselet startet i 2006, og det ble ferdigstilt tre år senere. Prosjektet hadde en kostnadsramme

Antall innsatte: **227**

Kjønn: **Menn**

Antall ansatte: **350**

Sikkerhetsnivå: **Høyt**

Areal: **Ca. 120 000 m²**

Ferdigstilt: **2010**

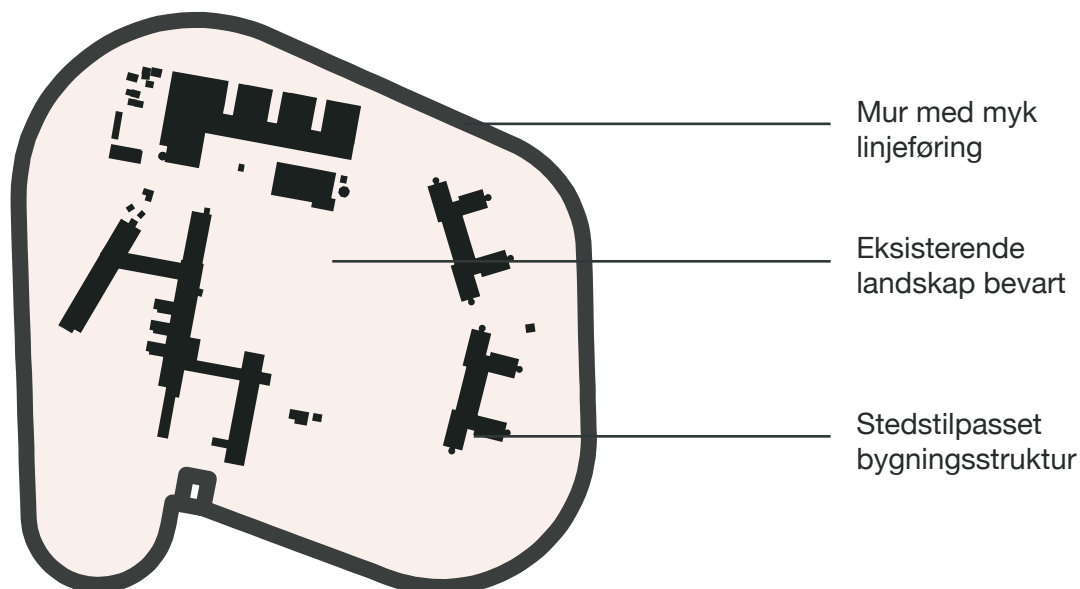
Fig. 2.9

Formalia basert på (Kriminalomsorgen, u. å.)

Fig. 2.10

Fengselets plassering i forhold til Halden by. Flybilde: Google Earth (2021)

Fengselet har vunnet arkitekturpriser og vært en del av utstillingen «Design and Violence» ved Museum of Modern Arts i New York (Leung, 2014).

Halden fengsel omtales stort sett i positive ordelag, men har også vært gjenstand for kritikk fra inn- og utland. Både Per Sandberg og den tidligere amerikanske fengselsdirektøren James Conway har kritisert nivået av komfort og frihet innenfor murene (Berge, 2010; Mørk Tønnesen, 2014). En tidligere innsatt kritiserte også fengselets fokus på fysiske omgivelser i et essay i *Prison Architecture & Humans* (John K, 2018).

Befolkning og utdanningstilbud

De innsatte i Halden fengsel er det vanskelig å kategorisere. Kriminalomsorgens årsstatistikk fra 2019 (Kriminalomsorgen, 2020-b) viser at omtrent en tredjedel av de innsatte sitter i varetekt, mens to tredjedeler soner en dom. Det kan tyde på at det er ganske stor variasjon i hvor lenge de sitter inne, og at fengselsbefolkningen er mangfoldig. Det ligger lite tilgjengelig statistikk om hvem de innsatte er, men gjennom artikler i media får man inntrykk av mange av de innsatte sitter på lange dommer for grove forbrytelser (Benko, 2015; Hanssen, 2019).

Fengselet samarbeider med Halden videregående skole, og har et bredt tilbud innen ulike fagområder, som bygg og anlegg, restaurant og matfag og teknisk industriell produksjon (Kriminalomsorgen, u.å.-b). Det er også mulig å ta kreative fag innen musikk, design og håndverk. Arbeidsdriften har et bredt sysselsettingstilbud, med flere fagområder som vedlikehold av uteområder, bilpleie, keramikk, radio og renhold.

Utover dette har fengselet fokus på aktivisering, for å motvirke skadevirkningene av å sone. Det arrangeres en rekke ulike kurs innen rus- og sinnemestring, foreldrerollen, konfliktråd og økonomi for å gi de innsatte gode verktøy til å takle livet etter soning (Kriminalomsorgen, u.å.-b). Fengselet har siden 2013 også hatt et klosterprogram hvor de innsatte som deltar lever som kristne munkere i 21 dager (Bjørke, 2020).

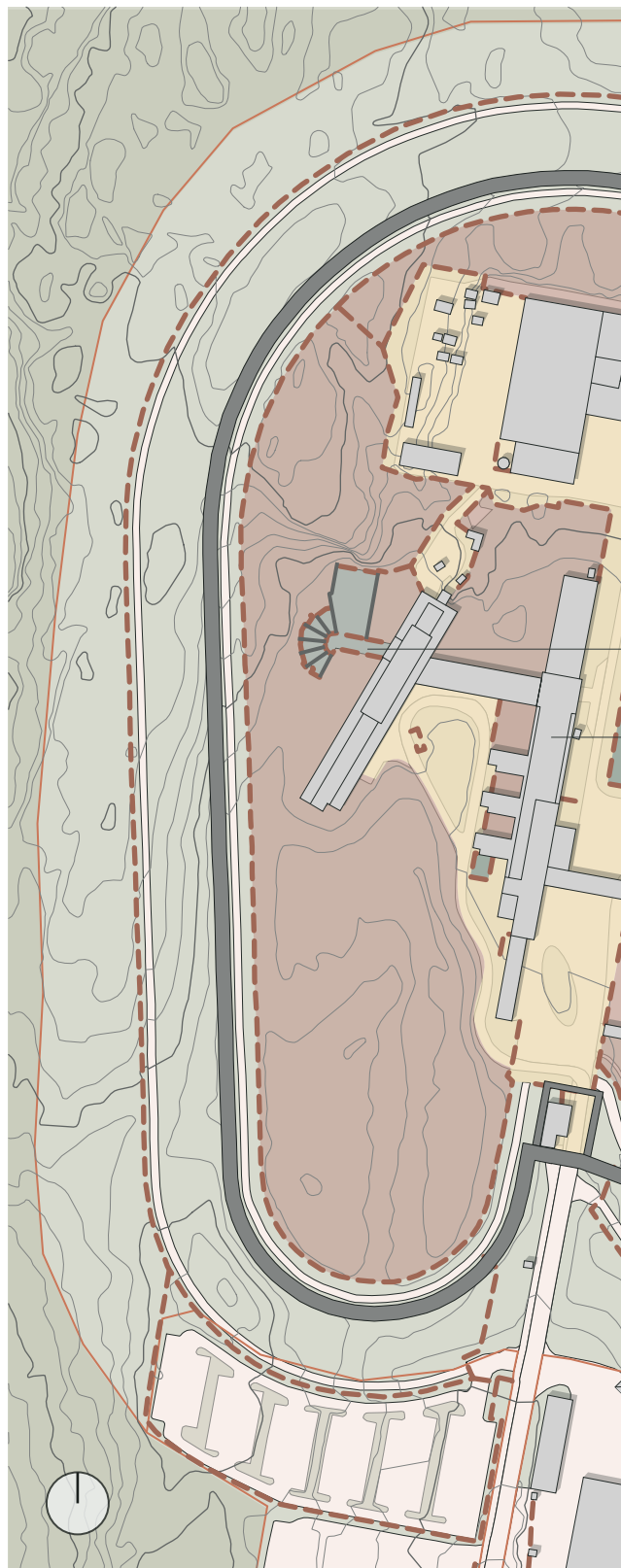
FUNKSJONER

Halden fengsel består av flere desentraliserte bygninger, med ensartede funksjoner. De ordinære boavdelingene ligger øst i fengselet og på et høyere terrengnivå enn bygningene knyttet til arbeid, utdanning, aktivitet, helse, administrasjon og særavdeling. Fengselet er planlagt slik for at de innsatte skal komme seg ut og forflytte seg mellom ulike målpunkter gjennom dagen, på samme måte som man gjør utenfor murene. Det bidrar til vekslende omgivelser med ulike inntrykk i hverdagen.

Det er tre luftegårder tilknyttet hver boavdeling. Disse har ulik utforming hvor en inneholder forskjellige idrettsaktiviteter, en legger vekt på mer naturgitte kvaliteter, og en har et mer blandet uttrykk. Innkomstavdelingen har flere små luftegårder hvor de innsatte kan luftes alene uten tilsyn. Ved kultur- og aktivitetshuset ligger det en større luftegård med blant annet en fotballbane.

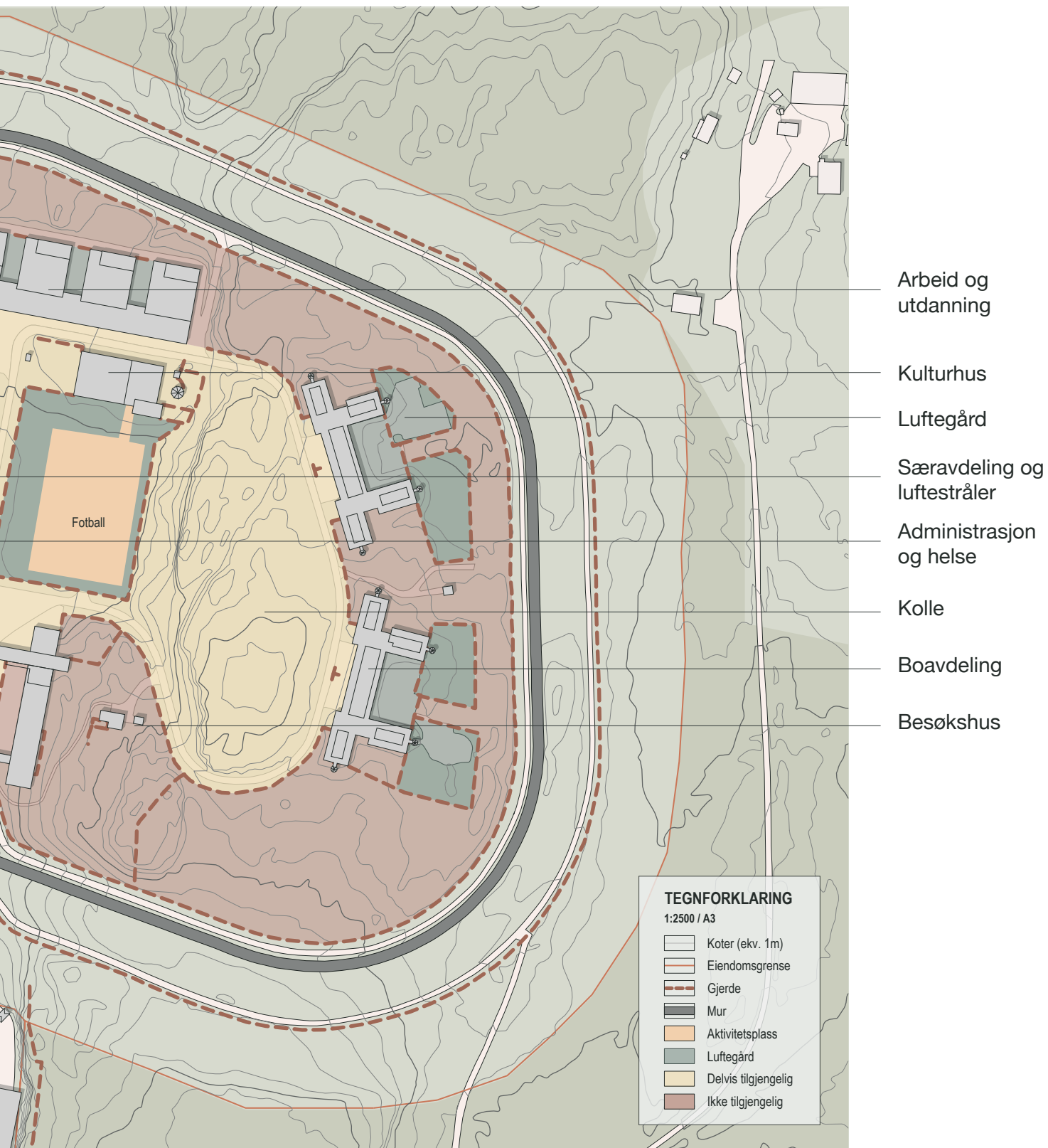
Besøkshuset ligger i en skråning sør i fengselet. Denne ligger skjernet fra områdene hvor de innsatte oppholder og beveger seg. Det lille huset har en liten hage med kunst og ulike lekeapparater.

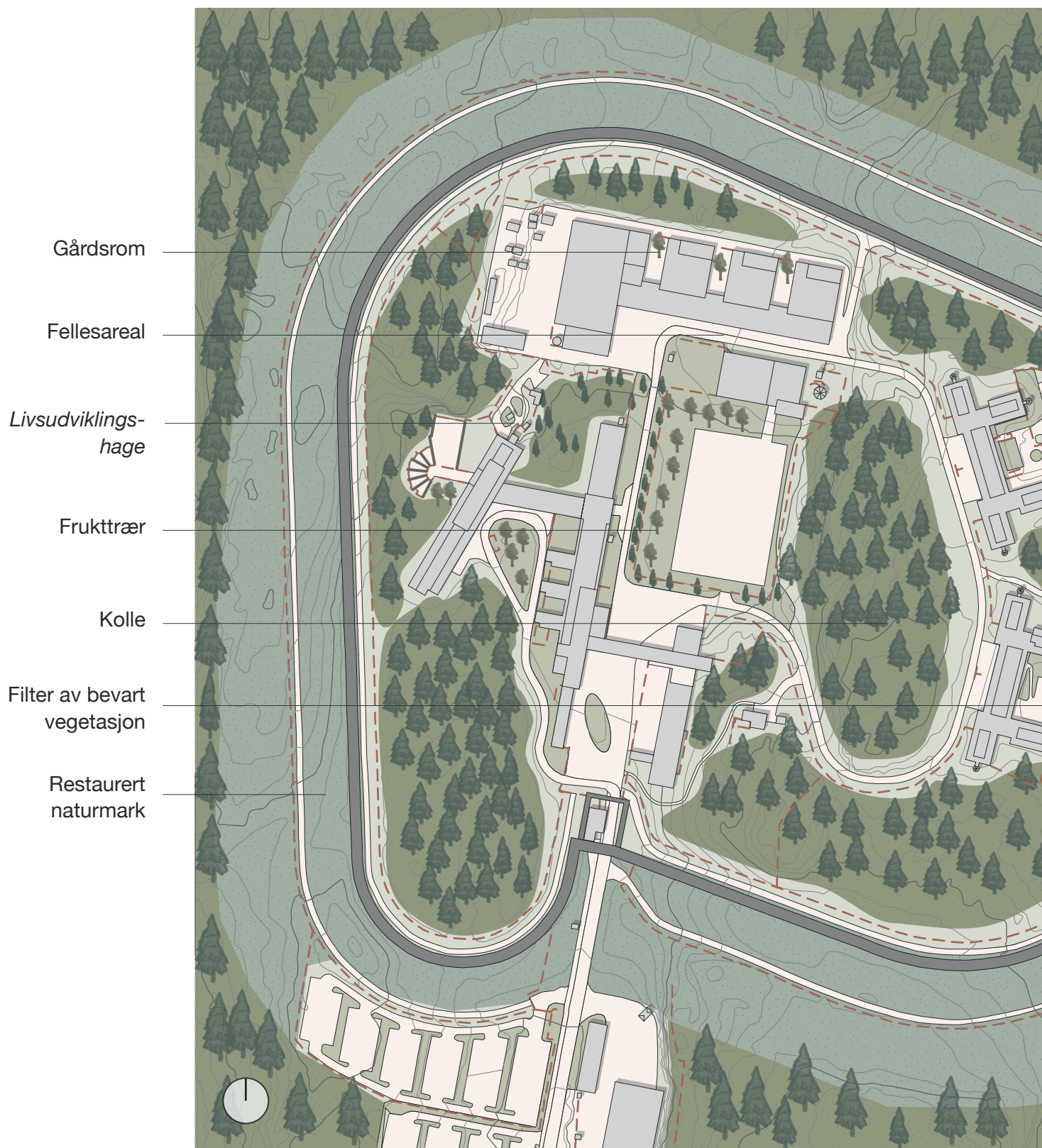
I fengselet er det store områder som ikke brukes av hverken innsatte eller ansatte. De har allikevel en stor verdi i form av landskapskvaliteter. De delvis tilgjengelige områdene er også store. Her følges de innsatte av betjenter.

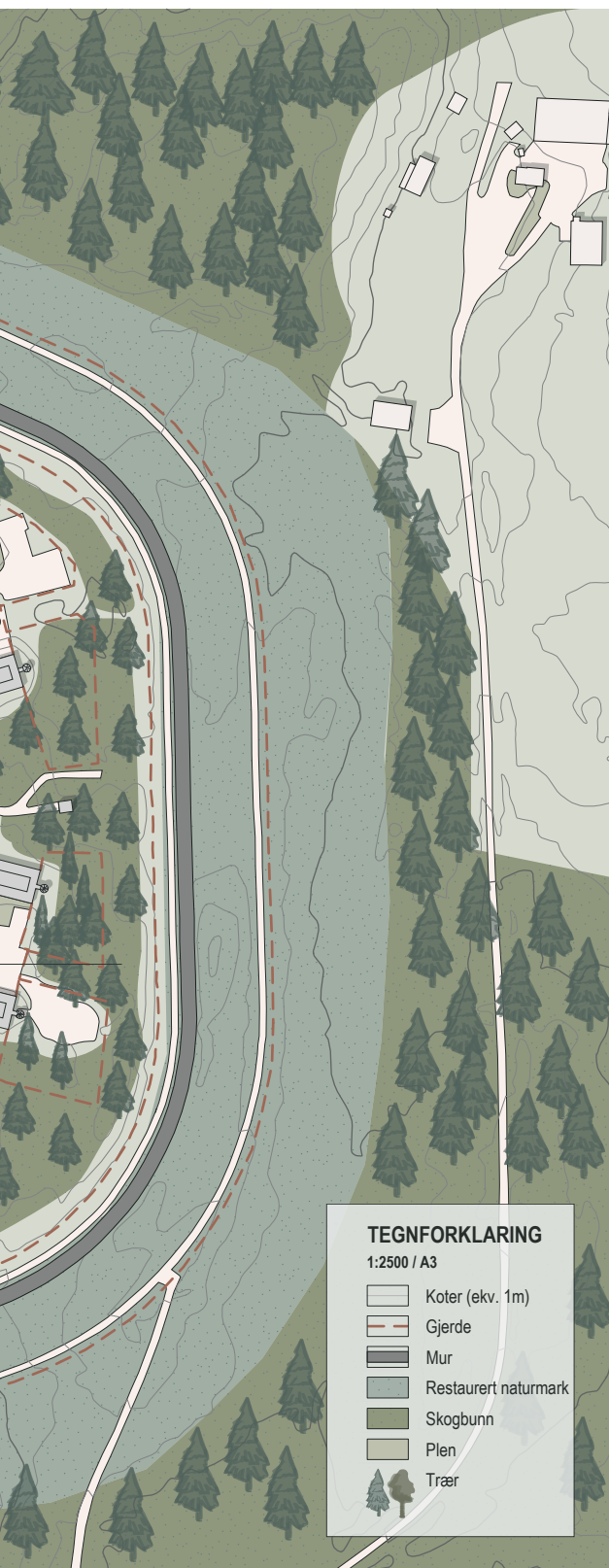

“De som synes det likner for mye på et hotell, kan jo ta inn på Continental. Og bli der i seks-syv år!”

— Knut Storberget, tidligere justisminister
i *Åpent rom* (Ryen, 2010, s. 30)

LANDSKAPSKVALITETER

I Halden fengsel har de eksisterende landskapskvalitetene blitt bevart. Terrenget og de gamle furutrærne skaper sammen med eksponert svaberg og lyng et naturlikt uttrykk. Furukollen sentralt i fengselet skiller boavdelingene visuelt fra de øvrige bygningene. Rundt hele fengselet ligger det også et filter av bevart vegetasjon mellom arealene hvor de innsatte oppholder seg og ringmuren. Det er lagt vekt på at alle områder i fengselet skal ha utsikt til natur. Enten som opparbeidete gårdsrom, eller i form av bevart natur. I perimetersikringen er det bevart og restaurert naturmark, i motsetning til etablering av plen, slik man finner i denne sonen i de fleste andre fengsler.

Vegetasjonen i fengselet er i tillegg til lyngen og furutrærne supplert med løvfallende trær og noen mindre staude- og buskplantinger. Disse er ikke synlige i flybildene, og derfor ikke markert i kartet. Dette gir mye variasjon gjennom året, med blomstring, frukt og høstfarger.

Gjennom KORO har Halden fengsel fått en omfattende kunstsatsing. Med prosjektet «Livsudviklingshage», veggmalier og lysinstallasjon har fengselet et bredt spekter av ulike kunstuttrykk.

Muren har en myk horisontal linjeføring, og tar relativt lite plass i landskapsbildet. Avrundete hjørner og overkant bidrar til å dempe det harde uttrykket en mur kan få. Fra noen områder kan man skimte tretoppene utenfor, men fengselets plassering i landskapet gjør at muren hindrer all sikt ut til omgivelsene.

SAMTALE MED LANDSKAPSARKITEKTEN

Landskapsarkitekten vi intervjuet var prosjektleder og ansvarlig for utomhus og vei i prosjektet. Hun forteller at landskapsarkitektene var en likeverdig del av prosjekteringsgruppen i planleggingen av Halden fengsel, for første gang i et Statsbygg-prosjekt. Landskapsarkitektene var med fra starten i 2001 til ferdigstilling i 2009. Landskapsarkitektur som fag fikk stort gjennomslag og var med på å bestemme det overordnede grepet.

Fengselet ble planlagt som en følge av et økt behov for soningsplasser, og oppdraget var å skape et fengsel som i størst mulig grad gjenspeilet livet utenfor murene. I Halden fengsel var det et ønske at man utforsket mulighetene for å lage et miljø som legger til rette for rehabilitering – både fysisk og psykisk. Visjonen for prosjektet var «Jernhånd i silkehanske». Med det ville man oppnå så naturlige og skånsomme omgivelser som sikkerheten tillot.

Landskapsarkitekten forteller at de var redde for at fagets budsjetter ble nedprioritert, slik de ofte opplever i andre prosjekter. Heldigvis ble det ikke tilfellet her. De økonomiske rammene for prosjektet var gode, og bidro til at Halden ble et så vellykket prosjekt.

Medvirkning og sikkerhet

Byggeprogrammet hadde klare krav og begrensninger knyttet til innhold og sikkerhet. Arealet var begrenset, og kravene til funksjoner var omfattende. Fengselet skulle dekke alle deler av livet til de som sitter der, med alle dager, høytider og årstider. Arbeid, utdanning og fritid skulle også dekkes på en tilstrekkelig måte.

Prosjekteringsgruppen fikk en risiko- og sikkerhetsplan som de måtte forholde seg til. I starten opplevdes denne som en kreativ tvangstrøye, men landskapsarkitektene innså at denne kunne utfordres. Etter hvert fikk de gjennomslag for tiltak som i utgangspunktet var uaktuelle. Flere sikkerhetskrav til uteområder ble lempet på, spesielt med tanke på bevaring og nyplanting av trær. Sikkerhetsaspektet og det strenge byggeprogrammet gikk fra å være veldig begrensende til å bli en spennende utfordring!

Hun trekker frem at samspillet med ingeniører, Kriminalomsorgen og Statsbygg var lærerikt for alle de involverte. Etter befaring på tomten ble det tydelig at området hadde mange landskapskvaliteter som de ønsket å bevare. I prosjekteringsgruppen ble det stort engasjement rundt dette, og de ulike fagene ble med på at dette skulle tas med videre i prosessen. Gruppen var

Fig. 2.11

Furuskogen i fengselet har stor verdi for noen innsatte. Egenprodusert illustrasjon basert på (Moran & Turner, 2019).

svært fleksibel og fant gode løsninger på utfordringene de møtte underveis.

Eksisterende vegetasjon og terreng

Hun forteller at de var veldig glade for at de fikk bevart så mye av de naturgitte kvalitetene som terreng og vegetasjon. Kollen sentralt i fengselet ble klassifisert som en egen kategori for bevaring. Her ble det gjort veldig lite. De fryktet en stund at denne skulle ende opp med å bli gjerdet inn, men det skjedde aldri. Det bevarte terrenget er en viktig kvalitet i fengselet, og bidrar til en bedre soning, på flere måter, både fysisk og psykisk. Et fengselsprosjekt har altså mye å vinne på å involvere landskapsarkitekter i tomtevalget.

Avsluttende råd

Til sist oppsummerte landskapsarkitekten de viktigste rådene sine. Hun sa at vi burde skaffe oss kunnskap om hvordan hverdagen i fengselet er, og hvordan livet arter seg. Husk at hele livet skjer og går sin gang på det samme stedet, og at de innsatte ikke har muligheten til å velge om de skal oppholde seg der eller ikke. Landskapsarkitekter burde sørge for at de innsatte får omgivelser som gir dem muligheten til å leve et bedre liv. Husk også utsikten. De innsatte bruker mye tid inne på cellene, og trenger varierte inntrykk også der, påpekte hun. Det er tydelig at landskapsarkitekter burde sette seg inn i brukerguppen og deres hverdag.

Fig. 2.12

Luftestrålene i Halden fengsel er planlagt med utsikt til vegetasjon, som et filter mot muren. Det skrånende terrenget bidrar også positivt. Veggene er utsmykket med betongmalerier av kunstneren DOLK. Foto: Øystein Thorvaldsen/KORO (u. å.)

Ila fengsel og forvaringsanstalt

Mellom blomstereng, kjøkkenhage og lysthus går noen innsatte ved avdeling 'Annekset'. Dette er deres luftegård. På Ila har KORO-prosjektet «En forestilling om frihet» vokst frem som en grønn oase.

Ila, med «En forestilling om frihet» er det eneste referansesprosjektet som dreier seg om transformasjon av eksisterende arealer. Fengselet skiller seg fra både Ullersmo og de andre casestudiene som det eldste. Fra tidlig i prosessen hadde vi lest om kunstprosjektet og sett bilder av frodig beplantning. Vi var nysgjerrige på hvordan man kunne få til et uterom av denne typen i et høysikkerhetsfengsel. Vi tok kontakt med Eirin Støen, kunstneren bak «En forestilling om frihet». Hennes erfaringer og råd vitner om en lysere tid for utomhusprosjekter i norske fengsler.

tyskerne under krigen (SNL, 2017). Etter frigjøringen ble fengselet brukt til fengsling av landssvikere under navnet *Ilebu fengsel*. Ila ble sikringsanstalt fra 1951, og modernisert i løpet av 60-tallet (SNL, 2017). Den lukkede spesialavdelingen, avdeling 'G', stod ferdig i 1963 (Kriminalomsorgen, 2013). Etter flere navnebytter het det fra 2012 *Ila fengsel og forvaringsanstalt*. I mars

Antall innsatte: **124**

Kjønn: **Menn**

Antall ansatte: **230**

Sikkerhetsnivå: **Høyt**

Areal: **Ca. 64 000 m²**

Ferdigstilt: **1940**

Fig. 2.13

Formalia basert på (Kriminalomsorgen, u. å.)

Fra fangeleir til forvaringsanstalt

Ila ligger ved markagrensen i Bærum kommune. Fengselet ble først bygget som kvinnefengsel i 1940 og senere tatt i bruk som fangeleiren *Grini* av

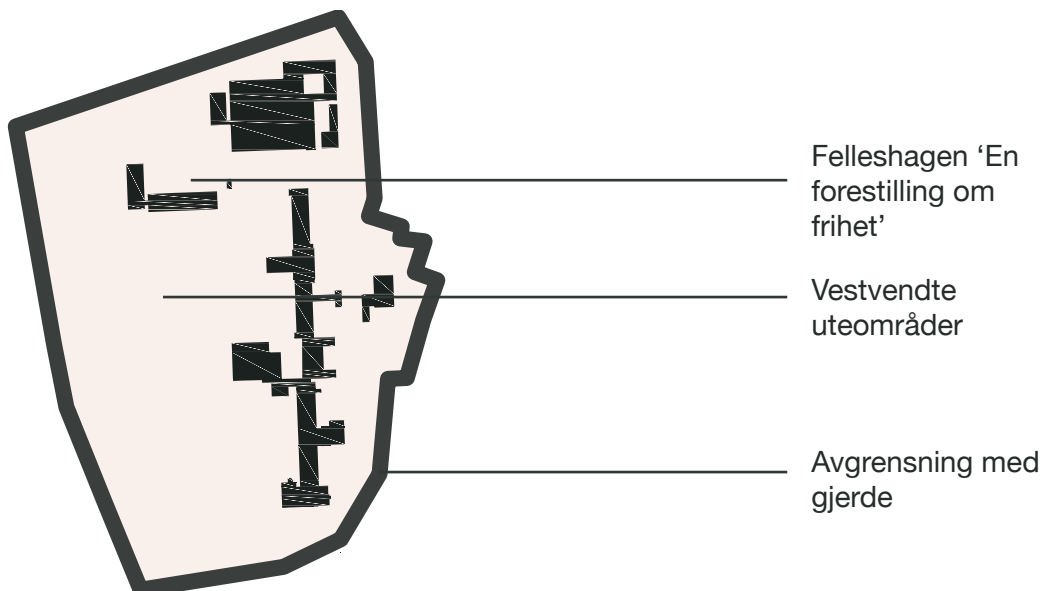

Fig. 2.14

Fengselets plassering i forhold til byene Oslo og Sandvika. Flybilde: Google Earth (2021)

2021 ble det kjent at det skal skje omfattende rehabilitering av de tekniske anleggene ved Ila (Statsbygg, 2021-a)

Fengselsbefolkningen på Ila

I dag har fengselet 124 plasser, hvor omtrent 70% av de innsatte soner en forvaringsdom ifølge Kriminalomsorgens årsstatistikk fra 2019 (Kriminalomsorgen, 2020-b). Mange av dem har sittet lenge, og flere av dem vil sannsynligvis sitte der resten av sine liv. Forvaring er en type dom som gjerne har en minstetid, men ikke en endelig slutt. Før den dømte kan løslates, skal det gjøres en sikkerhetsvurdering (Elden, 2018). Ila har i tillegg et lite antall innsatte med alvorlige psykiske lidelser (Sivilombudsmannen, 2017).

Sivilombudsmannen

kritiserer soningsforholdene

Sivilombudsmannen har ansvar for å undersøke klager på den offentlige forvaltningen, etterse at menneskerettighetene respekteres og for å forebygge tortur. Sivilombudsmannen gjennomfører jevnlig besøk ved institusjoner for frihetsberøvelse (Bernt, 2020). Besøksrapporten fra 2017 uttrykte bekymring for soningsforholdene på Ila (Sivilombudsmannen, 2017). Særlig var det stor bekymring knyttet til de langtidsisolerte, da deres helse i mange tilfeller har blitt forverret under oppholdet. «Sivilombudsmannen ser

svært alvorlig på situasjonen med langvarige utelukkelse av personer med psykiske lidelse», het det i besøksrapporten (Sivilombudsmannen, 2017, s. 29). Samtidig var det lite kritikk mot tilstanden på fengselets uteområder (Sivilombudsmannen, 2017). I gjennomgangen av uteområder beskrives stråleluftegården ved avdeling 'G' som «tradisjonell og relativt steril» (Sivilombudsmannen, 2017, s. 14). Luftegården har ingen beplantning og domineres av betongflater og grusbelegg. Det er sannsynlig at liknende fasiliteter innendørs ville blitt beskrevet med helt andre ord. «Inhumant», for eksempel.

Gartnere og anleggsgartnerlæringer bak gjerdene

«For å klare en hverdag i fengselet er det viktig å fylle den med innhold», sa tidligere direktør ved Ila, Knut Bjarkeid (Kriminalomsorgen, u.å.-c). På Ila har de et bredt utdanningstilbud, bibliotek, gartneri, ulike verksteder og helsetjenester. De har arbeidsopplæring og rundt ti ulike spesialprogrammer med instruktører. Rud VGS gir utdanning til innsatte innenfor murene. Her kan de innsatte utdanne seg til både snekker, sveiser og anleggsgartner (Kriminalomsorgen, u.å.-c). Snekkerverkstedet, det mekaniske verkstedet og gartneriet er de største arbeidsplassene. Det er også flere som er sysselsatt i 'utegjengen' som driver

“Jeg er en utemann”

– Forvaringsdømt og
anleggsgartnerlærling,
siteret i D2 (Ramm, 2016)

med vedlikehold og vaktmestertjenester i fengselet (Kriminalomsorgen, u.å.-c).

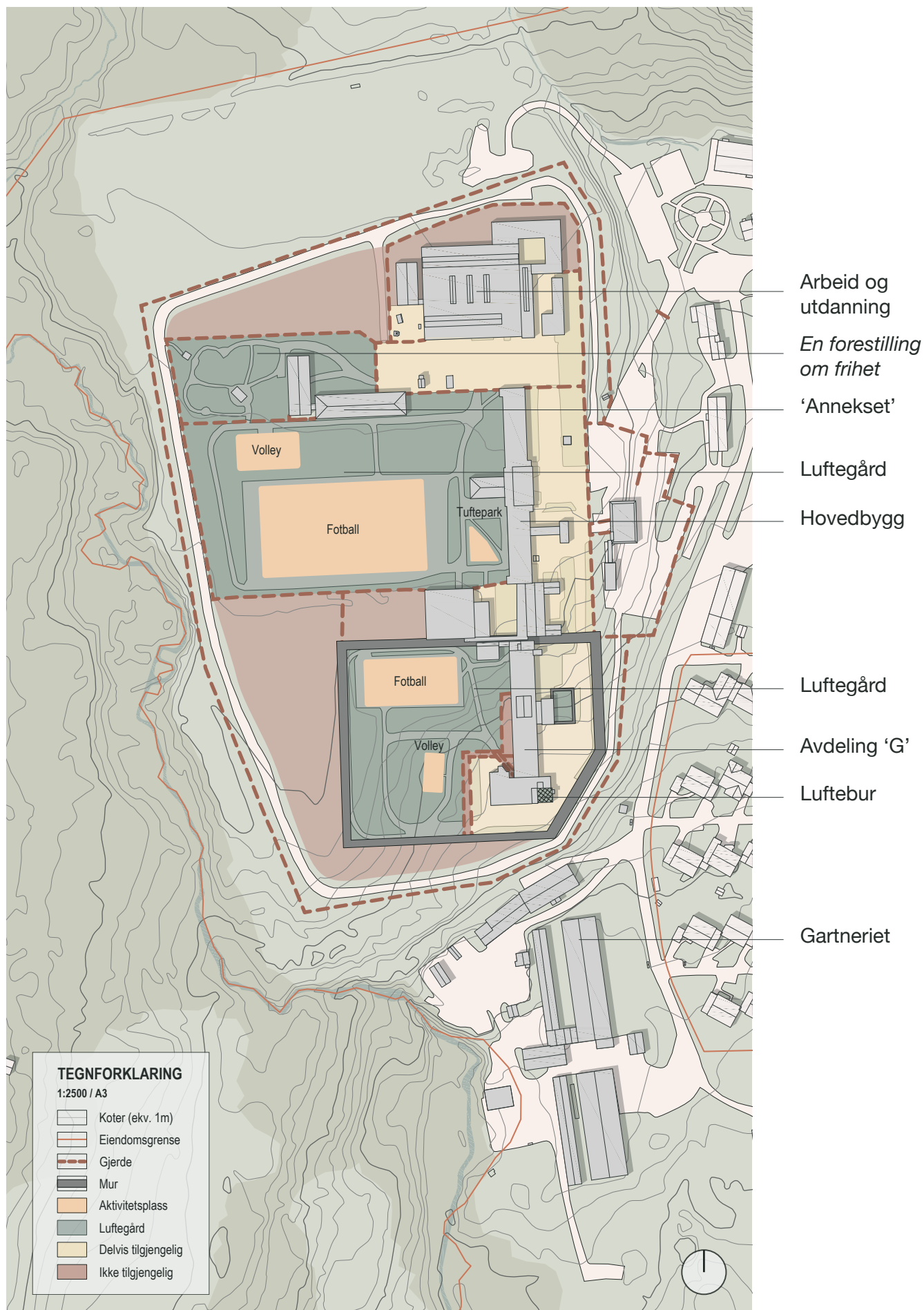
En forvaringsdømt fortalte i et intervju med magasinet D2 om pilotprosjektet han hadde vært deltaker i og pådriver for. Dette prosjektet var et samarbeid mellom den videregående skolen og fengselet (Ramm, 2016). Han skulle ta eksamen og bli anleggsgartner. «Jeg er en utemann», sa han til D2. En av de ti som jobbet ved gartneriet fortalte i samme intervju om prosessen fra frø gjennom spiring til planter i vekst, og om kundebehandling og sosial kontakt som positive aspekter ved jobben i gartneriet (Ramm, 2016).

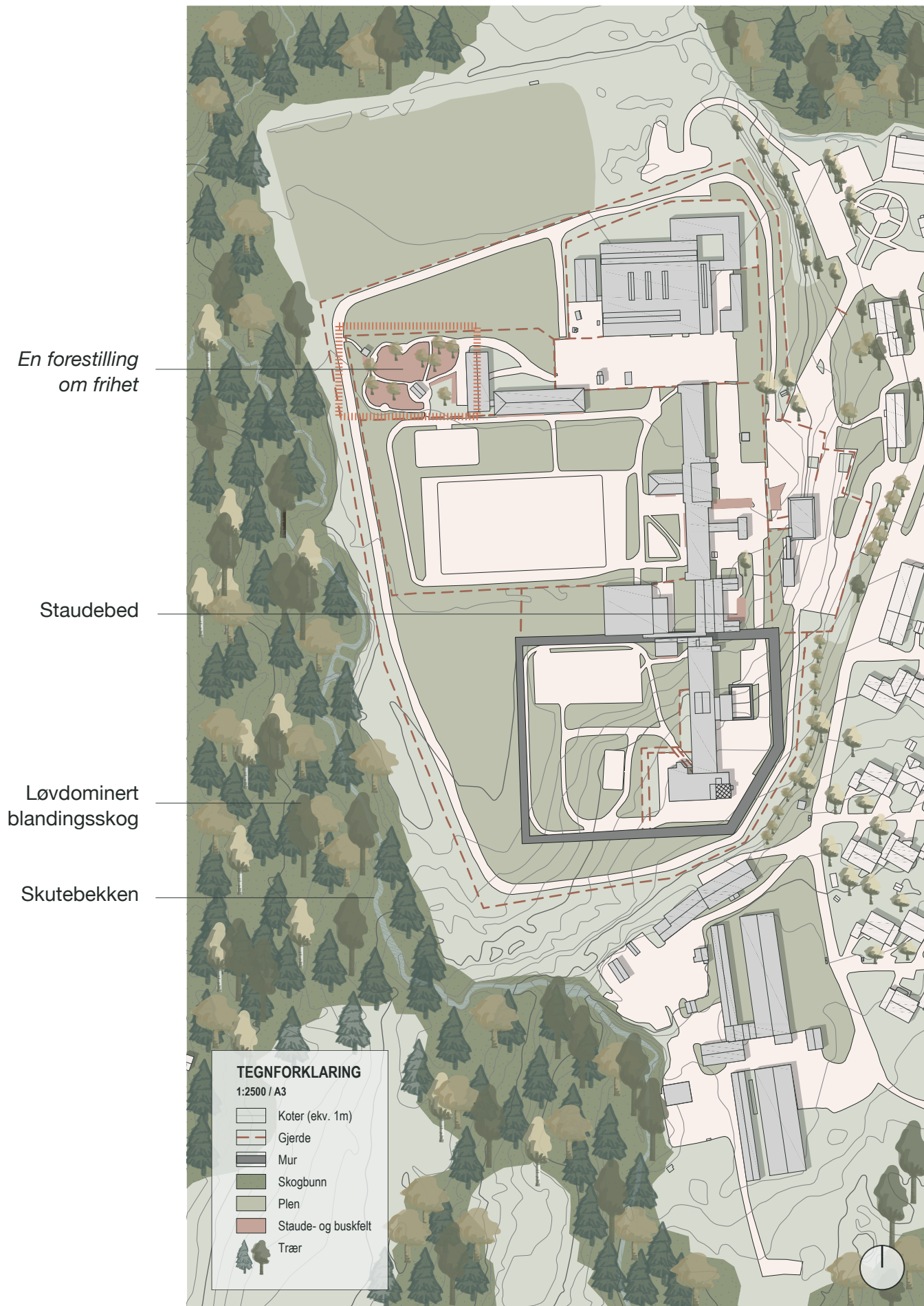
FUNKSJONER

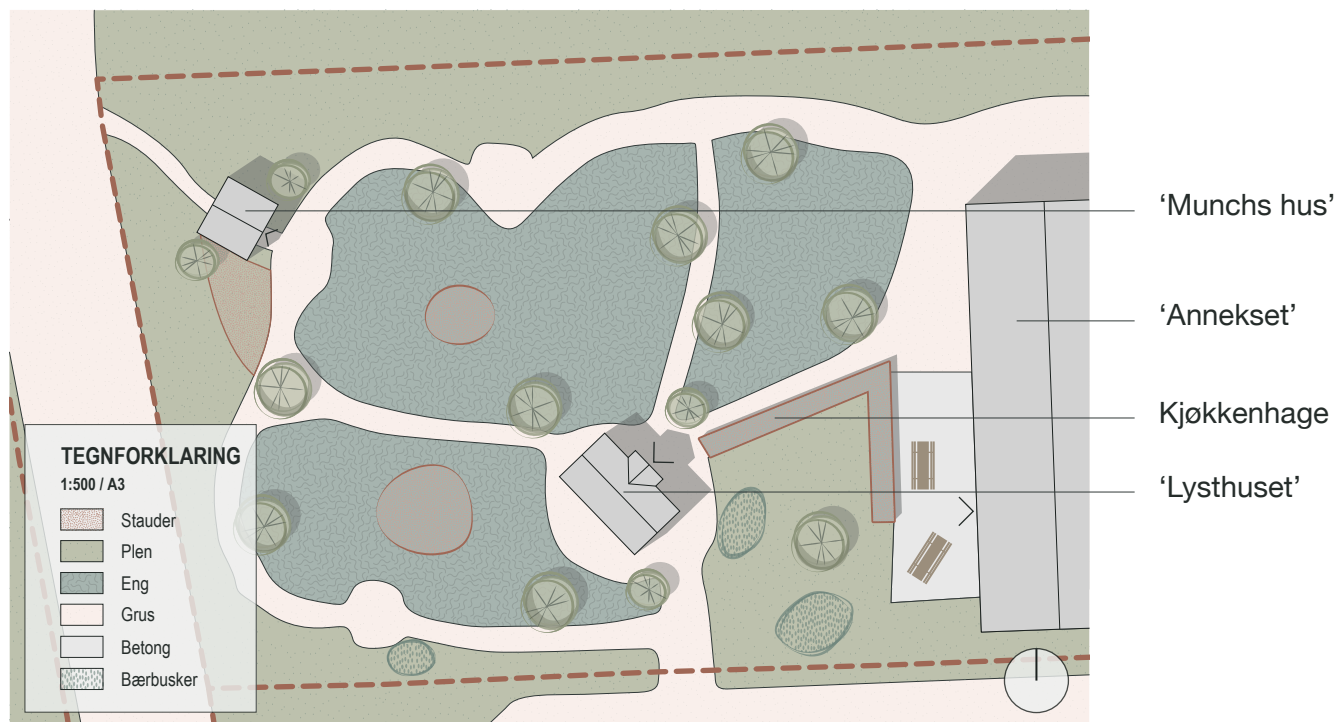
Ila er avgrenset av høye gjerder med piggråd. Fengselet har tolv avdelinger fordelt på ‘Hovedbygget’, ‘Annekset’ og Avdeling ‘G’. Det er bare avdeling G som har ringmur. Arealene vest for hovedbygningen er stort sett luftegårder eller utilgjengelig for de innsatte.

Arealene i øst er delvis tilgjengelige. Deler av dem brukes når de innsatte forflytter seg til og fra utdanning, arbeid og boenhet. Det erto store luftegårder, og en mindre. De to store har noen få soner med aktivitetsfunksjoner som ballspill eller fastmonterte treningsapparater, mens den mindre er luftegården som ble transformert med kunstprosjektet «En forestilling om frihet». De ansatte har et eget avgrenset uteområde på øst-siden av hovedbygget.

Det er fire soner som er tilrettelagt for fysisk aktivitet. I hver av de store luftegårdene er det en fotballbane og en volleyballbane i grus. I den største luftegården er det i tillegg et område med fastmonterte treningsapparater. Ut over disse flatene er det lagt opp til at de innsatte kan gå eller jogge på luftegårdenes stier.

LANDSKAPSKVALITETER

Fengselet ligger nordøst i Bærum, mellom skogen og boligfeltet Jøssingveien. I las innsatte, med unntak av de som sitter på avdeling 'G', har god visuell tilgang på natur på grunn av skogen i nærhet til fengselet og avgrensningen med gjerde. Avdeling 'G' er omkranset av ringmur, og de innsatte ser dermed bare tretoppene over den. Utsikten til den løvdominerte blandingsskogen, med Skutebekken som renner gjennom, er kanskje den største landskapskvaliteten fengselet har.

Fengselet, foruten

«En forestilling om frihet»

Innenfor gjerdet er det mindre frodig og færre kvaliteter å skryte av. Det er kun ett tre i anlegget. Bakken dekkes av plen, asfalt og grus. Det er også noen beskjedne plantefelt i den største luftegården, ett i luftegården til avdeling 'G', og noen ved inngangspartiet i øst. Luftegården til avdeling 'G' har i tillegg en del terreng, som er en stor verdi for de innsatte.

Landskapskvalitetene i

«En forestilling om frihet»

Det er ett område på Ila som skiller seg ut såpass at vi har valgt å se nærmere på det i registreringen av landskapskvaliteter. I den store planen kan man ane at det skjer noe annerledes her. Mesteparten av arealene er plantefelt, og det er plantet flere trær. Avdeling 'Annekset' har fått uteområdene sine transformert med KORO-rosjektet «En forestilling om frihet». Nå er luftegården fylt med blomstereng, stauder, bærbusker og ulike frukttrær. Øst i området er det anlagt kjøkkenhage. Der kan de innsatte dyrke ulike vekster i en stor plantekasse i cortenstål. Området har også terrengvariasjoner og et mykt formspråk med slyngende grusstier. 'Lysthusets' vegger i glass bidrar samtidig til et samspill mellom ute og inne, og til å opprettholde god oversikt i luftegården.

“En innsatt sa til meg at hver en luftegård er en ørken.”

— Betjent ved avdeling 'Annekset', i samtale våren 2021 (Betjent, 2021)

SAMTALER OM EN FORESTILLING OM FRIHET

Kunstner Eirin Støen har laget kunstprosjektet «En forestilling om frihet» på Ila, som stod ferdig i 2019. Støen forteller at fengselet selv initierte prosjektet på bakgrunn av KORO-prosjektet «Hagen» hun gjorde Trondheim fengsel i 2011. Ila ønsket seg et beslektet prosjekt i den 1500 m² store luftgården til forvaringsavdelingen 'Annekset'. Støen utviklet deretter et relasjonelt kunstprosjekt sammen med kurator Kristine Jærn Pilgaard og fengselet. Prosjektet ble søkt og innvilget økonomisk støtte fra KOROs URO-ordning. Bygningsmassen i prosjektet består av et lysthus og atelieret 'Munchs hus' som er en ombygging av en eksisterende redskapsbod. Resten av luftgården er dekket av blomstereng, stauder, plen, kjøkkenhage, frukttrær og flere grusbelagte stier der de innsatte kan gå tur.

Engasjement og eierskap – Proessen er målet

Vi spør hva som var målet med prosjektet for å danne oss et inntrykk av hva fagpersonene hadde som utgangspunkt før de startet. Hun svarer at målet var å få til en god prosess der institusjonen selv, men også innsatte, opplevde reelt eierskap til prosjektet. Hun mener at engasjementet som ble skapt i prosessen forhåpentligvis kan føre til at luftgården blir brukt og ivaretatt på en god måte i fremtiden.

Prosjektet involverte innsatte, ansatte, Ila gartneri og skolen. Støen tror medvirkning og samarbeid har vært en suksessfaktor for prosjektet. I tillegg har ressursene internt gjort at prosjektet har vært mulig å gjennomføre. Arbeidet har omfattet opparbeiding av terreng, planting av vekster, bygging av Lysthuset og oppussing av en

redskapsbod som ble til Munchs hus. Disse ulike oppgavene ble en del av utdanningsløpet til de innsatte som deltok, med flere eksamener og fagbrev som ble avlagt i forbindelse med bygging av kunstprosjektet.

Støen forteller at de ønsket å gi de innsatte definisjonsmakt. Medvirkningsprosesser tar ofte lang tid, og kanskje spesielt i et fengsel. Å bruke tid var en del av prosjektet hele

Fig. 2.15

**Utsikt fra
staudebed med
Lysthuset i
bakgrunnen.** Foto:
Kristine Pilgaard/Eirin
Støen (u. å.)

veien. Støen forteller at de tidlig kartla kapasiteten til ansatte, skolen og de innsatte. Med erfaringer fra «Hagen», visste hun at alle interessenter og ressurser måtte med tidlig i prosessen.

De gjennomførte en workshop for å starte den kreative prosessen knyttet til Lysthuset, som ble tegnet og bygget av innsatte. Hun forteller at de opplevde at innsatte ønsket seg det «alle andre» har i hagene sine. Resultatet ble et

romslig drivhus med selvproduserte møbler og pizzaovn. Støen forteller også at Lysthuset benyttes året rundt til både samtaler en-til-en og til sosiale arrangementer for avdelingen. Andre avdelinger benytter også hagen. Da avtaler de tid for bruk på forhånd.

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) var en annen samarbeidspartner som ble engasjert tidlig. De hadde ansvar for etablering av blomsterengen.

“En innsatt fortalte meg at før luftet de. Nå går de tur.”

- Eirin Støen (Støen, 2021)

Den frodige hagen

Vi spør hva som gjør uteområder til gode steder å være. Støen trekker frem variasjon i terrenget, ulike perspektiver og inntrykk, samt mulighet for forskjellige aktiviteter. Hun forteller at dette er et sosialt rom, men også et sted å være alene. Det som virkelig gjør «En forestilling om frihet» til et godt sted, er at det er et høyst organisk sted som bryter med den ellers stramme og autoritære fengselsarkitekturen og med de ellers flate og innholdsløse luftegårdene.

Forvaringsavdelingen ‘Annekset’ og avdelingens luftegård er et lukket sted, et slags fengsel i fengselet, forteller Støen. Hun påpeker at her sitter det mennesker som har denne ene luftegården som eneste sted å være ute gjennom potensielt mange år. Dermed forstår vi hvor stor verdi prosjektet har for avdelingen.

Støen forteller om vekstene i området. Det er blomstereng, frukttrær, kjøkkenhage og staudebed. Hun forteller at blomsterengen og de andre vekstene har tiltrukket seg bier og humler, og at dette har ført til nye interesseområder for både innsatte og ansatte. Hun mener området er med på å skape rom for å kunne samle tankene og tenke dem ut. Dette er et sted som åpner for refleksjon og som legger opp til gode samtaler.

På spørsmål om hva hun er mest fornøyd med i prosjektet, svarer hun at det er at de har skapt en god prosess som de ser resultater av. Hun opplever at prosjektet blir ivaretatt på en svært god måte og at det er mange som føler eierskap til det. Hun legger til at det er godt å se hvor viktig prosjektet har blitt, og spesielt kom dette tydelig frem når covid-19 rammet landet. Da ble dette et kjærkomment frirom for både innsatte og ansatte. Et sitat fra en innsatt oppsummerer hva

Fig. 2.16

Det bugner av sanseintrykk i hagen. De ulike vekstene dufter, gir blomstring gjennom sesongen og tiltrekker seg pollinatorer. I plantekassene er også flere av vekstene spiselige.
Foto: Kristine Pilgaard/Eirin Støen (u. å.)

prosjektet har gjort med luftegården deres: «En innsatt fortalte meg at før luftet de. Nå går de tur.» (Støen, 2021). Atmosfæren i luftegården har åpenbart endret karakter totalt.

Budsjett- og sikkerhetshensyn

Det avsluttende rådet vi får er å involvere brukerne og kartlegge ressurser - både hos de innsatte og de ansatte. Hun sier at gjennomslag handler om god prosess og forankring. Støen mener at den åpne, transparente dialogen med sikkerhetsavdelingen har bidratt til å gjøre det greit å forholde seg til sikkerhetsaspektet i prosjektet. Hun forteller at det har vært en absolutt forutsetning med god dialog og samarbeid fra starten. Hun trekker også frem budsjett som en begrensning de måtte forholde seg til. Heldigvis hadde lla selv mange ressurser, og nettopp derfor var det viktig å få kartlagt og involvert så mange som mulig.

Samtale med avdelingsleder og betjent

På oppfordring fra Eirin Støen tok vi kontakt med avdelingslederen, som har fulgt store deler av prosessen og forholder seg til uterommet i arbeidshverdagen. Med i samtalen var også en betjent som forteller entusiastisk om prosjektet. Betjenten var nyansatt på Annekset i 1989, og sammen med de andre på avdelingen anla de en grønnsakshage i luftegården. Det har siden vært et langvarig ønske om å utvikle hagen til noe mer, før prosjektet stod ferdig i 2019. Avdelingslederen understreker at betjenten har vært en ildsjel og viktig pådriver for prosjektet.

Erfaringene fra kunstprosjektet er utelukkende positive, mente betjenten. De opplever at innsatte setter pris på

hagen på flere måter. Samtalene blir bedre, og de innsatte setter stor pris på å kunne prate om ting mens de hviler øyet på noe vakkert, forteller han. De opplever at det er godt å snakke om vanskelige ting i andre omgivelser enn sterile møterom. Han mener også at så lenge sikkerheten er i tankene fra starten av, er det mulig å få til gode tiltak, som trær og drivhus. Samtidig er det mye sikkerhet i innsatte som har det bedre, forteller han, og legger til at de er opptatt av dynamisk sikkerhet.

Luftegården har blitt et sted som legger opp til positive mellommenneskelige møter. På plassen foran bygningen drikker de kaffe og spiser frokost ved soloppgang. Terrenget er også en stor kvalitet. Han forteller at det er lett å glemme verdien av et bølgende landskap som fri, men at de innsatte legger merke til det med en gang. Han siterer en innsatt som hadde sagt om hagen: «Nå har jeg sittet inne i 30 år, og hver en luftegård er en ørken, men her blir jeg glad» (Betjent, 2021). Luftegården på 'Annekset' har blitt lla beste uterom, forstår vi.

Fig. 2.17

Samtalene blir bedre på en benk utendørs med noe fint å hvile øyet på, enn de blir inne på et kontor. Noen ting er kanskje også lettere å snakke om mens man driver med noe eller når man ikke sitter overfor hverandre.

Agder fengsel, Froland avdeling

En septemberdag i 2020 klippet statsminister Erna Solberg snoren og markerte åpningen av Agder fengsel, avdeling Froland. (Kriminalomsorgen, 2020-c). I åpningstalen snakket statsministeren om Kriminalomsorgens ansvar for rehabilitering av de innsatte. Det viktige med prosjektet var, ifølge henne, at fengselet legger til rette for bedre innhold i soningen (Statsminister Erna Solberg, 2020).

Froland er det nyeste store fengselsprosjektet i Norge. Utbyggingen av Agder fengsel omfattet både avdeling Mandal med kapasitet på 100 innsatte og avdeling Froland med kapasitet på 200 innsatte (Statsminister Erna Solberg, 2020). Vi har snakket med to landskapsarkitekter fra prosjekteringen av Froland - en fra forprosjektet og en fra detaljprosjektet.

«Vi bygger billigere, sikrere og bedre» (Statsminister Erna Solberg, 2020). I statsministerens åpningstale roste hun prosjektet for å ligge an til å ende under vedtatt budsjett. Froland så altså ut til å representere en ny retning innen fengselshistorie, nemlig samtiden der

modulfengselets effektivitet er idealet. Vi ville finne ut hvilket preg modulperioden har satt på fengselslandskapet. Vi visste også at Froland var bygget etter KDI og Statsbyggs *Funksjons- og arealveileder for fengselsbygg*. Dermed egnet Froland seg godt til å sammenlikne med utviklingsplanene på Ullersmo.

Fra utviklingsplaner til ferdig anlegg på rekordtid

I 2014 la Regjeringen Solberg frem *Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen*. Der kom det frem at Østlandet og Agderfylkene skulle prioriteres for utbygging (Meld. St.

Antall innsatte: **200**

Kjønn: **Menn**

Antall ansatte: **245**

Sikkerhetsnivå: **Høyt**

Areal: **Ca. 75 000 m²**

Ferdigstilt: **2020**

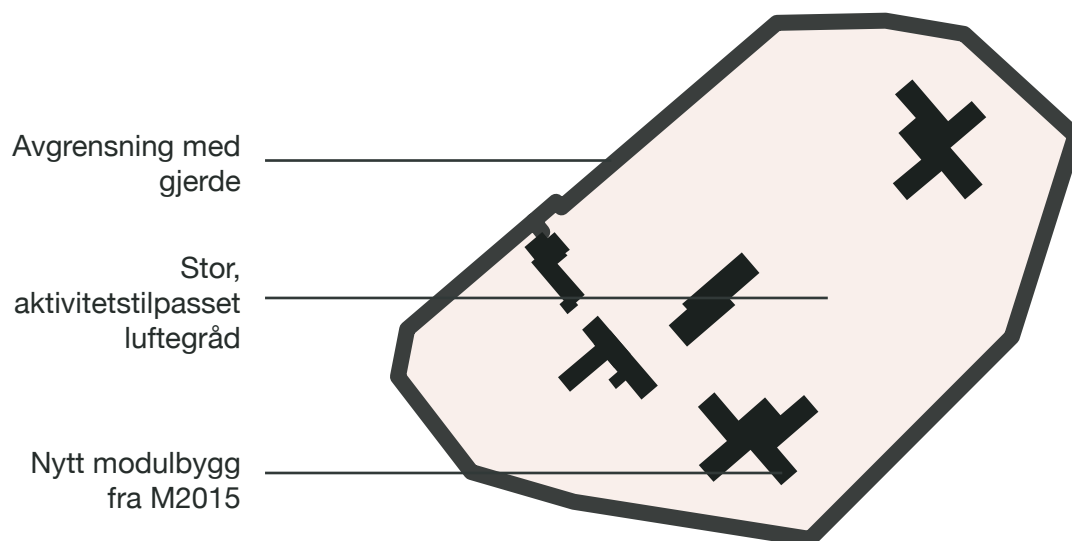
Fig. 2.18

Formalia basert på (Kriminalomsorgen, u. å.)

Fig. 2.19

Fengselets plassering i forhold til Arendal. Flybilde: Google Earth (2021)

12 (2014-2015)). I mai året etter ble det kjent at det nye fengselet skulle bygges i Agder (Heggheim et al., 2015). Ordførerne i Froland og Mandal uttrykte glede over avgjørelsen, som ga håp om mange arbeidsplasser for kommunene. Da fengselet stod ferdig i 2020 hadde det kostet litt over én milliard, selv om de var budsjettert til over to milliarder (Heggheim et al., 2015). Denne innsparingen skyldes i stor grad standardiseringen av fengselsbygging, mente kommunal- og moderniseringsminister Nikolai Astrup (Statsbygg, 2021-b).

Fengselsbefolkningen på Froland

Det er vanskelig å si mye om fengselsbefolkningen på Froland. Fengselet er helt nytt, og har nok en litt spesiell bruk under pandemien. I november 2020 ble det kjent at om lag 80 plasser ved Froland skulle brukes til å korte ned soningskøen ved flere lavsikkerhetsfengsler som oppstod i forbindelse med koronakrisen (Sørenes, 2020). Tiltaket er blitt sterkt kritisert. Fengselslederen svarte at «Kvaliteten på soning i det nye fengselet i Agder er bedre enn de tradisjonelle fengslene med lav sikkerhet» (Sørenes, 2020). Vi kan imidlertid slå fast at Froland er et fengsel på høyt sikkerhetsnivå, og vil på

sikt få en befolkning deretter.

Jobb- og utdanningsmuligheter

Kriminalomsorgen beskriver utdanningstilbudet ved den videregående skolen i fengselet som innholdsrikt, med fokus på yrkesrettet utdanning (Kriminalomsorgen, 2020-c). Fengselet har også et eget kunstakademi der de innsatte kan være med på en treårig utdanning (KORO, 2020). Utdanningen er tilknyttet det relasjonelle kunstprosjektet Agder kunstakademi, der «kunsten skal bli en del av de innsattes liv i en grad som er helt særegent i norske fengsler» (KORO, 2020).

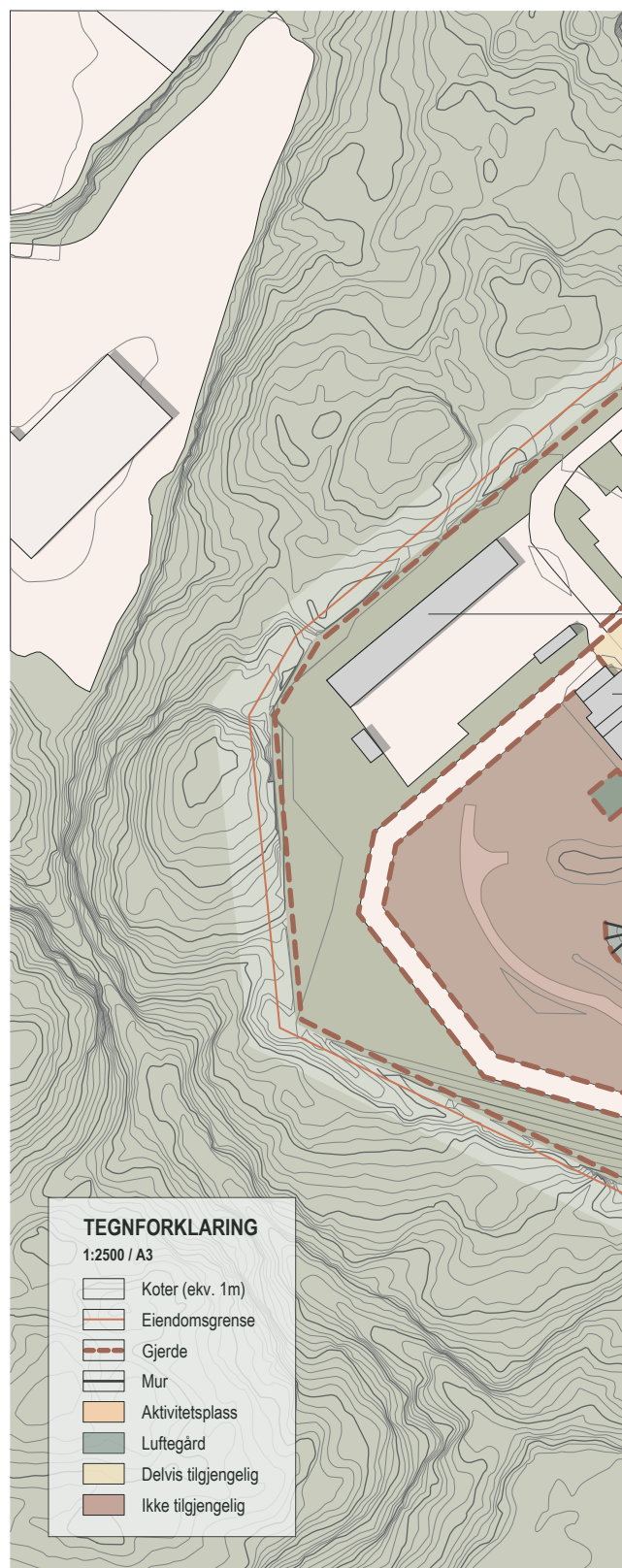
I Froland kan de innsatte blant annet jobbe i butikk, med mat- servitør- eller frisørfag, på trevareverkstedet eller med vedlikehold ute eller inne. Fritidstilbudet ved Froland er også bredt, med flere utendørstilbud. De har blant annet et drivhus med grønnsakshage som de innsatte kan benytte seg av (Kriminalomsorgen, 2020-c).

FUNKSJONER

Froland skiller seg ut som det av casene med størst og mest sammenhengende tilgjengelige arealer. I tilknytning til særavdelingen og besøksavdelingen i vest er det større arealer som ikke er tilgjengelig for de innsatte. Innenfor dette området er det to mindre luftegårder i tilknytning til særavdelingen, samt en luftegård som brukes til besøksavvikling.

Ved fengselets inngangsparti er arealene delvis tilgjengelige. Dette er steder de innsatte kun bruker i forbindelse med transport til og fra spesielle gjøremål, som f.eks. familiebesøk. De innsatte beveger seg ellers til og fra daglige målpunkter på bakkeplan, men i mindre grad enn i Halden, grunnet samlokaliseringen av funksjoner i de nye modulbyggene.

Resten av arealet i fengselet er en stor luftegård, noen mindre avgrensede luftegårder tilknyttet boenhetene, besøksarealer og en luftegård tilknyttet aktivitetsbygget. I den store luftegården er det mange og desentraliserte soner satt av til fysisk aktivitet, som legger til rette for at flere grupper kan luftes samtidig selv om de ikke kommer overens. De fleste aktivitetsplassene er avgrenset av gjerder. Det er to volleyballbaner, en basketballbane og en fotballbane. Ellers er det en treningspark med fastmonterte apparater og en større turløype der de innsatte kan jogge eller gå. Denne byr på varierte inntrykk langs turen. Her er det terreng. Noen motbakker kan motvirke tap av balanse for de innsatte.

Modulbygg

Turløype

Lager

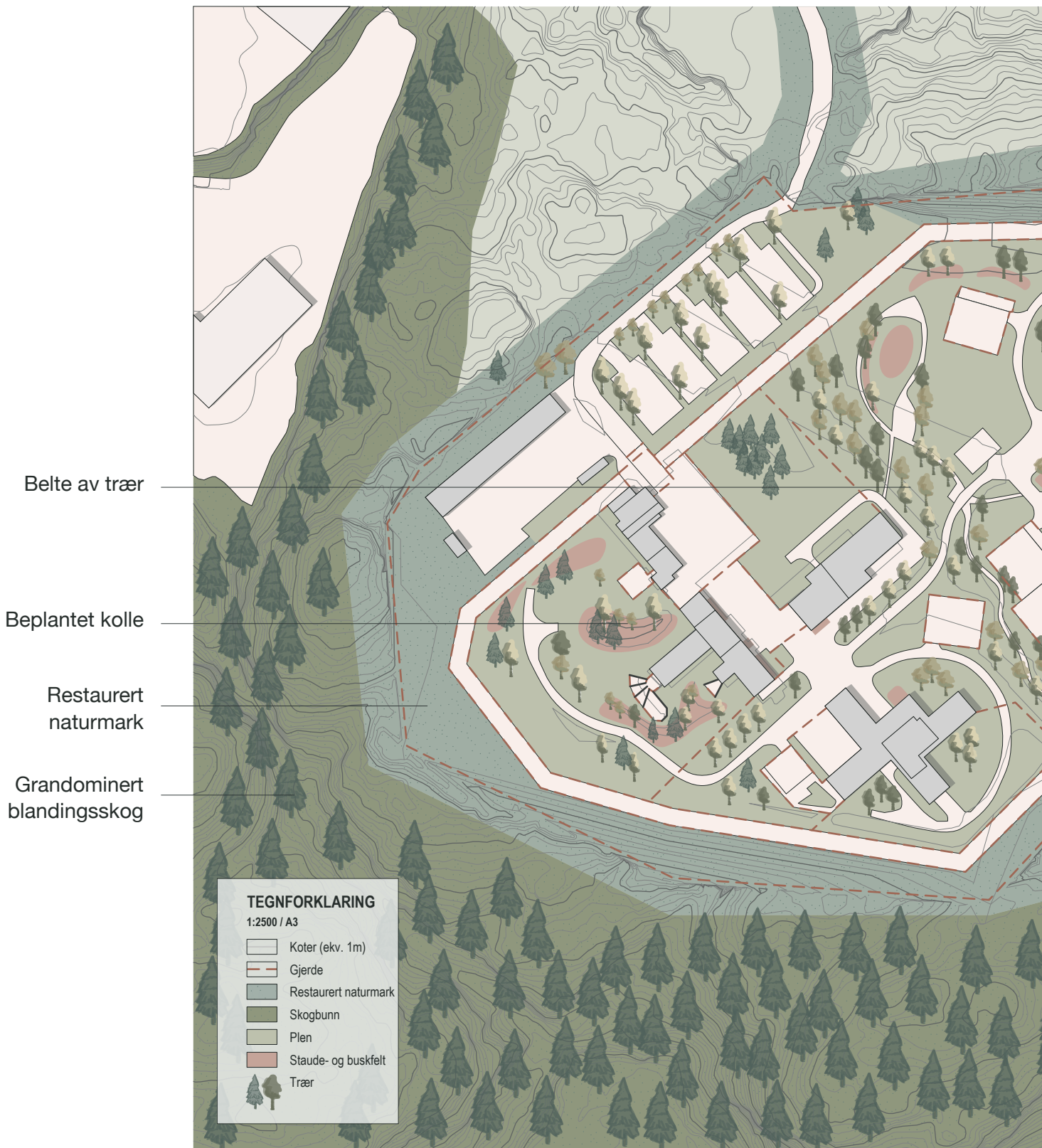
Administrasjon
og besøk

Aktivitetsbygg

Særavdeling

Luftestråler

Modulbygg

LANDSKAPSKVALITETER

Utsikt til skogen og restaurert naturmark

Froland ligger på en høyde omringet av småkupert landskap med grandominert blandingskog. Siden fengselet er avgrenset av gjerdene og ikke har mur, har de innsatte tilgang på visuell kontakt med naturen rundt. Utsikten til natur er en særlig kvalitet for innsatte, som stort sett er innendørs hele døgnet utenom sin faste time i luftgården. I tillegg er det nedhogde arealet i perimetersikringen restaurert naturmark og delvis kupert. I nord grenser tomten til næringsarealer.

Frodig, men oversiktlig innenfor gjerdene

Fengselstomten på Froland ble kjøpt ferdig planert. Dermed var det ikke mulig å spille på de forhenværende kvalitetene som lå i det småkuperte landskapet. Det ferdige anlegget er allikevel blitt frodig. I den store luftgården er det anlagt et sammenhengende belte av trær. Her er det brukt en blanding av stedege og foredlete arter, og med en variasjon mellom vintergrønn og løvfellende vegetasjon. Dette sørger for årstidsvariasjon i anlegget.

I tillegg er det mange staude- og buskfelt som tilfører ekstra pryde. I tilknytning til særavdelingen og besøksarealene i sørvest er det anlagt to koller beplantede med både trær, busker og stauder. Disse fungerer både som skjerming og gir en mer variert utsikt. Utsikten til de beplantede kollene er med på å gjøre tilværelsen litt bedre for de innsatte som luftes i luftestrålene, se fig. 2.19. Anlegget innenfor gjerdene er flatt sammenliknet med det omkringliggende landskapet, men det er nok terreng til å skape variasjon for øyet.

TO BRUKERGRUPPER MEDKRYSSENDE BEHOV

Først snakket vi med landskapsarkitekten fra detaljprosjektet på Froland. Etter samtalen med ham fikk vi kontaktinformasjon til landskapsarkitekten fra forprosjektet. Hun utarbeidet byggeprogram, gjorde skisseprosjekt for utearealene og drev oppfølging underveis i prosjektet. Det var altså hun som satte rammene som landskapsarkitekten fra detaljprosjektet forholdt seg til.

Avklar forventinger tidlig

Landskapsarkitekten fra detaljprosjektet er klar på at han mener programmeringen er grunnlaget for et godt prosjekt. Det var tilfellet her. Han råder oss til å avklare premisser og rammer for prosjekteringen i starten.

Et godt aktivitetstilbud, inndelt i soner

Vi spør hva det er som gjør uteområder til gode steder. Landskapsarkitekten fra detaljprosjektet svarer at det er nødvendig med flere soner i forskjellig størrelse. Han sier at brukerne trenger et mangfold av sunne aktiviteter. For eksempel kan det være å ha mulighet for bevegelse, sport og til å dyrke jorden.

Landskapsarkitekten fra forprosjektet svarer også at mulighet for variert aktivitet er sentralt for at et uteområde i fengselssammenheng skal være et godt sted å være. Hun mener uteområdene må ha ulike oppholdssteder med forskjellig aktivitetsnivå, kvaliteter og stemning. Hun legger også til at årstidsvariasjon er viktig for brukernes kontakt med omverdenen. Årstidene må kunne oppleves både innenfra og når man er ute. I tillegg er det viktig at brukerne føler seg trygge. Dette er en utfordring i fengsel. Hun mener at dersom vi legger opp til at de innsatte

kan luftes i mindre og større grupper, og at løsningen kan justeres, blir det større sjanse for at alle får et tilbud de kan trives med.

Landskapsarkitekten fra detaljprosjektet forteller at det han er mest fornøyd med, er at det fremstår grønt og frodig. Han er også fornøyd med at aktivitetstilbudet er blitt så stort og variert som det ble. På samme spørsmål svarer landskapsarkitekten fra forprosjektet at hun er mest fornøyd med at det har blitt så store områder som er tilgjengelige for de innsatte. Hun har også jobbet for å få til en anleggsgartnerutdanning ved skolen i fengselet. Kommer dette på plass, vil de store områdene kunne brukes aktivt og til opplæring.

Sikkerhetshensyn går først

Fengselsprosjekter er sjelden vare i en landskapsarkitekts karriere. Hvilke utfordringer er det her sammenliknet med andre typer prosjekter, spør vi. Landskapsarkitekten fra detaljprosjektet forteller om det spesielle med å forholde seg til to brukergrupper, som har kryssende behov. Begge gruppernes behov måtte tilfredsstilles. Allikevel var det de ansattes behov som gikk foran. Særlig deres behov for oversikt og transparens. Han legger til at ansatte samtidig er tjent med at innsatte har det bra.

Landskapsarkitekten fra forprosjektet snakker også om sikkerhetsaspektet, og forteller at det er en del ting som vanligvis er positive i et prosjekt, som i denne sammenhengen ville vært helt uaktuelt. Et typisk eksempel er bruk av vegetasjon til å skape mindre soner i et anlegg. Vanligvis et stort pluss, men i fengselssammenheng kan det bli en trussel for sikt og som gjemmeded.

Fig. 2.20

Lufting i stråler og luftetur er fortsatt praksis. Allikevel har utsikten fra dem fått fokus. I Froland har de bygget opp koller utenfor og plantet både trær, busker og stauder som kan by på sanseintrykk for de innsatte som luftes. Her fra åpningen av Froland. Foto: Tor Borgersen/ Statsministerens kontor (2020)

Samlede funn fra casestudiene

HÓLMSHEIDI - UTISKT

Det islandske fengselets utforming legger til rette for at de innsatte skal ha en variert utsikt til omgivelsene, både fra cellene og fra felleskapsområdene. Fengselets mange luftegårder sørger for at de innsatte kan luftes uavhengig av grupperinger og relasjoner til andre avdelinger. Tilgangen på både luftegård på utsiden av bygningskroppen og et gårdsrom på innsiden gir variasjon i en monoton hverdag. Fengselets materialvalg og plassering i landskapet gjør at det passer godt inn i omgivelsene.

Den bevarte vegetasjonen sørger også for at det er sikt til natur, uansett hvor man befinner seg i fengselet. Murens nennsomme plassering og myke linjeføring sørger for at den tross alt er lite dominerende i landskapet, sett fra både inn- og utsiden. Utformingen og organiseringen av fengselet viser at landskapsarkitekten har hatt hverdagen til de innsatte i tankene i arbeidet med fengselet.

STORSTRØM - SOM EN BY

Høysikkerhetsfengselet på Falster i Danmark er et godt eksempel på hvor mye man kan få til, på tross av et strengt sikkerhetsregime. Storstrøms stjernestruktur, med byrom, gater og gårdsrom gir de innsatte variasjon gjennom soningen. Designgrepet er tydelig og svarer på behovene de innsatte har. Samtidig som fengselet har gjennomarbeidete uterom, er det synd å se hvilke kvaliteter som aldri ble noe av, som følge av nedskjæringer på budsjett for landskap.

ILA - FELLESHAGEN

I fengselet ved markagrensa er det spesielt tydelig hvilke kontraster det kan være mellom gode og dårlige uterom i høysikkerhetsfengsler. «En forestilling om frihet» er et prakt eksempel på hvordan eksisterende uteområder kan transformeres. Prosjektet viser at en god prosess legger grunnlaget for eierskap. Luftegården viser også at det er mulig å skape frodige omgivelser, som møter de strenge kravene til sikkerhet. Gjennom samtalene med både kunstner Eirin Støen, avdelingslederen og betjenten fra avdelingen ble det også klart hvilken effekt disse omgivelsene kan gi. Indre ro, aktivisering, mestring, bedre samtaler og dypere refleksjon er verdifulle erfaringer fra prosjektet.

HALDEN - SKOGLANDSKAPET

Fengselet i furuskogen har bevart mange landskapskvaliteter og brukt dem aktivt i plasseringen av funksjoner og bygninger. Terrenget sørger for at de innsatte får fysiske utfordringer, samtidig som det gir et variert romforløp. Sammen med vegetasjonen gir terrenget en følelse av å være et annet sted enn i fengsel.

FROLAND - AKTIVITETER

Det nybygde fengselet like nord for Arendal er en representant for det siste innen fengselsbygging. Fengselet ble planlagt og bygget på rekordtid. Mye av grunnen til dette er KDI og Statsbyggs arealveileder sammen

med tydelige forventinger og krav i prosessen. Fengselets uterom bærer preg av at tomten ble kjøpt ferdig planert. Det er allikevel inspirerende å se at landskapsarkitektene har fått til mange ulike soner med et stort spekter av aktiviteter. Mange flater for ballspill, joggeløype og områder for ro og ettertanke kjennetegner fengselet. Mangfoldet av muligheter utendørs bidrar til at luftetiden kan oppleves som enda mer meningsfylt.

SIKKERHET

Alle fengslene vi har studert har høy sikkerhetsnivå, selv om det er variasjon i den statiske sikkerheten. Det kan være på grunn av variasjoner i hvilke typer innsatte fengselet er planlagt for og når de er bygget. Det er også differensiert mellom ulike avdelinger.

Sikkerhet er et absolutt krav landskapsarkitekter er nødt til å forholde seg til i prosjektering og planlegging av fengsler. Alle fagpersoner vi intervjuet trakk frem dette. Det er verdt å nevne at kravene til sikkerhet kan være mulige

å utfordre eller diskutere. Sikkerhet er allikevel avgjørende for om ulike tiltak lar seg gjennomføre eller ikke. I planlegging og utforming er det først og fremst den statiske sikkerheten som kan påvirkes. Samtidig kan det legges til rette for dynamisk sikkerhet ved å skape gode omgivelser. Erfaringene fra spesielt Ila, med «En forestilling om frihet» understreker dette.

God dialog med ansatte fra fengselet kan sørge for en gjensidig forståelse for hvilke løsninger som fungerer best. Flere av fagpersonene trekker fram tverrfaglig samarbeid som en viktig faktor.

HVA NÅ?

Funnene fra samtaler og registrering har vi samlet i åtte råd for prosjektering av uteområder i fengsler. Disse presenteres på neste side. Selv om flere av rådene ikke nødvendigvis er unike for prosjektering av fengsler, er det disse erfaringene som trekkes frem av fagpersonene. I neste kapittel skal vi bruke rådene til å transformere uteområdene på Ullersmo.

Fig. 2.21

Matrisen illustrerer hvordan vi bruker erfaringene fra casestudiene som den kunnskapsbaserte tilnærmingen til transformasjonen av Ullersmo.

Åtte råd for prosjektering av uteområder i fengsel

Prosess

1. Sørg for eierskap og engasjement

For at prosjektet skal bli godt, bør det skape engasjement fra tidlig fase. Det er viktig å fange opp nøkkelpersoner – det kan være en betjent, en innsatt eller en pårørende med godt nettverk, gode ideer og entusiasme eller spesiell kompetanse. Prosjektet bør også gi brukerne eierskap, og på den måten sikre god oppfølging og videre bruk. Brukermedvirkning må involvere både innsatte, betjenter, ledelsen, skolen og andre tilknyttet fengselet. Det er avgjørende at du forstår ønsker og behov, og formidler muligheter for videre bruk og utvikling. God informasjonsflyt og jevnlig oppdateringer til de ulike interessentene bidrar til engasjement rundt prosjektet.

2. Forstå hverdagen

Du må skaffe en forståelse for hvordan hverdagen i fengselet er. Kunnskap om rutiner knyttet til arbeid, lufting, utdanning og daglig drift er avgjørende for å få et godt fengselsprosjekt. Fengsel er et sted som er svært rutinepreget! Dagene er stort sett helt like. Glem ikke at livet skal leves innenfor murene. De innsatte sitter frihetsberøvet gjennom hele året og må feire bursdager, jul, eid, og sankthansaften bak murene, år etter år.

3. Avklar forventninger

Fengselsprosjekter har ofte strenge rammer. Derfor er det avgjørende at du tidlig får oversikt og avklarer rammer og forventninger, for eksempel budsjetter og krav til funksjoner. Valg av tomt er også avgjørende for det videre prosjektet. Avklar hvilke forventninger som stilles til landskapet, legg det til grunn for tomtevalget, og minn om det for å bevare eksisterende kvaliteter. Det er også viktig å forstå hvem brukergruppen er. Befolkningen varierer fra fengsel til fengsel, og driftsfilosofien kan variere mye. I tillegg bør du kartlegge hvilke ressurser som finnes. Tilgangen på arbeidskraft er høy, og ulike former for sysselsetting er virkemidler i rehabiliteringen av de innsatte. Flere fengsler har store verksteder og et omfattende utdanningstilbud. Disse har muligheten til å bygge det aller meste. Kartlegg hvilken kompetanse som allerede finnes i og hva som skal bli en del av fengselet. Det vil være lettere å få gjennomslag for gode tiltak, hvis det kan gjennomføres med egne ressurser.

Programmering og design

4. Skap et mangfoldig aktivitetstilbud

Fengselsbefolkningen er en variert gruppe med ulike behov. De har heller ikke mulighet til å oppsøke andre aktiviteter enn de som tilbys der de er. Aktiviteter bidrar også til bedre psykisk og fysisk helse. Du bør legge til rette for et mangfold av aktiviteter, både med lav og høy intensitet. Ulik ballspott, variert trening, hagebruk og spill er eksempler. Materialer og grep må være robuste og tåle røff bruk.

5. Del opp i ulike soner

Grupperinger er et økende problem i fengslene. Mange isolerer seg selv og ønsker ikke å luftes med større grupper. Grupperingene kan også gjøre at noen innsatte ikke får tilgang på de aktivitetene eller områdene de selv ønsker å bruke. En inndeling hvor du deler opp områdene og funksjonene bidrar til at alle får et tilbud. Det kan være treningsapparater, benker eller ballbaner. Sonene kan også følge progresjonen til de innsatte, slik at de får tilgang på nye arealer som et gode for god oppførsel. De ulike sonene kan også skape en følelse av å være et annet sted. Det viktigste er at du legger trygghet for alle brukere til grunn. Sonene må også svare til programmeringen og skal dekke alle livets behov.

6. Lag et variert terreng

Terreng gir variasjon for både kroppen og øyet. Flere innsatte trekker frem terrenget som viktig, både for den fysiske og den psykiske helsen. Leddene og balansen understimuleres ofte i fengsler. Det er lett å ta terrenget for gitt når man er fri. Aktiv terrengforming bør også brukes i håndteringen av overvann.

7. Legg opp til flere sanseintrykk

Du bør skape en følelse av at tiden går, og legge opp til at brukerne får ulike sanseintrykk gjennom året. Innsatte opplever nok dette forskjellig. Noen kan synes at det er trist å se at livet går sin gang, mens andre setter pris på det. Det er viktig at de innsatte utsettes for ulike sanseintrykk, som en del av forberedelsene for løslatelse. Forholdet 70/30 mellom grønne og grå flater er et godt utgangspunkt. Ulike vekster bidrar med farge, duft og tekstur, samtidig som de kan tiltrekke seg dyreliv. Det kan være utfordrende å imøtekomme sikkerheten ved utstrakt bruk av vegetasjon, men dette kan løses med god plassering av overvåkningskameraer.

8. Sikkerhet først

Sikkerhet trumfer alt. Fengslene har nulltoleranse for uønskede hendelser. Oversikt og transparens er viktig. Legg sikkerheten til grunn for all utforming, men vær spørrende. Det finnes ofte gode løsninger, om du bare vet hvorfor de ulike kravene er som de er.

Kapittel 3

Nye Ullersmo

Hvordan bør uteområdene på Ullersmo se ut? Vi tar utgangspunkt i registreringer, analyser, råd og samtaler med fengselsledelsen i arbeidet med forslag til transformasjon av Ullersmo.

Arbeidet med forslaget til transformasjon av Ullersmo har foregått parallelt med resten av kunnskaps- og erfaringsinnhenting. Det grunnleggende utgangspunktet har vært å forme uteområdene på en måte som kan bedre soningsforholdene. Bortsett fra dette ønsket, har prosjektet vært under stadig forandring ettersom nye funn er kommet til og gamle idéer er falt fra.

Registrering og analyse

Først undersøkte vi de eksisterende forholdene. Dette innebar registrering av blant annet funksjoner, terreng, ressurser og analyse av romlighet. Vi har gått gjennom kartdata, planer og flybilder med høy kvalitet. Gjennom samtaler med fengselet og med landskapsarkitekten som har utarbeidet skissene til reguleringsplan for utvidelse av fengselet, har vi fått flere innspill underveis. Vi har også gjort egne observasjoner på befaring og tatt rimelige faglige antakelser.

Vi har hatt jevnlig kontakt med fengselet siden vimeldte vårinteresse i januar 2021. I starten av mars fikk vi en omvisning og hadde et møte med fengselsdirektøren, fengselsinspektør og en representant fra KDI. Vi fikk dermed høre deres tanker om hvilke områder de kunne tenke seg at vi prosjekterte forslag til, og andre

nyttige innspill. På omvisningen fikk vi også se og fotografere de områdene vi ønsket. I den sammenheng utforsket vi luftestrålene fra innsiden, og gikk rundt i de ulike luftegårdene.

Forslag til transformasjon

Den andre delen av kapitlet starter med konseptet som ligger til grunn for resten av prosjektet. Deretter følger en helhetsplan som gir oversikt over det overordnede grepet, og kommentarer til de ulike delene vi mener bør transformeres. Siden legger vi frem planer for ulike områder vi har detaljert, og aspekter ved planen vi vil utdype, blant annet ulike avdelingsluftegårder og ny utsikt fra luftestrålene.

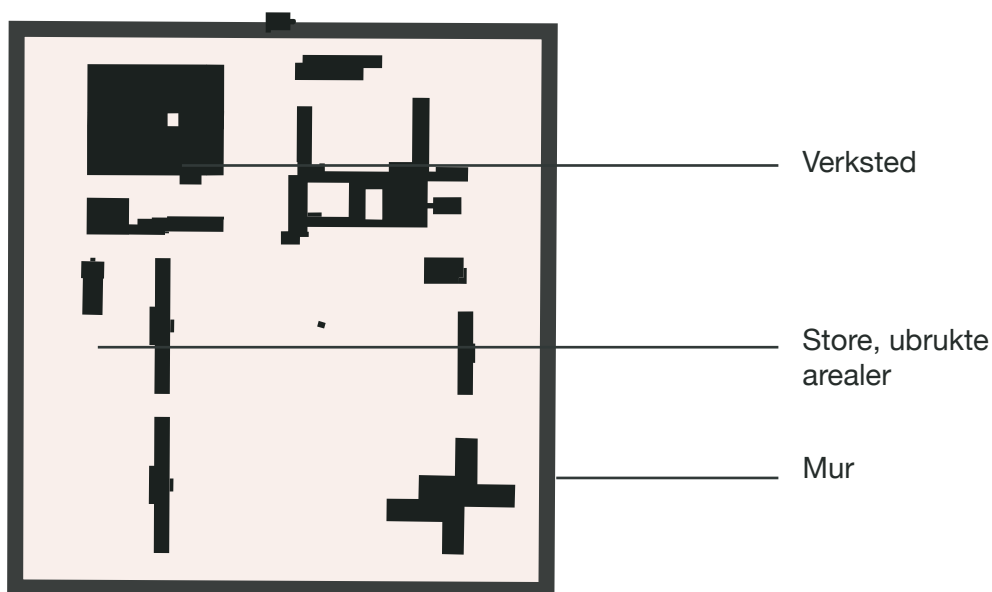
Vi husket på de tre prosessrådene i samarbeidet med fengselet. Disse rådene legger opp til samarbeid i en byggeprosess over lengre tid. I og med at masteroppgaven er begrenset til ett semester og ikke er en del av en reell byggeprosess, får prosessrådene mindre oppmerksomhet i dette kapitlet. Vi la mest vekt på å bruke de fem programmerings- og designrådene.

Hvordan er dagens Ullersmo?

Fig. 3.1

Ullersmos plassering
i Norge.
Kartdata hentet fra
Geonorge (u. å.)

Mellom jorder og småhusbebyggelse på Kløfta, tre mil nord for Oslo, står en høy mur. Den er tilsørt bak en ramme av større trær og flere lag med gjerder. Bak muren bor nesten tre hundre menn. Dette er Ullersmo, Norges største høysikkerhetsfengsel.

Vi ville prosjektere på et sted der behovet var stort, og utvikling var mulig. Valget falt på fengselet med det harde ryktet og den stramme arkitekturen.

Det påtvungne landskapet på Ullersmo har store mangler som gjør det lite egnet for den ønskede rehabiliteringen av de innsatte. Landskapet bak murene er ensformig og flatt.

Befolkningen og tilbudet

På Ullersmo bor det mannlige innsatte med lengre straffedommer for alvorlig kriminalitet, personer i varetekt og utenlandske innsatte uten tilknytning til Norge (Kriminalomsorgen, u.å.-d). Befolkningen er fordelt på 16 avdelinger med mellom 10 og 20 personer på hver avdeling (Sivilombudsmannen, 2018).

Produksjonsfengselet Ullersmo, som Fridhov og Grønning (2018) omtaler det, har et bredt utdanningstilbud, med fokus på yrkesfaglig utdanning. Også sysselsettingen bærer preg av å være

bygget etter idealet med arbeidstrening som veien tilbake til samfunnet. (Kriminalomsorgen, u.å.-d).

Det harde ryktet

Ledelsen ved Ullersmo fortalte at de var opptatt av å endre fengselets rykte. Romerikes blad skriver at Ullersmo er kjent for å ha hatt «de mest hardbarka kriminelle innenfor murene» (Gustavsen, 2020). I artikkelen intervjues Roy Haagensen, som til sammen har sonet 25 år på Ullersmo. Han forteller at han stort sett har trivdes, og at det er en annerledes kultur i dag enn tidligere. «Ullersmo var litt bandittskole før i tiden. Det er det heldigvis ikke lenger», sier han til Romerikes blad. Ullersmos rykte er på vei til å endres.

Antall innsatte: **286**

Kjønn: **Menn**

Antall ansatte: **360**

Sikkerhetsnivå: **Høyt**

Areal: **96 000 m²**

Ferdigstilt: **1970**

Fig. 3.2

Formalia basert på (Kriminalomsorgen, u. å.)

Fig. 3.3

1946. Tomten, før Ullersmo ble bygget.
Kartdata: Geovekst
(u. å.)

Fig. 3.4

1974. Det ferdige anlegget er bygget, med de samme strukturene vi ser i dag.
Kartdata: Geovekst
(u. å.)

NYTT

LANDSFENGSEL PÅ LANDET

På starten av 1950-tallet ble det nedsatt en komité som skulle undersøke hvordan det utdaterte fengselsvesenet kunne reformeres (Fridhov & Grøning, 2018). Komitéens innstilling ble lagt frem i 1956 (Kriminalomsorgen, u.å.-e). Et av punktene komitéen la frem var et ønske om å gå fra eneromsbehandling til fellesskapsbehandling, som sammen med store verksteder skulle forberede de innsatte på et liv etter soning (Kriminalomsorgen, u.å.-e).

Komitéen foreslo også å bygge to nye landsfengsler, et i Trondheim og et på Østlandet. Fengselsstyret stilte krav om at et nytt landsfengsel på Østlandet skulle ligge mindre enn tre mil fra hovedstaden, og at det skulle være både god vei- og jernbaneforbindelse dit (Kriminalomsorgen, u.å.-e).

Landbrukstomten på Kløfta ble kjøpt i 1961. Planene for fengselet måtte gjennom flere nedskjæringer før det ferdige anlegget åpnet i 1970 (Kriminalomsorgen, u.å.-e).

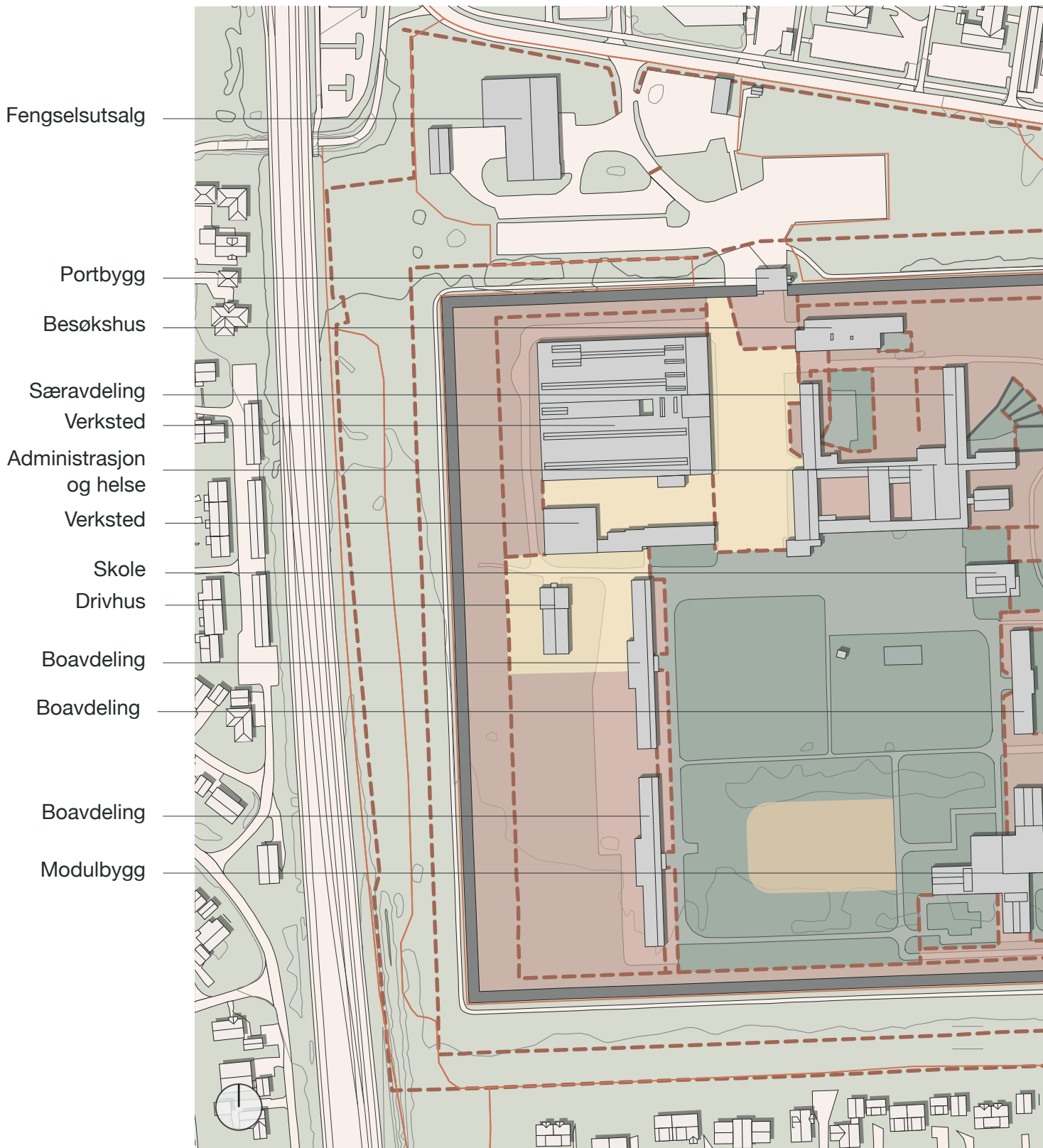
Fra åpningen og frem til 2016 er det gjort få endringer i fengselets uteområder. Planting av linde- og frukttrær, oppføring av en midlertidig brakke for undervisning og bygging av luftestråler er de tydeligste grepene. I 2016 ble det bygget et modulbygg med tilhørende luftegårder, mens de gamle forelningsbygningene i vest ble pusset opp i 2019. Det foreligger planer for ytterligere bygging og utvikling.

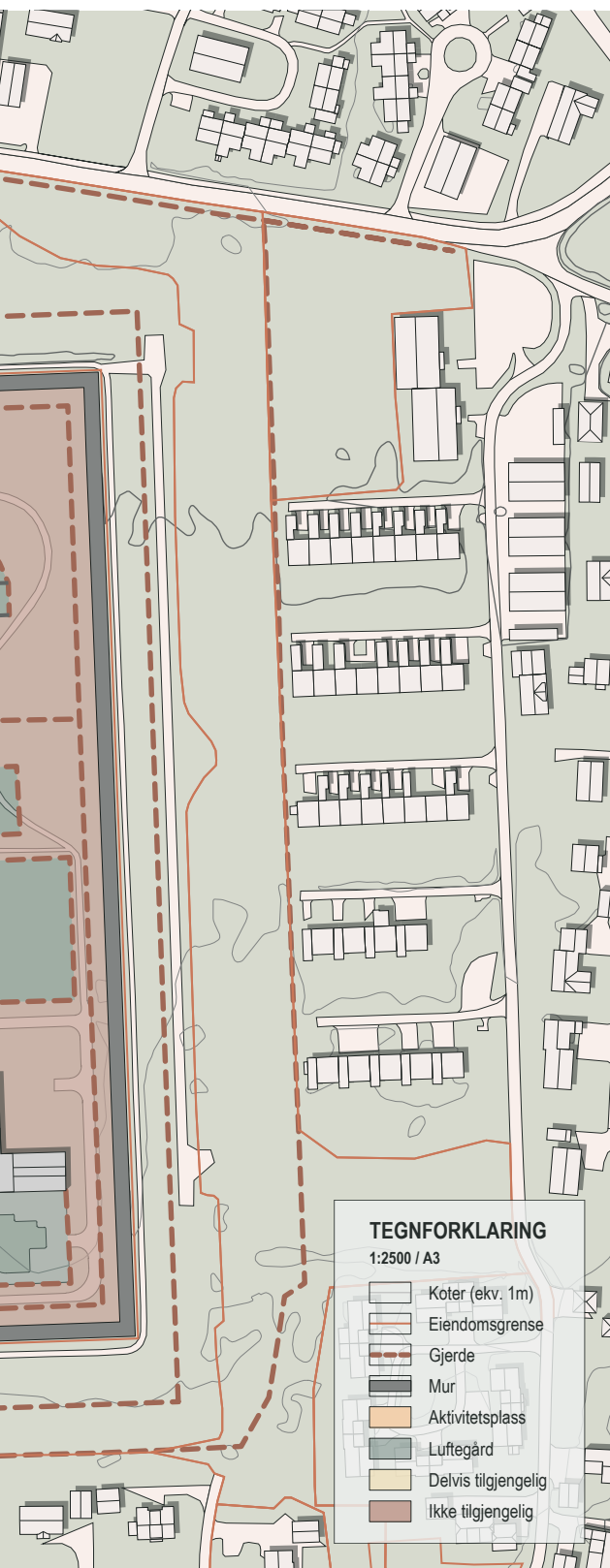
Tomten ga helt andre forutsetninger for utvikling, enn i andre fengsler, slik som Halden.

Fig. 3.5

2013. Lite er skjedd med uteområdene siden åpningen, men både skogen på utsiden av muren og boligfeltene har vokst.
Kartdata: Geovekst (u. å.)

FUNKSJONER

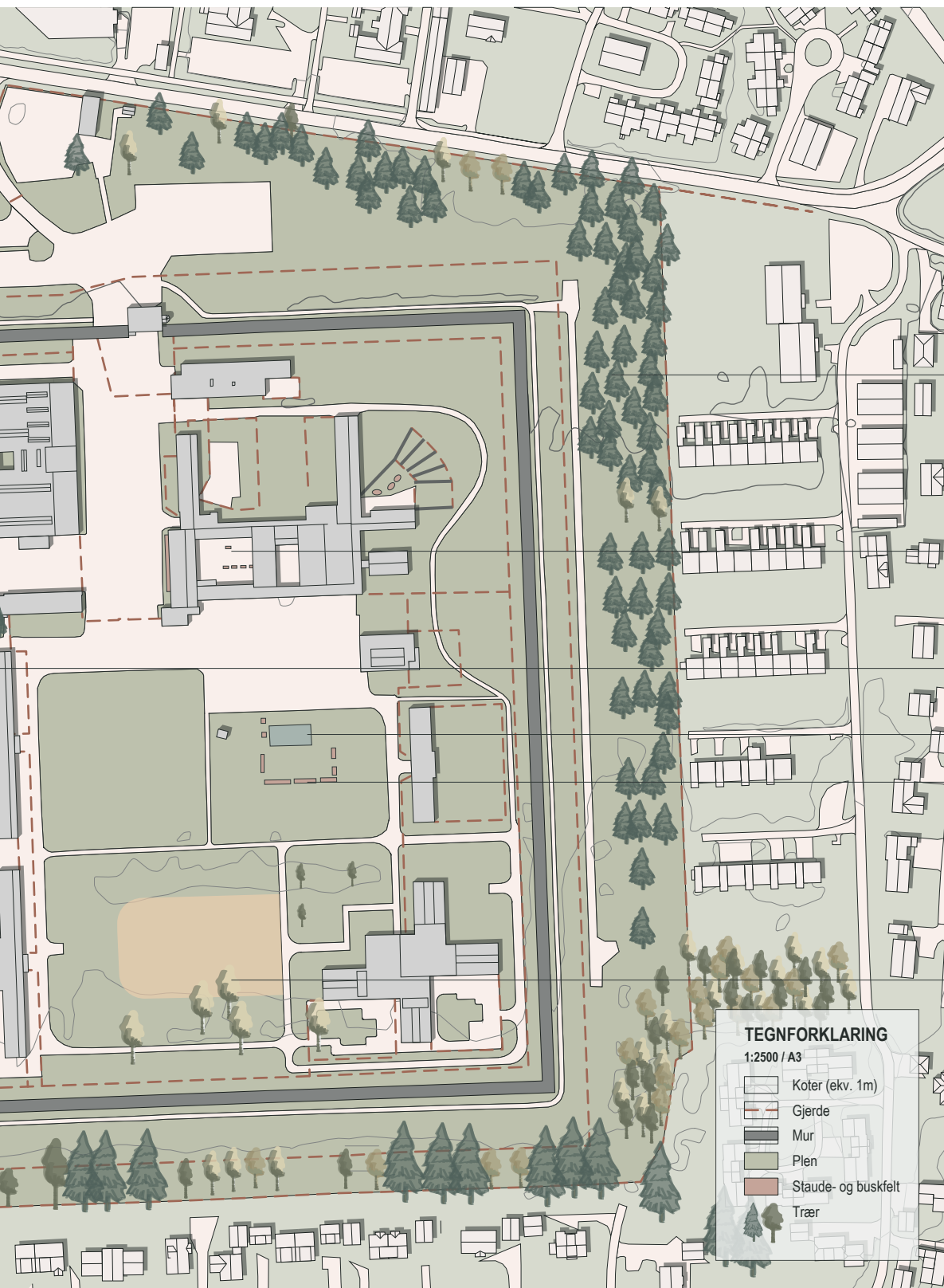
På Ullersmo kranser bygningene rundt den store luftegården sentralt i fengselet. Administrasjon, helsetjenester og gymsal ligger samlokalisert med mottaksavdeling og særavdeling. Besøksbygget ligger i umiddelbar nærhet til portbygg og sluse. Verkstedene som kjennetegner fengselet ligger noe skjermet i nord-vest.

Den store luftegården avgrenses av de ordinære boavdelingene post 2 og 3 i vest, av boavdeling U og av modulbygningen M2015 i øst. M2015 inneholder åtte boavdelinger, og tjenester knyttet til de innsattes velferd. Helt vest i fengselet ligger drivhuset som brukes i arbeidsdriften. Aktivitetstilbudet ute er svakt. Få og spredte treningsapparater, noen slitne basketkurver, en grusbane og et lekk svømmebasseng utgjør det tilgjengelige aktivitetstilbudet i luftegårdene. Fengselet har store ubrukte arealer, blant annet sør for drivhuset.

LANDSKAPSKVALITETER

Landskapet på Ullersmo er monotont og flatt. Landskapskvalitetene er svært få, det store arealet tatt i betraktning. Innenfor murene er det elleve trær av en viss størrelse. Det er også noen få frukttrær like ved drivhuset. Rundt svømmebassenget ligger en kortklipt hekk av barlind. Den største landskapskvaliteten som kan oppleves i fengselet er trekronene som skimtes over muren. Ullersmo-landskapet er skreddersydd for statisk sikkerhet, altså sikkerhetstiltak som kommer av materielle tiltak som blant annet tilsyn under lufting (St.meld. nr. 37 (2007-2008)). Det er få fysiske tegn på steder ute som legger opp til gode møter, relasjonsbygging og økt dynamisk sikkerhet.

Trekroner

Nylig renoverte utearealer for ansatte

Frukttær

Svømmebasseng

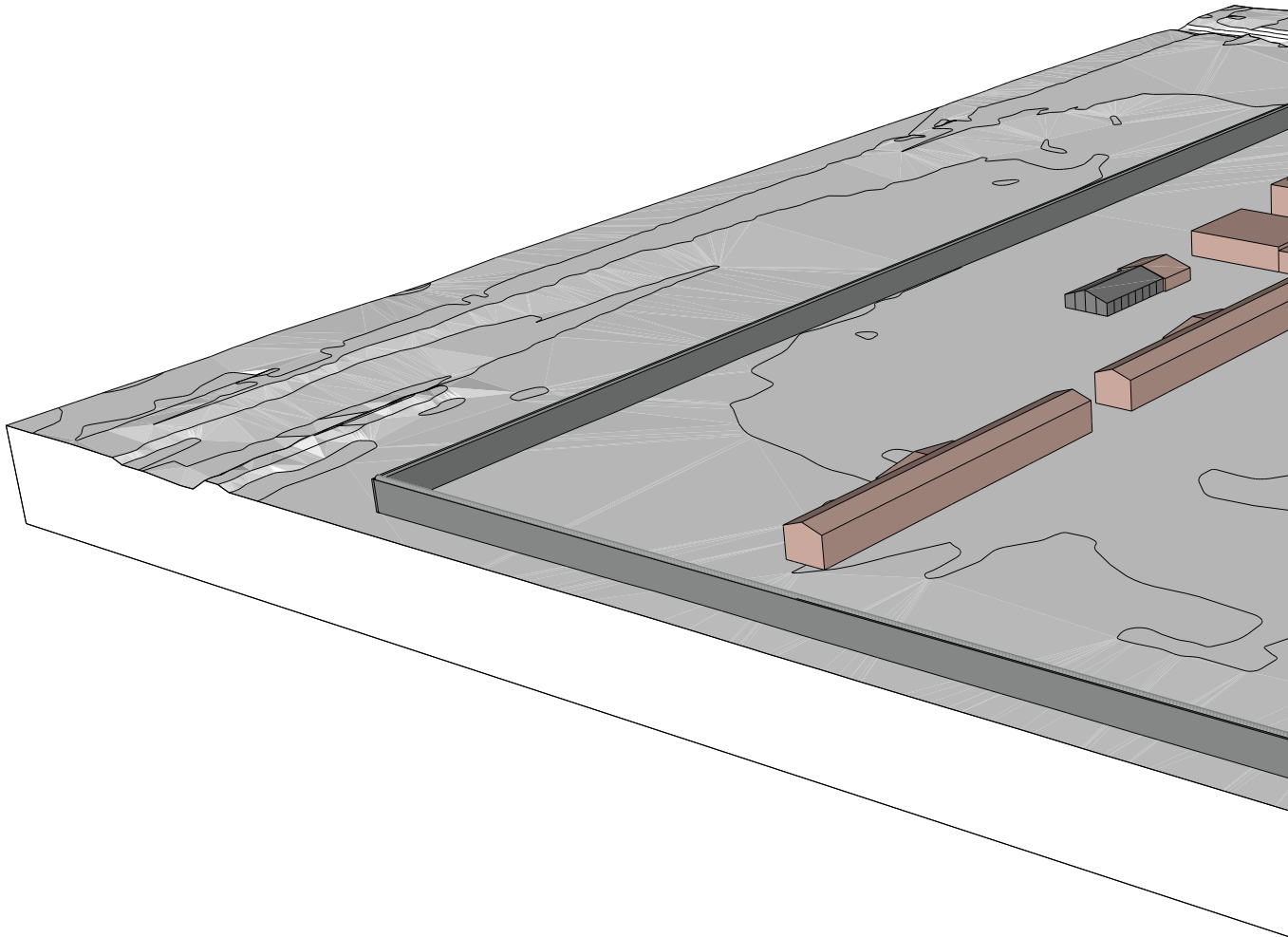
Formlipt hekk

Lindetrær

TEGNFORKLARING

1:2500 / A3

- Koter (ekv. 1m)
- Gjærde
- Mur
- Plen
- Staude- og buskfelt
- Trær

TERRENG

Ullersmo er usedvanlig flatt. Fra nord til sør faller terrenget omtrent én meter, over en distanse på 300 meter. Fra øst til vest er høydeforskjellen på 0,8 meter, over en distanse på 310 meter. Det flate terrenget bidrar til at den store luftegården føles enormt stor. Samtidig sørger det for at betjentene enkelt kan ha oversikt over alt som foregår der.

Norge er et kupert land. Det flate terrenget kan dermed virke forsterkende på følelsen av stedet som en institusjon. Livet på det flate Ullersmo-terrenget gjenspeiler ikke livet på utsiden, slik Kriminalomsorgen ønsker at livet i fengsel skal gjøre.

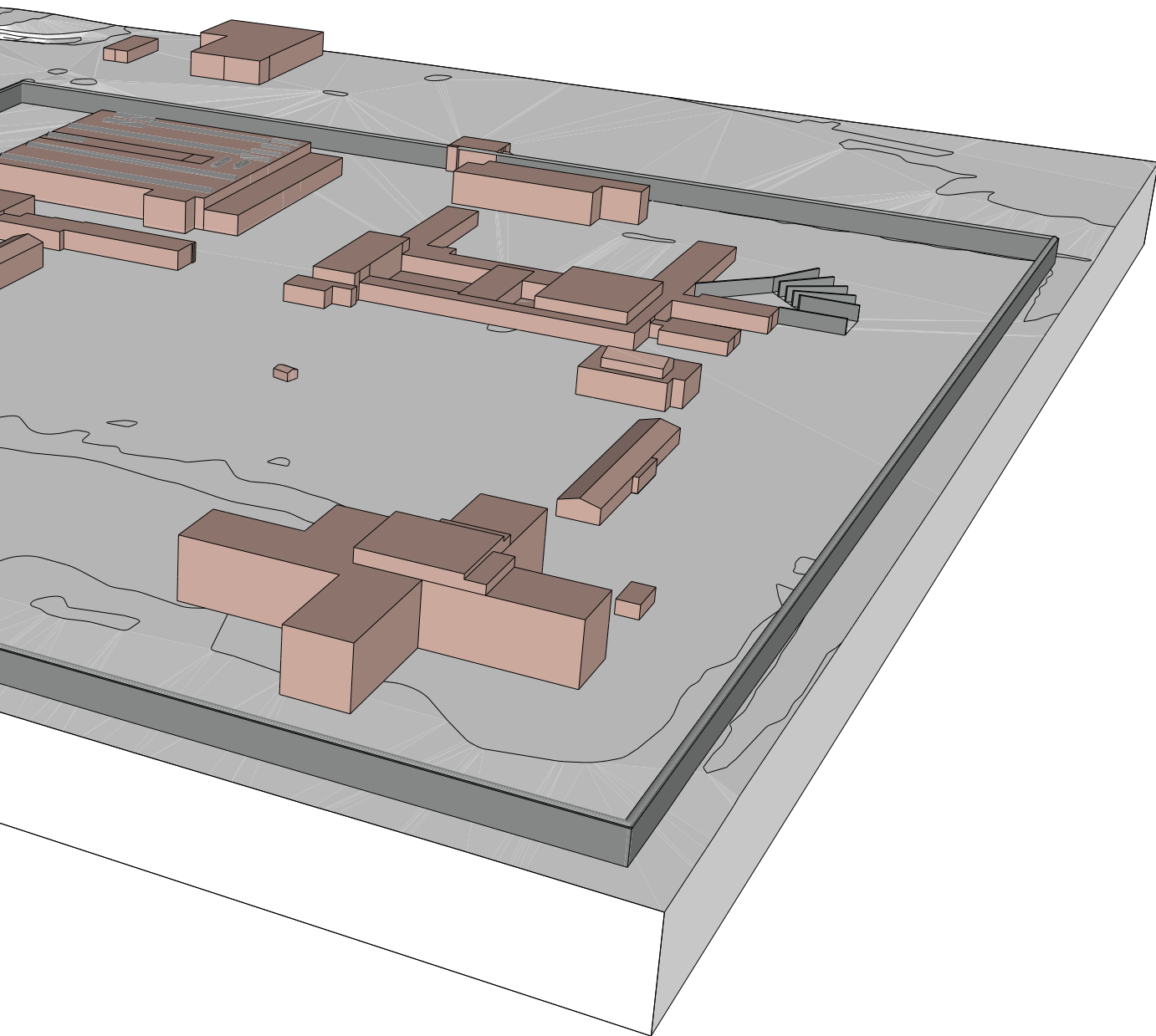

Fig. 3.6

Den store luftegården har nesten ingen terrengvariasjon til glede for øyet eller for opprettholdelse av balanse. De ansatte har til gjengjeld god oversikt.

Hva ligger til grunn for morgendagens Ullersmo?

Fengslene i og rundt Oslo

Vedlikeholdsetterslepet i norske fengsler er stort (Regjeringen, 2019). I statsbudsjettet for 2020 ble det satt av midler til rehabilitering av de tekniske anleggene på Ila. Arbeidet er omfattende og har en kostnadsramme på 350 millioner kroner (Statsbygg, 2021-a). Ila drift stenges i denne perioden, og 124 innsatte må overføres til andre fengsler. Samtidig har forfallet i Oslo fengsel, med 243 plasser, blitt så stort at også det må rehabiliteres eller flyttes (Regjeringen,

2019). Justisminister Monica Mæland la i mars 2021 frem to ulike alternativer for fremtidens Oslo fengsel (Lohne, 2021). Begge forslagene innebærer en utbygging av kapasiteten på Ullersmo.

Som en følge av rehabiliteringen av Ila og den prekære situasjonen rundt Oslo fengsel, vil behovet for nye fengselsplasser på høy sikkerhet, nært Oslo, være stort i årene fremover.

Fig. 3.7

Illustrasjonsplanen vedlagt den første planbeskrivelsen.

(Ullensaker kommune, 2018)

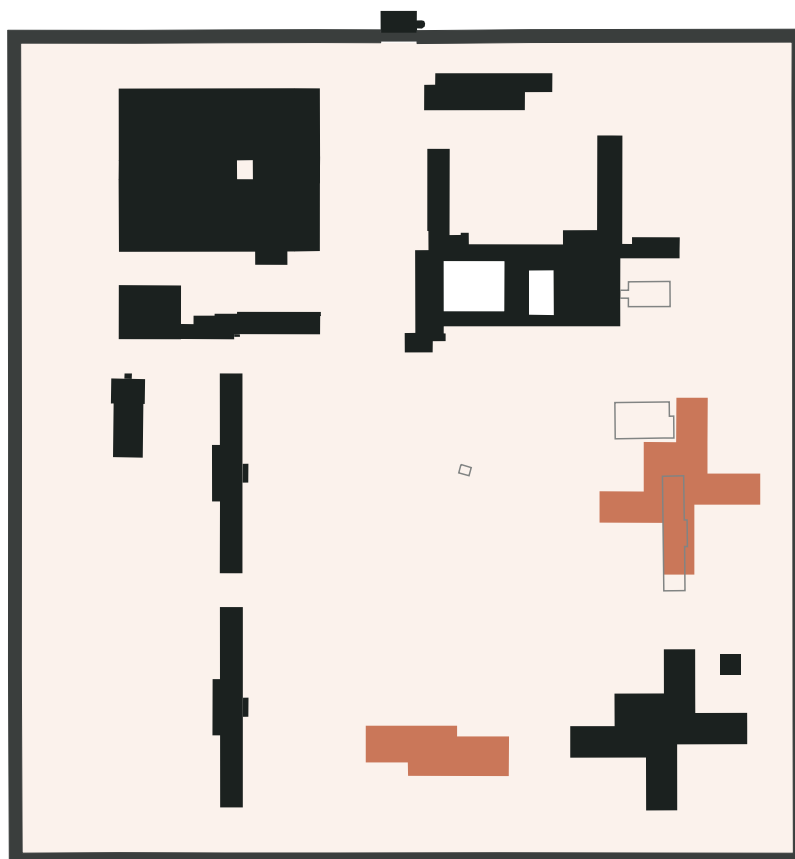

Fig. 3.8

Bygningmessige premisser.

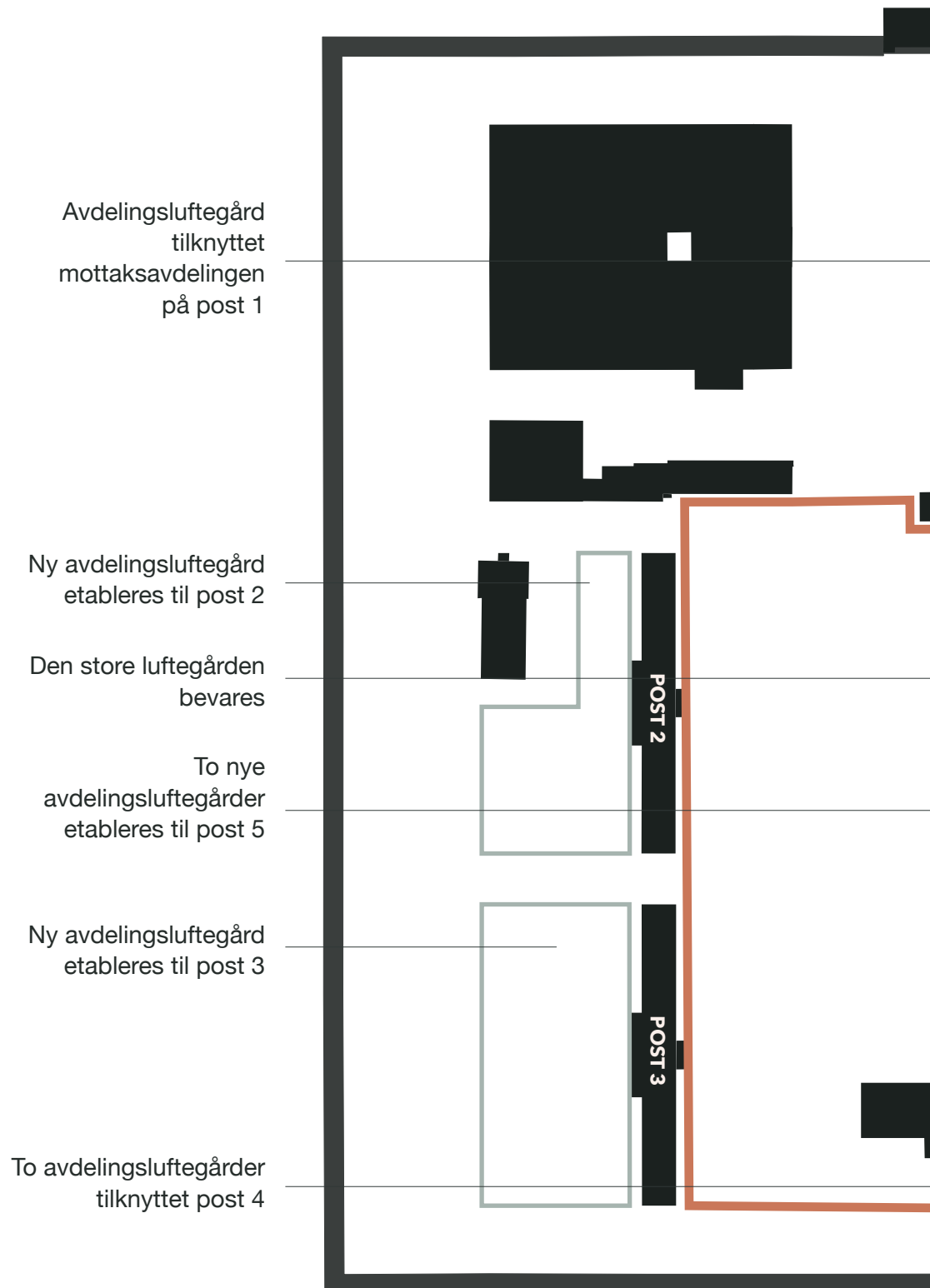
Vi tar med oss plasseringen av de to nye bygningsvolumene i de videre registreringene, og i forslaget til transformasjon.

Planbestemmelser

Høsten 2019 vedtok kommunestyret i Ullensaker en detaljreguleringsplan for Ullersmo. Planen har til hensikt å legge til rette for videre utvikling innenfor dagens areal. Vedtaket åpner for omfattende utbygging, med nytt modulbygg, aktivitetsbygg, to store bygningsvolumer vest i fengselet, samt oppdaterte atkomst- og parkeringsløsninger (Ullensaker kommune, 2019).

Det er rimelig å anta at en utbygging av Ullersmo kan gå raskt, da tomten er ferdig regulert og Statsbygg har fått god erfaring med standardiserte fengselsbygg.

I den første planbeskrivelsen (Ullensaker kommune, 2018) ligger det vedlagt en illustrasjonsplan som viser et forslag til utvikling, se fig. 3.7. Illustrasjonsplanen viser et nytt modulbygg, med tilhørende luftegårder, et nytt aktivitetsbygg og flere nye avdelingsluftegårder. Gjennom samtaler med både fengselsledelsen og KDI har vi fått bekreftet at dette er en ønsket utvikling. Vi tar derfor utgangspunkt i denne plasseringen av bygningsvolumene når vi analyserer og prosjekterer videre i oppgaven. Avgrensningen av luftegårdene vist i fig. 3.7 legger vi også stort sett til grunn.

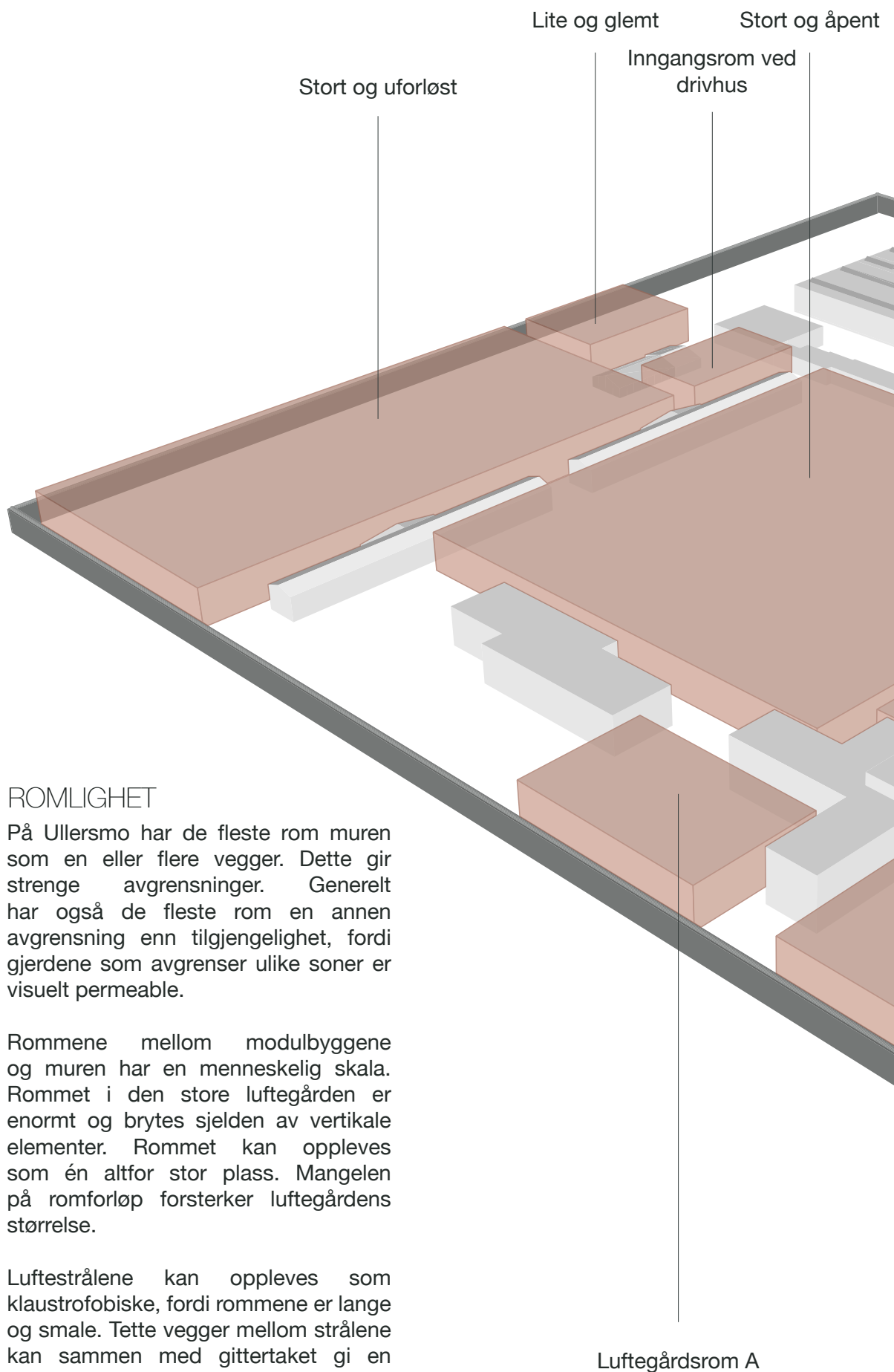
Lekeplass tilknyttet besøksavdeling

Luftestråler tilknyttet særavdelingen på post 1

LUFTEGÅRDER

I dagens fengsel er det fem områder som brukes i forbindelse med lufting. Disse er markert i rødt. Den store luftegården sentralt i fengselet brukes av flere avdelinger, samtidig som det er mindre luftegårder i tilknytning til noen av avdelingene. Særavdelingen benytter luftestråler hvor de innsatte luftes alene. Lekeplassen tilknyttet besøkshuset er også markert som eksisterende luftegård, da den brukes av innsatte med barn i forbindelse med besøk.

Vi tar utgangspunkt i at det i fremtiden kan etableres flere avdelingsluftegårder. Dette kan bidra til at logistikken rundt lufting blir enklere, og aller viktigst: at de innsatte kan oppleve ulike luftegårder i løpet av uken. Luftegårdene som ligger tilknyttet modulbyggene, vil også kunne brukes i pauser, for dem som enten har et utdanningstilbud, eller er i arbeidsdrift her. Gjennom samtaler med fengselsledelsen kom det frem at de fleste innsatte er innom alle luftegårdene gjennom et soningsforløp.

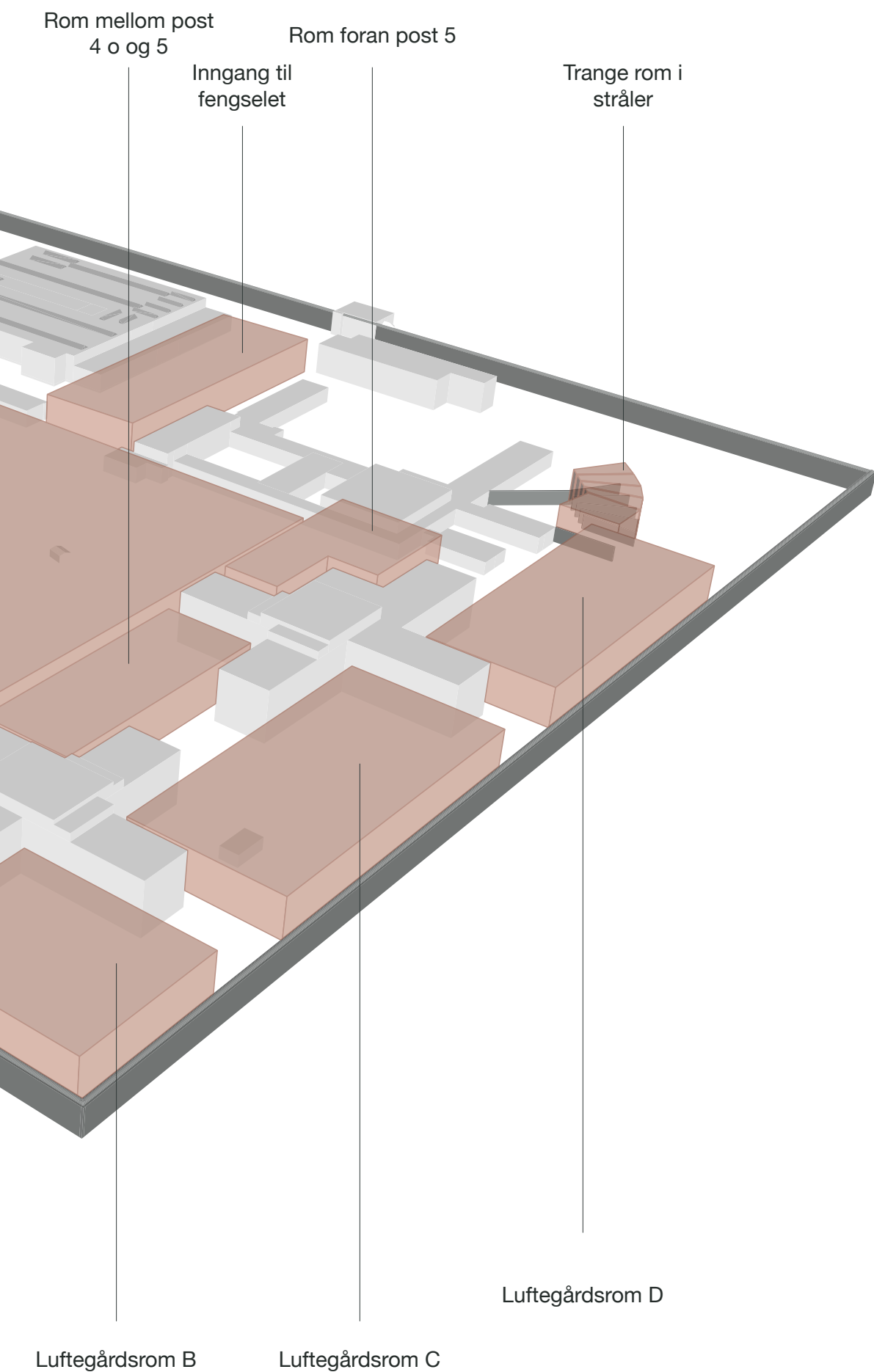

ROMLIGHET

På Ullersmo har de fleste rom muren som en eller flere vegger. Dette gir strenge avgrensninger. Generelt har også de fleste rom en annen avgrensning enn tilgjengelighet, fordi gjerdene som avgrenser ulike soner er visuelt permeable.

Rommene mellom modulbyggene og muren har en menneskelig skala. Rommet i den store luftegården er enormt og brytes sjelden av vertikale elementer. Rommet kan oppleves som én altfor stor plass. Mangelen på romforløp forsterker luftegårdens størrelse.

Luftestrålene kan oppleves som klaustrofobiske, fordi rommene er lange og smale. Tette vegger mellom strålene kan sammen med gittertaket gi en følelse av maktesløshet.

KOMPETANSE OG RESSURSER

Ullersmo ble utformet med arbeidstrening og produksjon som overordnede mål. De store verkstedene utgjør fortsatt en stor del av sysselsettingstilbudet. I fengselet er det verksteder for trearbeid (fig. 3.10), metall, småindustri og biler. Drivhuset (fig. 3.9), brukes også i sysselsetting av innsatte. Her dyrkes det frem grønnsaker, inne- og uteplanter. De ansatte og de innsatte har samlet sett veldig høy kompetanse innenfor yrkesfag. Fengselet har en

egen 'utegjeng' som vedlikeholder uteområdene. Ved en eventuell utbygging av kapasiteten vil det være behov for å sysselsette ytterligere 76 innsatte.

Fengselet har få midler, men bred kompetanse og mye arbeidskraft. I så måte kan de få til mye med begrensede midler. Det tar vi med oss videre i prosjekteringen av Ullersmo. Erfaringene fra «En forestilling om frihet», var gode. Flere innsatte tok fagbrev i forbindelse med byggingen av hagen. Dette viser hvor mye som lar seg gjøre med godt samarbeid.

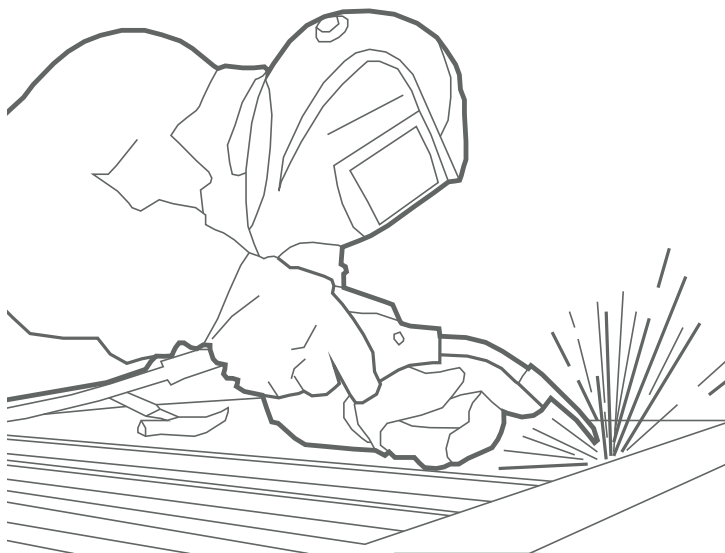

Fig. 3.9

Drivhuset.

Ullersmo har et stort drivhus hvor de dyrker planter til utsalg og pynting i eget anlegg. Utearealene er store og har potensiale for en utvidet produksjon.

Fig. 3.10

Treverkstedet
har høy
produksjonskapasitet.
Der produserer de
blant annet komplette
kjøkkenløsninger.

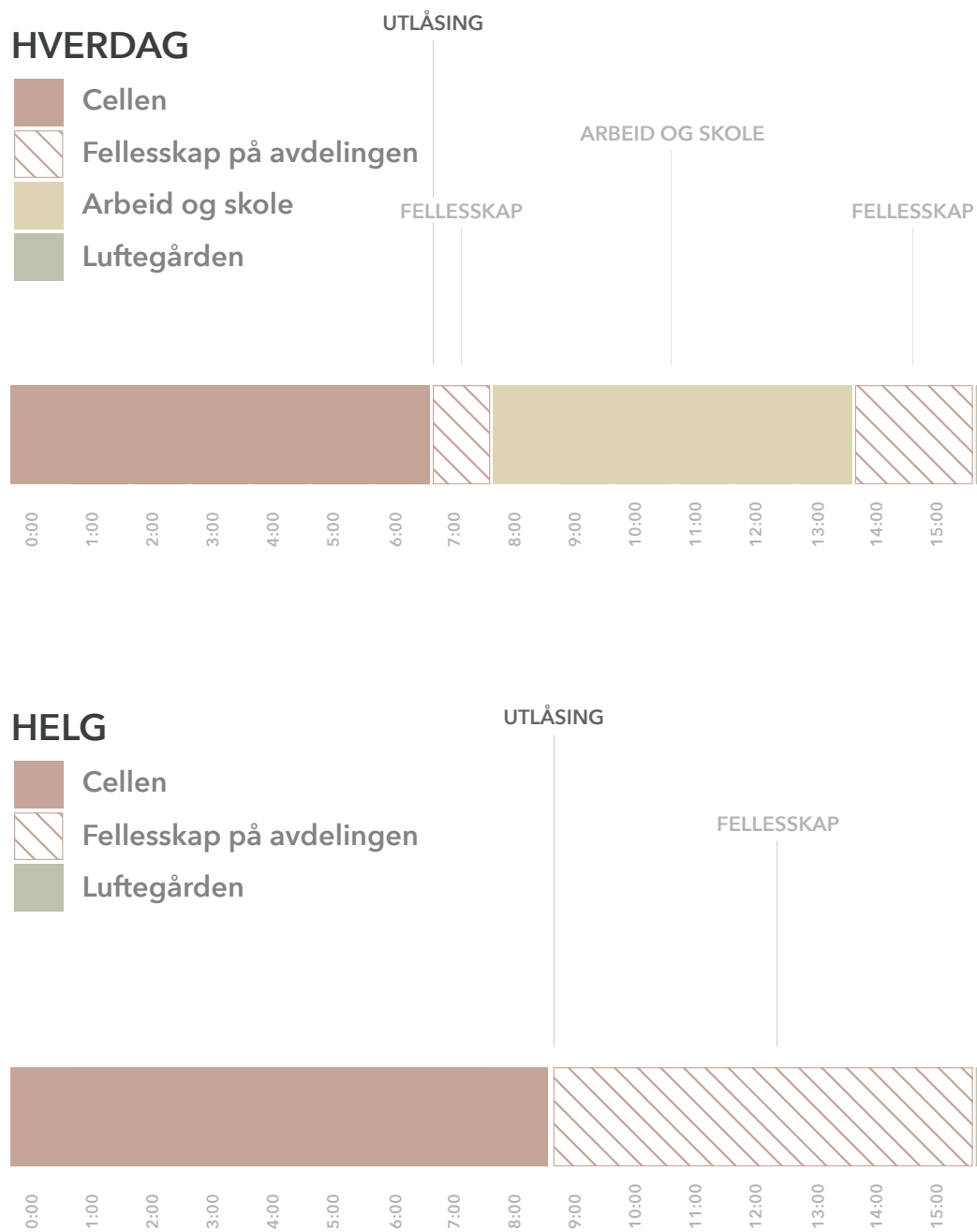
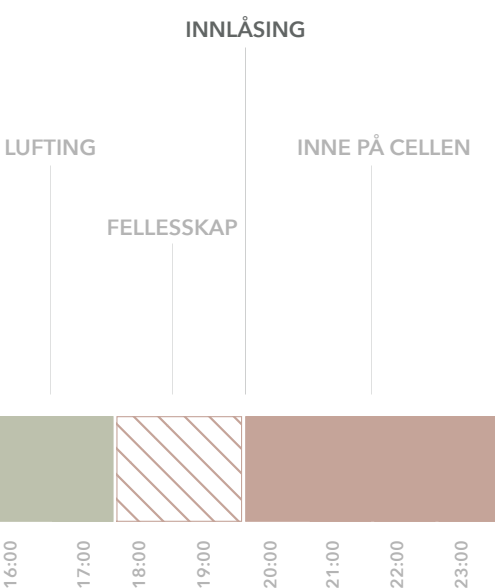

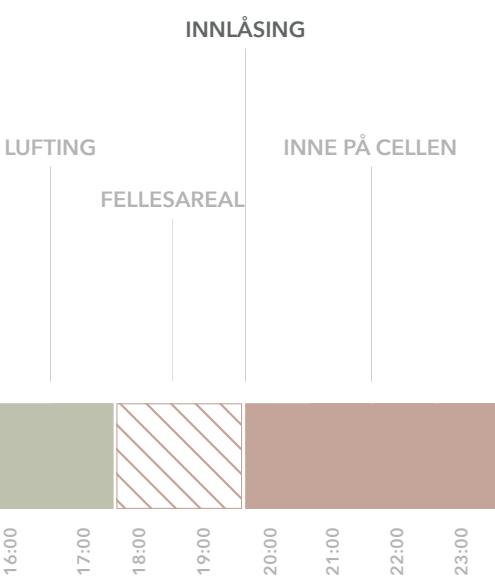
Fig. 3.11

Forenklet fremstilling av hverdagen (øverst) og helgen (nederst) på Ullersmo. Basert på figur av Angelis m.fl. (u. å.)

HVERDAGEN PÅ ULLERSMO

Gjennom arbeidet med oppgaven sitter vi igjen med et inntrykk av hvordan hverdagen kan være for de innsatte på Ullersmo. Først og fremst er det viktig å nevne at hverdagen kan være ganske ulik, alt etter hvor man er i soningsforløpet, hvilken avdeling man sitter på, og hvilket sysselsettingstilbud man er en del av. Allikevel er det en del rutiner som gjelder for alle innsatte. Hverdagen som legges frem her er en forenklet fremstilling av en alminnelig hverdag for en alminnelig innsatt.

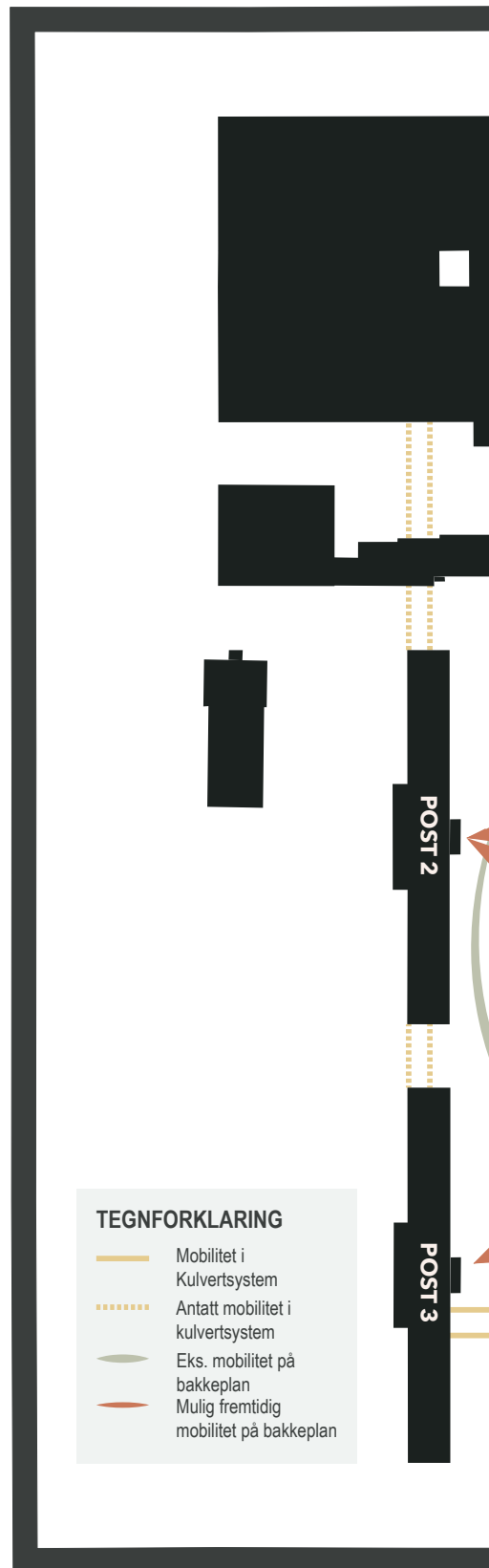

Innsatte bruker mye tid inne på cellen, et lite rom på rundt 12 kvadratmeter. Rommet inneholder en seng, en liten tv, en skrivepult, en stol og i noen tilfeller et lite bad. Utsikten fra cellevinduet gir få positive sanseinntrykk. Innsatte får tilbud om én time lufting hver dag. Luftingen foregår i omgivelser med et lite aktivitetstilbud, og med få helsefremmende kvaliteter. På hverdager er de innsatte enten på jobb eller på skolen deler av dagen. Resten av tiden tilbringes i felleskap med de andre innsatte på avdelingen, eller på cellen. I helger tilbringes mer tid i fellesarealene og på cellen alene, se fig. 3.11.

HVERDAGSMOBILITET

Gjennom en vanlig uke beveger de innsatte seg mellom arbeidsplass eller utdanning, bibliotek, butikk, boavdeling, besøkshus og andre målpunkter. Mye av bevegelsen til og fra de ulike målpunktene foregår antakeligvis gjennom kulvertsystemet under bakken. Dermed går innsatte glipp av det som kunne vært verdifull utetid. Samtidig er vi nødt til å erkjenne at kulvertsystemet sørger for effektiv og sikker forflytning av innsatte. En fremtidig løsning bør legge opp til at mer bevegelse kan skje på bakkeplan.

Iluftegårdene og -strålene foregår mye av mobiliteten i ring. Den store luftegårdens størrelse verdsettes av brukerne. Den gir mye større bevegelsesfrihet enn det man kan oppleve i andre luftegårder. Illustrasjonen viser også målpunkter tilknyttet den store luftegården og potensielle bevegelseslinjer mellom disse.

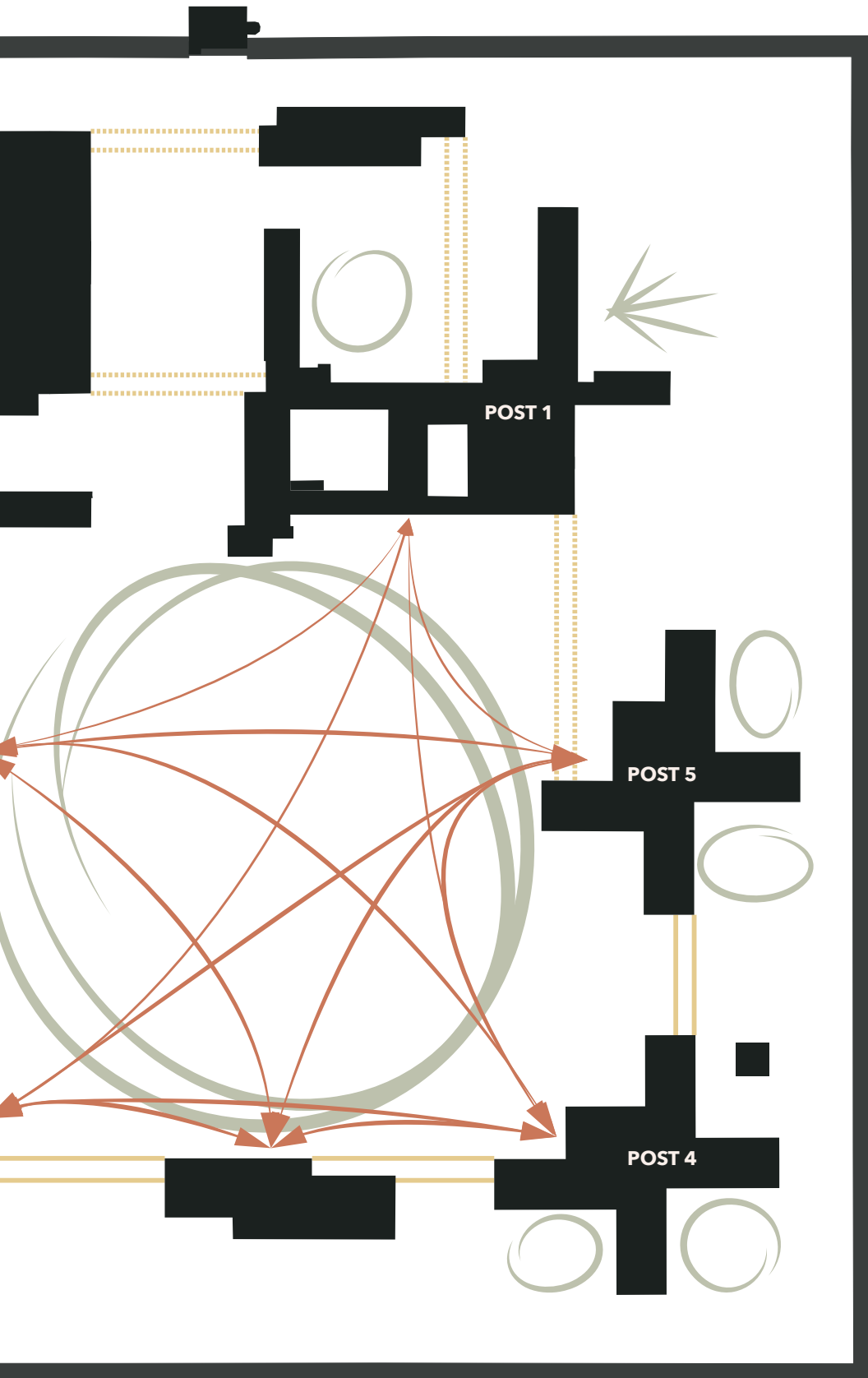

Fig. 3.12

Luftestrålene sett innenfra.

“Det eneste som er bra med luftestrålene er at bakken er dekket med gress og ikke asfalt - og det kunne fort ha blitt asfalt”, ble uttalt på omvisningen vi fikk i mars.

Fig. 3.13

Luftestrålene sett utenfra

De grå og inntrykksløse materialene er slitne. De innsatte har i tillegg bare utsikt til plen og mur.

LUFTESTRÅLER

Praksisen med individuell lufting i stråler er vanskelig å utfordre. Allikevel kan mye gjøres for å gjøre omgivelsene litt mindre stressende. De fem luftestrålene er omtrent 60 kvm, nede i to meters bredde på det smaleste. De innsatte har ikke utsikt til annet enn plen og ser rett inn i den høye og slitne fengselsmuren. De har heller ingen møbler å sitte på, eller noe beskyttelse fra dårlig vær. Det er spesielt oppsiktsvekkende å se for seg at denne ene timen utenfor cellen kan nedprioriteres i dårlig vær, siden luftestrålene brukes av isolerte innsatte.

Det slitne, institusjonelle preget på luftstrålenes vegger og gittertak bidrar til en klaustrofobisk og stressende atmosfære i rommet. Isolerte innsatte er sårbare. Hverken fengselet eller samfunnet for øvrig er tjent med at disse innsatte luftes i et miljø som neppe bidrar til redusert stress, eller på noen måte legger opp til rehabilitering.

Forslag til transformasjon

På et tidlig møte spurte vi hva Ullersmo ønsket seg. Svaret var tydelig. Ledelsen og KDI ønsket særlig at vi leverte tre ting: en sårt etterlengtet helhetsplan for uteområdene, mer terreng og forbedrete forslag til avdelingsluftegårdene ved post 4, og til den planlagte post 5. Senere, på befaring, kom vi sammen frem til at en forbedring av luftestrålene ved fengselets særavdeling også burde inngå i forslaget vårt.

Formålet med oppgaven har vært å lage en utomhusplan for Ullersmo, med tiltak som bidrar til rehabilitering av innsatte. De fem rådene om programmering og design fra samtaler med fagpersoner ligger til grunn for prosjektet. Forslaget innebærer dermed et forsterket aktivitetstilbud, for å legge til rette for meningsfylt innhold i soningen. Det inneholder tydeligere soneinndeling for å sikre fleksibel bruk og et tilbud flere kan nyte godt av. Forslaget tilbyr mer variert terreng til glede for øyet og de innsattes helse. Det byr på rikelig med sanseintrykk, for positiv distraksjon og som påminnelse om livet utenfor fengselet. Til slutt forholder forslaget seg til de sikkerhetsmessige kravene vi har blitt foreholdt i diskusjon med fengselet.

KONSEPT - SMÅBYEN

Solerød og Thorsnæs (2018) skriver at tettsteder i Norge tidligere har vært definert slik: folketall over 200 innbyggere, mindre enn femti meter mellom husene, mindre enn 25% av de yrkesaktive er sysselsatt i jord- eller skogbruk.

Mange byer har også vært omkranset av et forsvarsverk i form av en mur. Bymuren bidrar til å avgrense byens spredning, og beskytter innbyggerne fra faren utenfra.

Ullersmo haker av alle disse punktene. Utover dette har Ullersmo et bredt utdanningstilbud og sysselsetting knyttet til industri.

Etter registreringer og befaring satt vi igjen med et inntrykk av at Ullersmo på mange måter kan sammenlignes med en småby. Ullersmo er et eget lite samfunn hvor de innsatte jobber, utdanner seg, spiser og sover.

Den levelige småbyen

Samtidig som Ullersmo dekker det vi legger i tettsted eller småby, svarer det

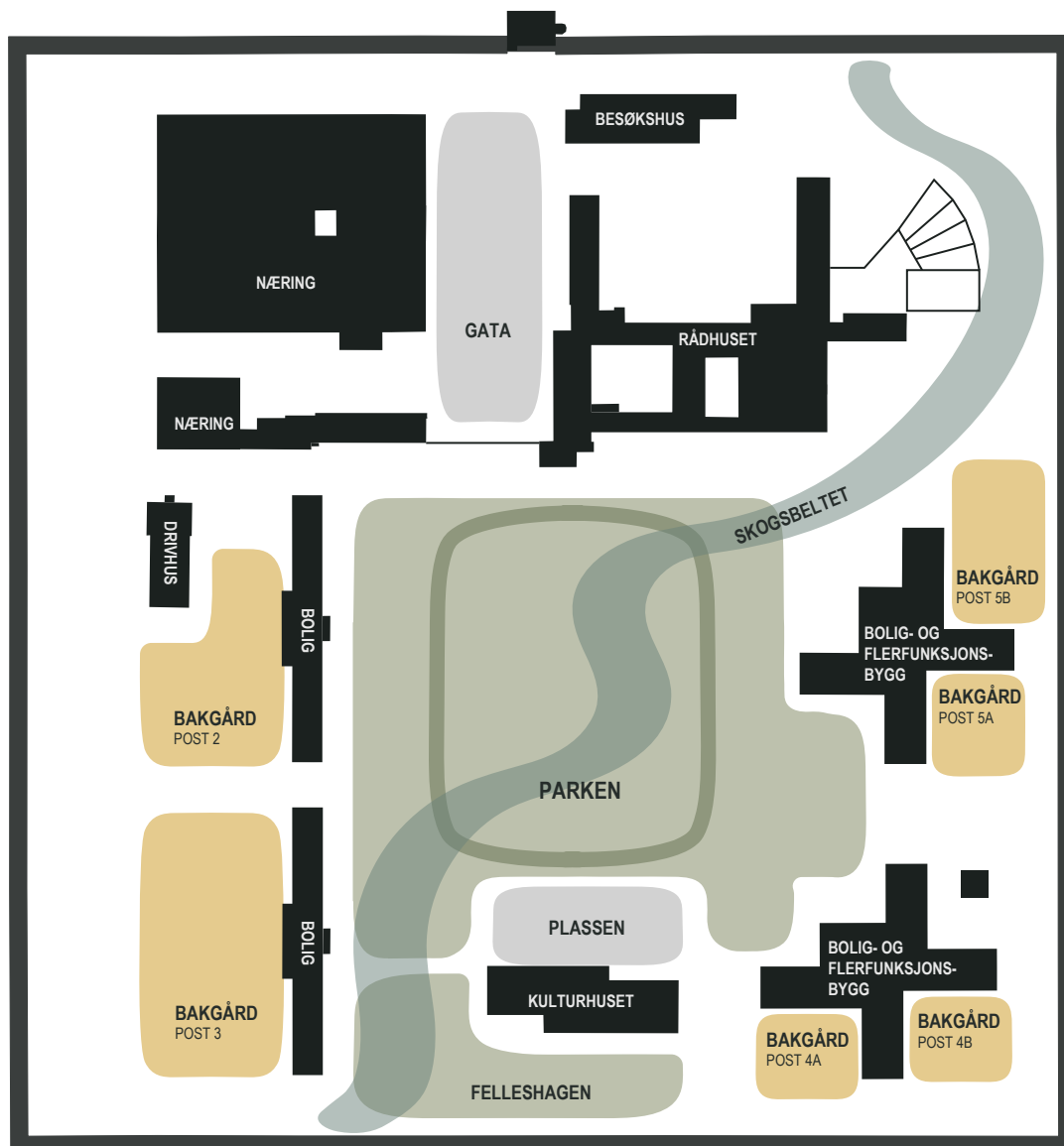

Fig. 3.14

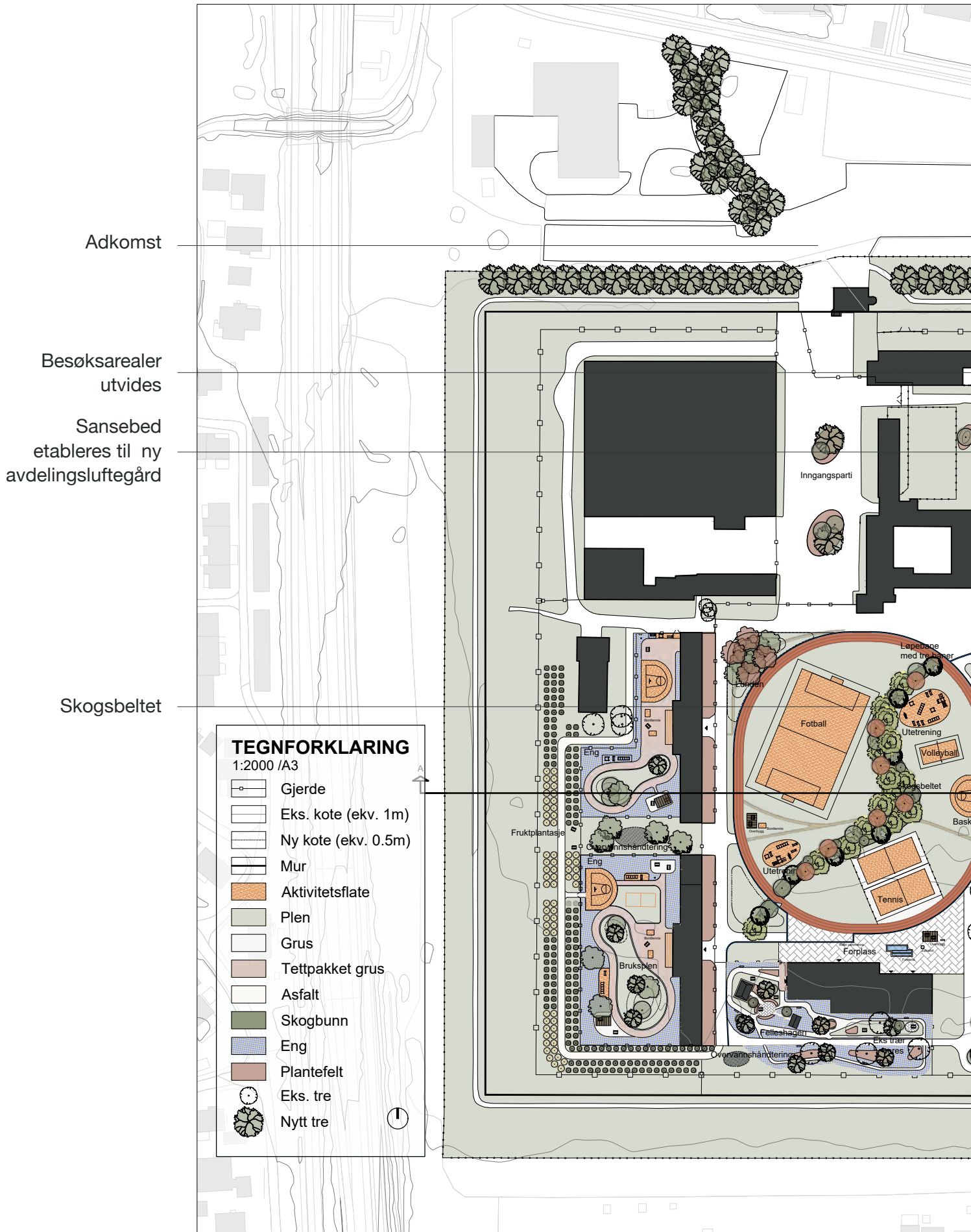
Konseptillustrasjon med områdenavn fra småbyen.

ikke til den idyllen vi forbinder med ordet småby. Hva må til for at vi skal det?

Når vi ser for oss en idyllisk småby, løper tankene raskt til rommene mellom husene: parkene, plassene, de lune bakgårdene. Bynatur, muligheter for rekreasjon og refleksjon er andre aspekter vi forbinder med det idylliske småbylivet. Hvordan svarer det bygde miljøet på Ullersmo til dette? Heller dårlig.

‘Levende’ brukes ofte om byer som ansees som gode å leve i. En levende by har ofte sammenhengende tilgjengelige grønnstrukturer med estetisk verdi og som legger til rette for rekreasjon. Levende byer har også et bredt aktivitets- og kulturtilbud.

Vi tar med oss småbyen når vi prosjekterer et nytt og bedre Ullersmo. Se illustrert konseptforslag i fig. 3.14.

Adkomst

Besøksarealer utvides

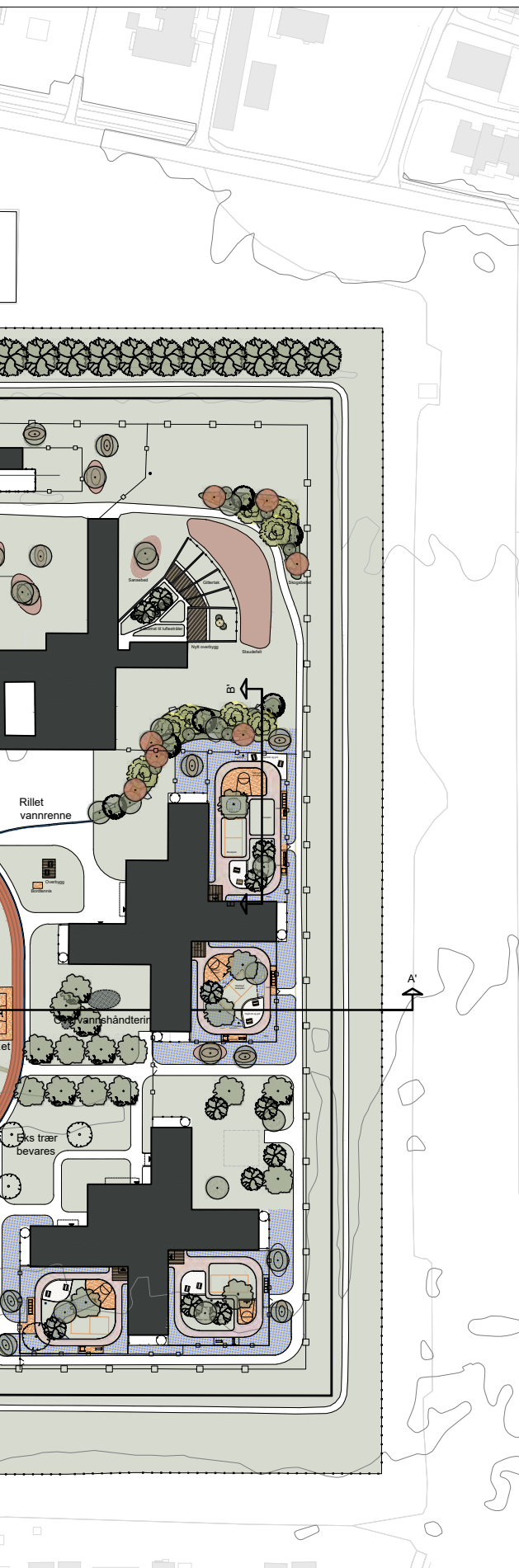
Sansebed etableres til ny avdelingslufftegård

Skogsbeltet

TEGNFORKLARING

1:2000 /A3

- Gjerde
- Eks. kote (ekv. 1m)
- Ny kote (ekv. 0.5m)
- Mur
- Aktivitetsflate
- Plen
- Grus
- Tettpakket grus
- Asfalt
- Skogbunn
- Eng
- Plantefelt
- Eks. tre
- Nytt tre

HELHETSPLAN

Med den idylleiske småbyen som konsept for prosjekteringen, delte vi de ulike luftegårdene inn etter tema. Avdelingsluftegårdene omtaler vi som bakgårder, med områder for lavterskel ballspill og trening, samtidig som frodigheten bidrar med ro og sanseintrykk.

Den store luftegården blir en bypark, med et bredt spekter av aktiviteter, som rammes inn av en løpebane på 350 meter. Foran Kulturhuset anlegges det en forplass med urbane kvaliteter som vannspeil, overbygg og et plassbelegg. Den store byparken deles opp av et skogsbelte som skjærer tvers gjennom fra sør-vest til nord-øst, og tas opp nord for post 5 og luftestrålene ved post 1.

I forbindelse med drivhuset planlegges en omfattende planting av frukttrær. Denne bidrar til sysselsetting av innsatte og sørger for å dempe murens harde uttrykk vest for post 2 og 3. Mellom postene legges det til rette for overvannshåndtering med regnbed og flere trær.

I områder hvor de innsatte ikke har tilgang, anlegges det flere komplekse plantefelt, med stauder, busker og trær i ulike sjikt.

Helhetsplanen omfatter også adkomsten til fengselet. Alléen og veggen av asketrær gir fengselet et mykere uttrykk mot gaten. Dette vil også bidra til at besøkende får en litt triveligere inngang til fengselet.

Sør for aktivitetshuset anlegges det en fellestage, inspirert av sansehagen på Ila, «En forestilling om frihet». Erfaringene derfra viser at en frodig hage legger til rette for bedre samtaler og gode relasjoner. I et forslag vi la frem for ledelsen, plasserte vi fellestagen mellom de to nye luftegårdene til post 2 og 3. Gjennom diskusjon rundt forslaget, ble vi enige om at denne funksjonen heller burde ligge i tilknytning til det nye aktivitetsbygget, som vi kaller 'kulturhuset'. Plasseringen ved kulturhuset gjør at den ligger i umiddelbar nærhet til blant annet livssynsrommet, som kommer med det nye bygget. Fellestagen sørger også for at logistikken rundt lufting blir lettere. Fellestagen øker luftetilbudet, da man kan lufte grupper her samtidig som lufting pågår i den store luftegården.

Gjennom samtale med Eirin Støen, avdelingslederen og fengselsbetjenten fra avdelingen 'Annekset' på Ila, ble det tydelig at aktiv medvirkning og en grundig prosess er avgjørende for å sikre at også de innsatte opplever eierskap og at hagens fulle potensial utnyttes. Derfor anbefaler vi at prosessen gjøres etter modell fra «En forestilling om frihet», enten med søk av KORO-midler til bruk utendørs, eller med et prosjekt der medvirkningsworkshops og tett samarbeid med fengselet, skolen og sysselsettingen står i fokus.

Forslaget vårt er ment som inspirasjon og har med de grunnleggende elementene som prydplanting, mulighet for dyrking av ønskete nytteplanter, frukttrær, eng, sitteplasser og to bygg. Det ene bygget er tenkt som et flerbrukslokale hvor ulike aktiviteter kan foregå, mens det andre er tenkt som et slags nøytralt gatekapell der en eller

noen få kan trekke seg tilbake. Det er viktig å understreke at medvirkning er avgjørende for et godt og varig resultat, der alle parter kan få eierskap til stedet.

Vannelementer

I hver bakgård er det plassert fuglebad. Disse sørger for en viss kontakt med vann, uavhengig av hvor man luftes, samtidig som de legger til rette for mer fugleliv. I forplassen foran kulturhuset er det plassert et større vannelement, hvor vannet er i bevegelse. Vannelementet har sittekanter, slik at de innsatte kommer tett på vannet. Lyden av vannet vil kunne bli en positiv distraksjon, og trekkes frem som et av flere naturelementer med stressreducerende effekt (Ulrich m.fl., 2006). Vi foreslår også at overvann ledes i rillete vannrenner, som forsterker den sildrende lyden. Vannrennene gir en opplevelse av været når det regner.

Møblering

Det plasseres ut en større mengde møbler i alle luftegårder. Parkbenker, flyttbare benkebord og griller kan produseres ved fengselets verksted.

Lunden

Da vi var på befaring første gang ble kollen, nord-vest i den store luftegården, trukket frem som et populært grep fra skissen som ble lagt til grunn for reguleringsplanen. Fengselsledelsen ga uttrykk for at de ønsket å etablere denne så fort som mulig. I vårt forslag har vi tatt med kollen, og planlagt en større oppstammet bøkeplanting for å skape en lund. Taket under bøketrærne er tenkt som et sted for kontemplasjon, der man kan trekke seg tilbake og samtidig ha oversikt.

Overbygg gir ly og kan forhindre at innsatte står over luftingen i uvær

Mangelen på ly mot dårlig vær ble trukket frem av Sivilombudsmannen (2018) som en svakhet ved uteområdene på Ullersmo. For å løse dette er det i byparken planlagt flere overbygg. Dette tilbudet er oppdelt for å unngå at enkelte grupperinger stenger andre ute. Overbyggene bør tegnes og bygges i samarbeid med fengselets skole.

Styrket aktivitetstilbud kan gi hverdagen mening

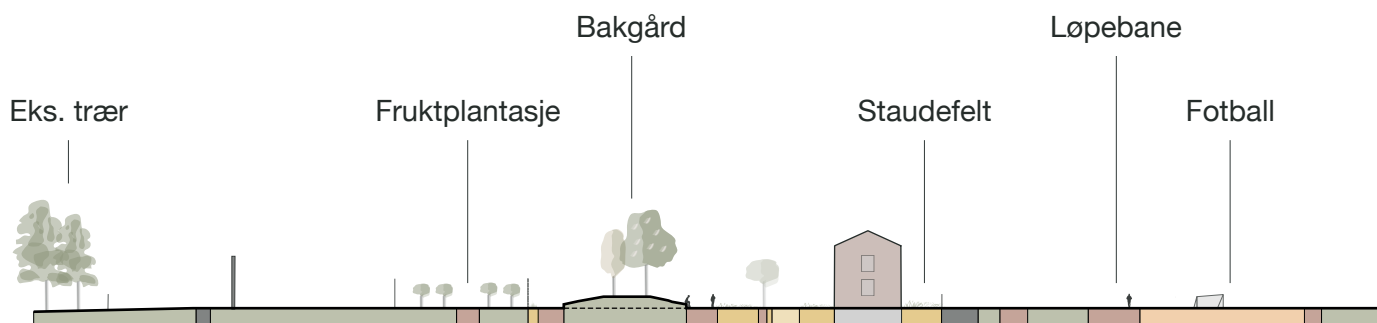
I besøksrapporten fra Ullersmo kritiserte Sivilombudsmannen aktivitetstilbudet i luftegårdene på Ullersmo, og sa at det var grunn til å tro at noen sto over lufting på grunn av dette (Sivilombudsmannen, 2018).

For å fylle luftetiden med innhold har vi lagt stor vekt på aktivitetstilbudet. I bakgårdene er det lagt til rette for basketball, volleyball, badminton og styrketrening. I byparken er aktivitetstilbudet mer omfattende. Fotball, basketball og volleyball har fått egne baner. Bordtennis og tennis ble også tegnet inn etter ønske fra fengselet. Løpebanen er 350 meter lang og har kuperte avstikkere gjennom skogsbeltet og over lunden. På vinterstid kan tennisbanen omdannes til en skøytebane. Dette er et populært tilbud som mange vil sette pris på, kom det frem på befarings.

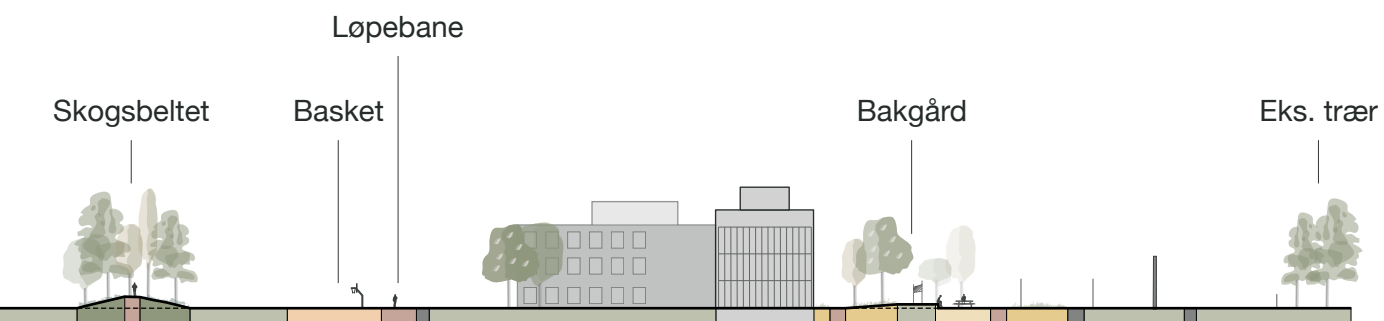
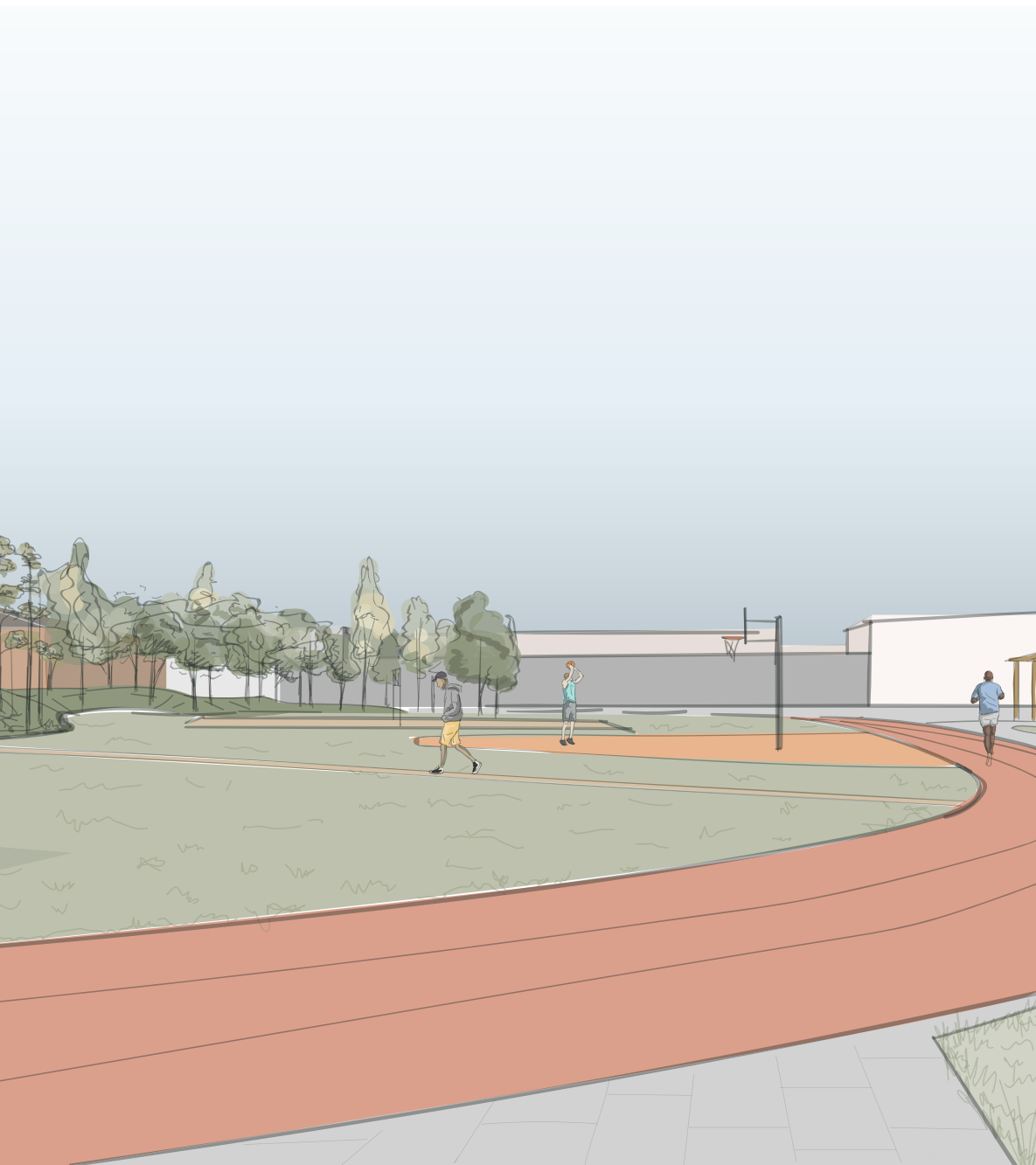
Fig. 3.15

Illustrasjon av stemning sett fra forplassen ved Kulturhuset.

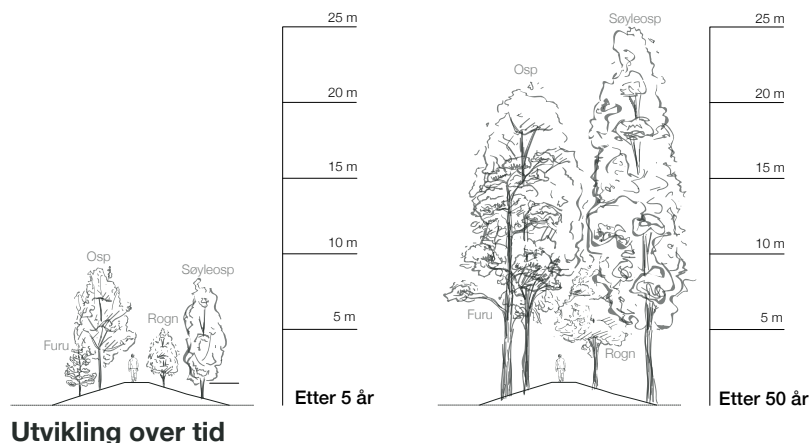

Snitt A-A' 1:1000 / A3

Se snitthenvising på side 93.

Utvikling over tid

PLANTELISTE SKOGBUNN

Norsk navn	Botanisk navn	Blomstring (måned)	Høyde i meter	Avstand i meter
Røsslyng	<i>Calluna vulgaris</i>	7-9	0,1-0,5	0,2-0,5
Røsslyng 'White coral'	<i>Calluna vulgaris</i> 'White coral'	7-9	0,1-0,5	0,2-0,5
Vårlyng 'Springwood white'	<i>Erica carnea</i> 'Springwood white'	4	0,2-0,3	0,2-0,4
Vårlyng 'Vivellii'	<i>Erica carnea</i> 'Vivellii'	4	0,1-0,2	0,2-0,4
Tyttebær	<i>Vaccinium vitis-idaea</i>	5-6	0,1-0,3	0,2-0,5

SKOGBELTET DELER OPP DET STORE, FLATE ROMMET

Med skogsbeltet deler vi opp det store rommet i parken. Skogsbeltet, sammen med løpebanen og aktivitetsflatene, er de primære virkemidlene for å bryte opp den stramme, institusjonelle arkitekturen. Skogsbeltet tilfører en levelig dimensjon til Ullersmo. Som tilgjengelig småbynatur tilfører den mye i utsikt fra cellene, og er designet for å speile en hundremeterskog, som de fleste har et forhold til fra livet på utsiden. Skogsbeltet er en påminnelse om omgivelsene på utsiden av murene, og kan bidra til en mer normal hverdag.

Busksjiktet er utelatt for å opprettholde sikt for de ansatte. Vi bruker feltsjiktet for å skape en helhetlig skogsatmosfære, med arter som gir blomstring gjennom hele sesongen. Det lyngdominerte feltsjiktet skaper mulige gjemmesteder, men dette kan løses ved begrenning av

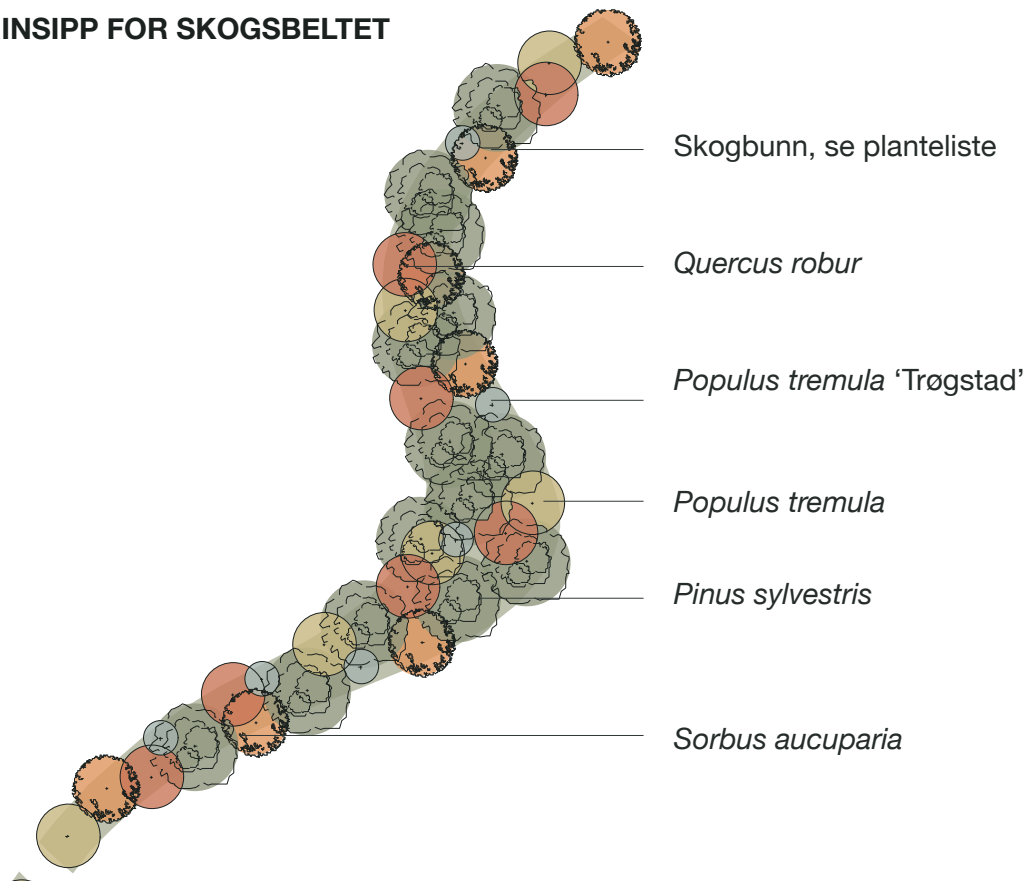
ferdsel. En ferdselsbegrensning vil også dempe tråkk og slitasje på plantene. Store steiner plasseres for å gi et mer variert uttrykk. Disse må være såpass store at de ikke trenger fastmontering.

Utfordringene rundt sikkerhet ble diskutert med fengselet. Gjennom diskusjonene ble det klart at en slik planting krever at fengselet endrer sine rutiner. Samtidig kan det være viktig å understreke at en slik planting ville vært mer utfordrende i mer urbane fengsler, hvor innkast av uønskede gjenstander er et større problem.

Plantevalg

Furu får stor plass i skogsbeltet fordi vi ønsker et lyst og åpent preg. Dessuten er den eviggrønn, og gir dermed farge og liv når de løvfellende trærne står bare. Vi har valgt ut fire nøysomme løvtrær

PRINSIPP FOR SKOGSBELTET

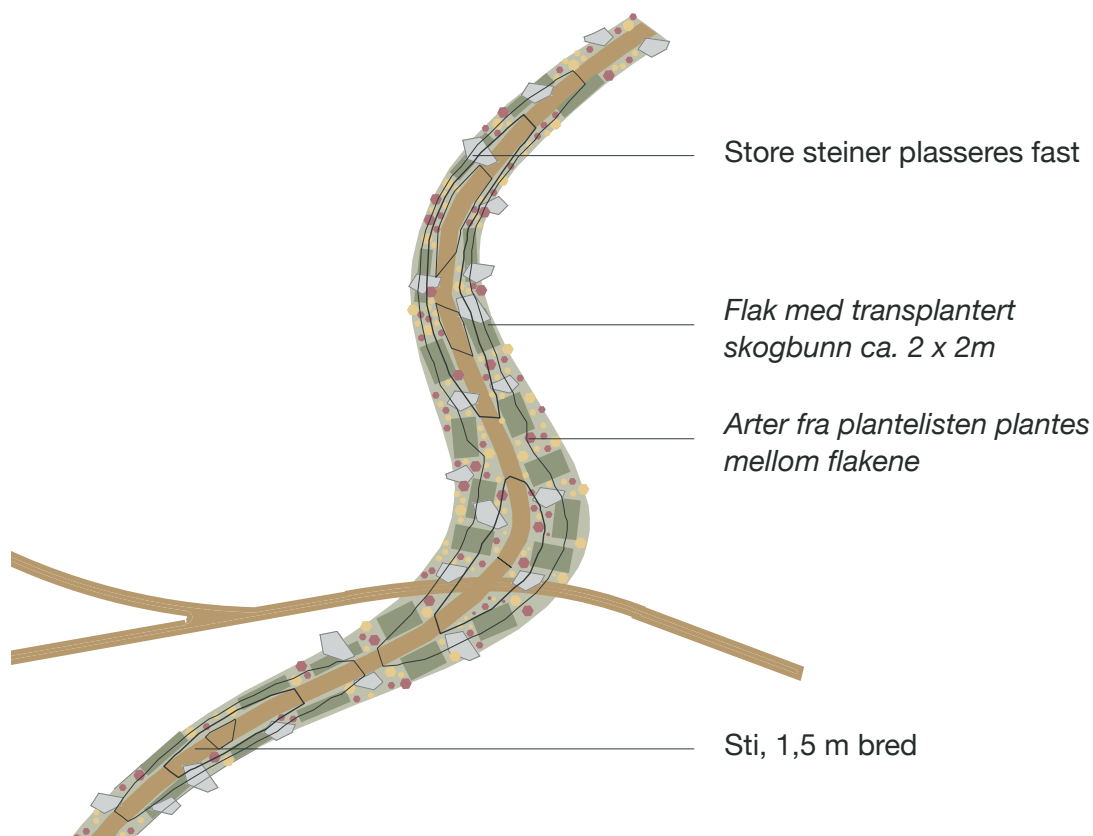
med ulik karakter for å supplere furu. Osp er hurtigvoksende, tiltrekker seg et stort mangfold av insekter og fugler, gir karakteristisk raslende lyd i bladverket og bidrar med vakre høstfarger. Søyloспен har de samme kvalitetene som ordinær osp, men har en slankere og mer opprett vokseform, som gir variasjon i trekronene. Rogn er lavere, og har en avrundet krone. Ulikefannede blader og røde bær på høsten er viktige pryddverdier. Sommereik får en bred og uregelmessig krone, og bidrar til mer artsmangfold.

Skogbunn er ønsket uttrykk i feltsjiktet. Det er mulig å transplantere flere flak med eksisterende skogbunn, med arter som kan spre seg til resten av skogsbeltet. Flak på for eksempel 2 x 2 meter kan hentes fra lyngskog i nærområdet. Fagpersoner med botanisk kompetanse bør være med

når flakene hentes ut for å identifisere en ønsket artssammensetning. Typiske arter fra lyngskog som kan være aktuelt å ta med er tiriltunge, hvitmaure, blåklokke, hvitveis, katterot, prikkperikum, smyle, blokkebær og andre lyngarter (Artsdatabanken, u.å.). Mellom flakene plantes det røsslyng, vårlyng og tyttebær. Røsslyng og vårlyng har rik blomstring i ulik del av sesongen. For at artene i feltsjiktet skal klare å etablere seg er det viktig med skinn, kalkfattig jord. Trærne vil også trives i et slikt jordsmonn.

Utvikling over tid

Trærne trenger tid til å vokse, og det vil ta tid å skape den skogsfølelsen vi planlegger for. I starten kan det være utfordringer knyttet til sikt, men dette kan løses med kameraovervåkning og strategisk plassering av betjenter. Etter

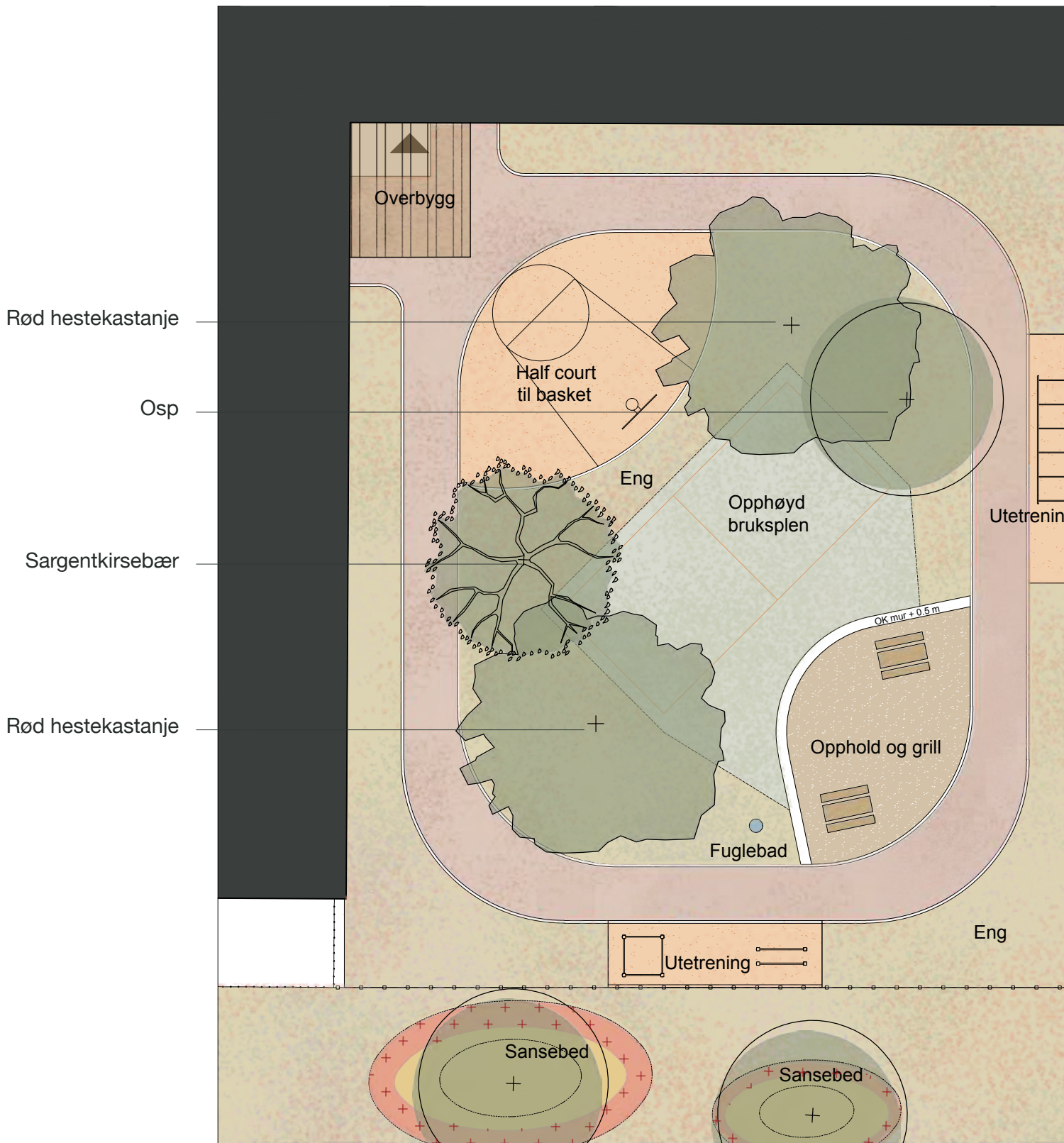
PLANTELISTE FOR TRÆRNE I SKOGSBELTET

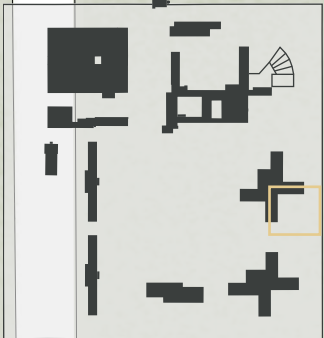
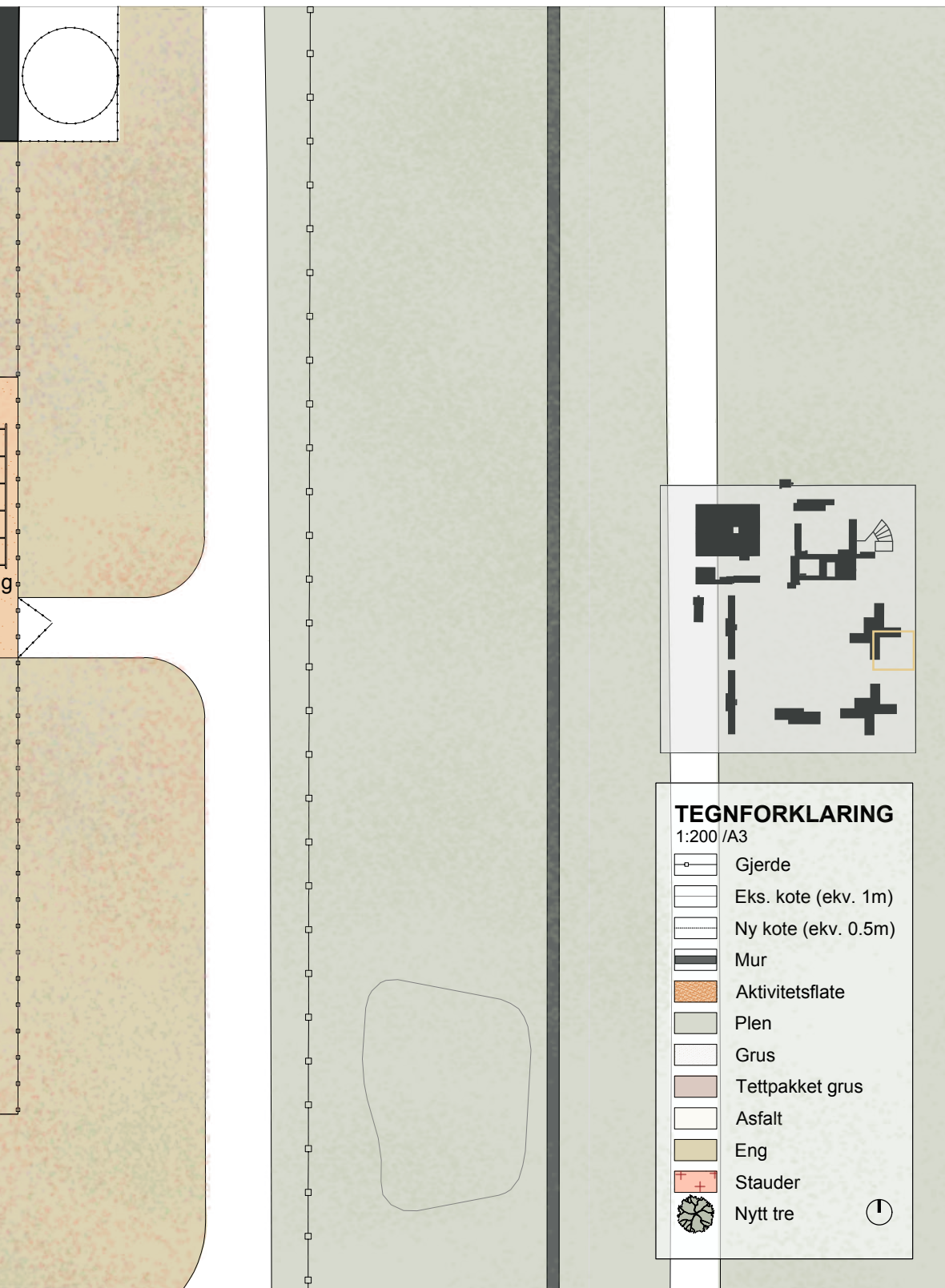
Norsk navn	Botanisk navn	Høyde i meter
Furu	<i>Pinus sylvestris</i>	30
Osp	<i>Populus tremula</i>	15
Søyleosp 'Trøgstad'	<i>Populus tremula</i> 'Trøgstad'	15
Sommereik	<i>Quercus robur</i>	25
Rogn	<i>Sorbus aucuparia</i>	15

hvert som trærne vokser seg større, kan de stammes opp for å øke transparensen i skogsbeltet, dersom dette vurderes som nødvendig av sikkerhetsmessige hensyn. Skogsbeltet skal tilby ulendt terreng. Underlaget på stien kan også utvikle seg med tiden. Dette bør ligge til grunn for videre detaljering, hvor ulike muligheter for design av det ulendte terrenget bør utforskes.

Bakgårdene styrker aktivitetstilbudet

BAKGÅRDEN POST 5A

TEGNFORKLARING
1:200 /A3

	Gjerde
	Eks. kote (ekv. 1m)
	Ny kote (ekv. 0.5m)
	Mur
	Aktivitetsflate
	Plen
	Grus
	Tettpakket grus
	Asfalt
	Eng
	Stauder
	Nytt tre

Eng

Opphøyd
bruksplen

Half court til
basket

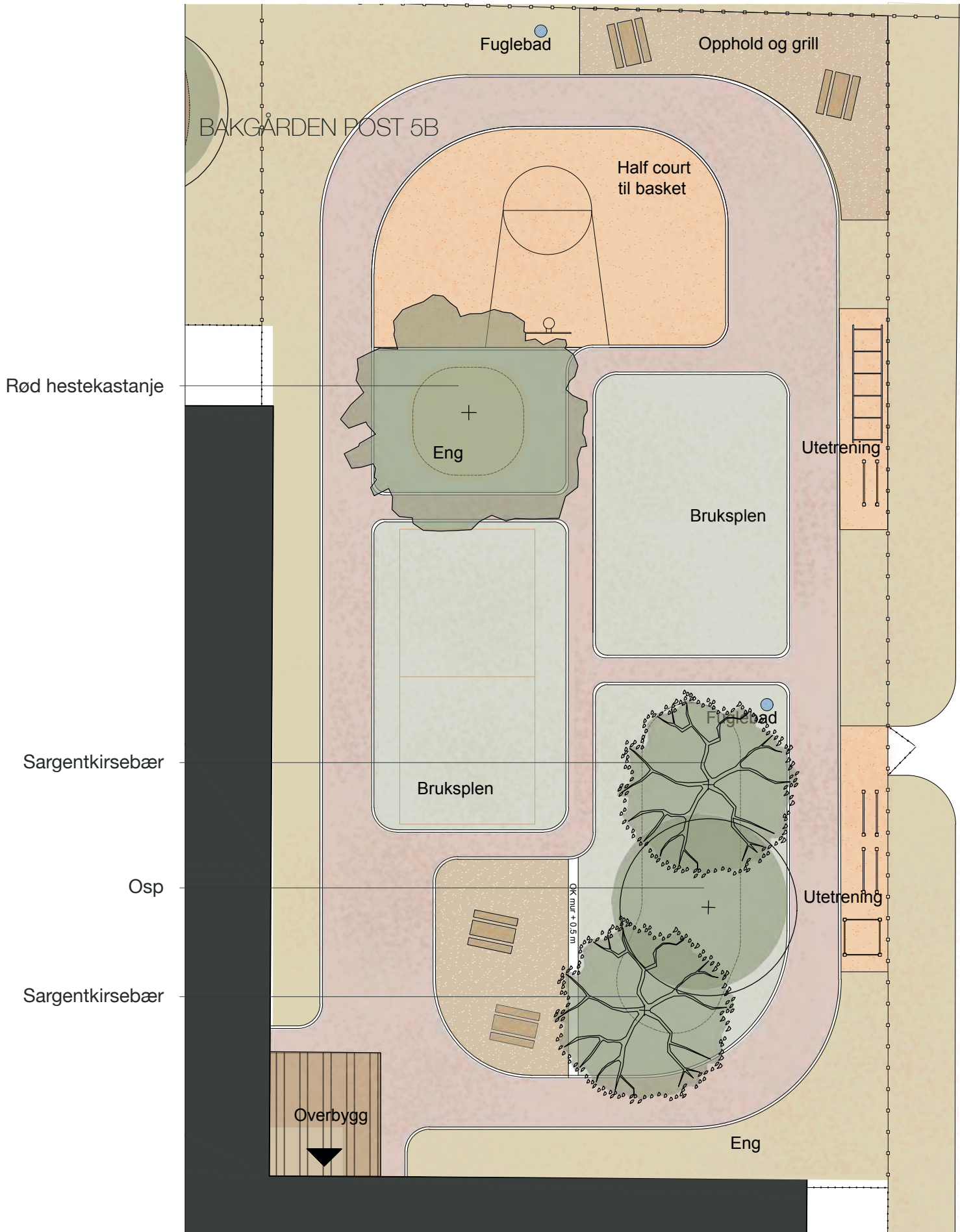
Sansebed

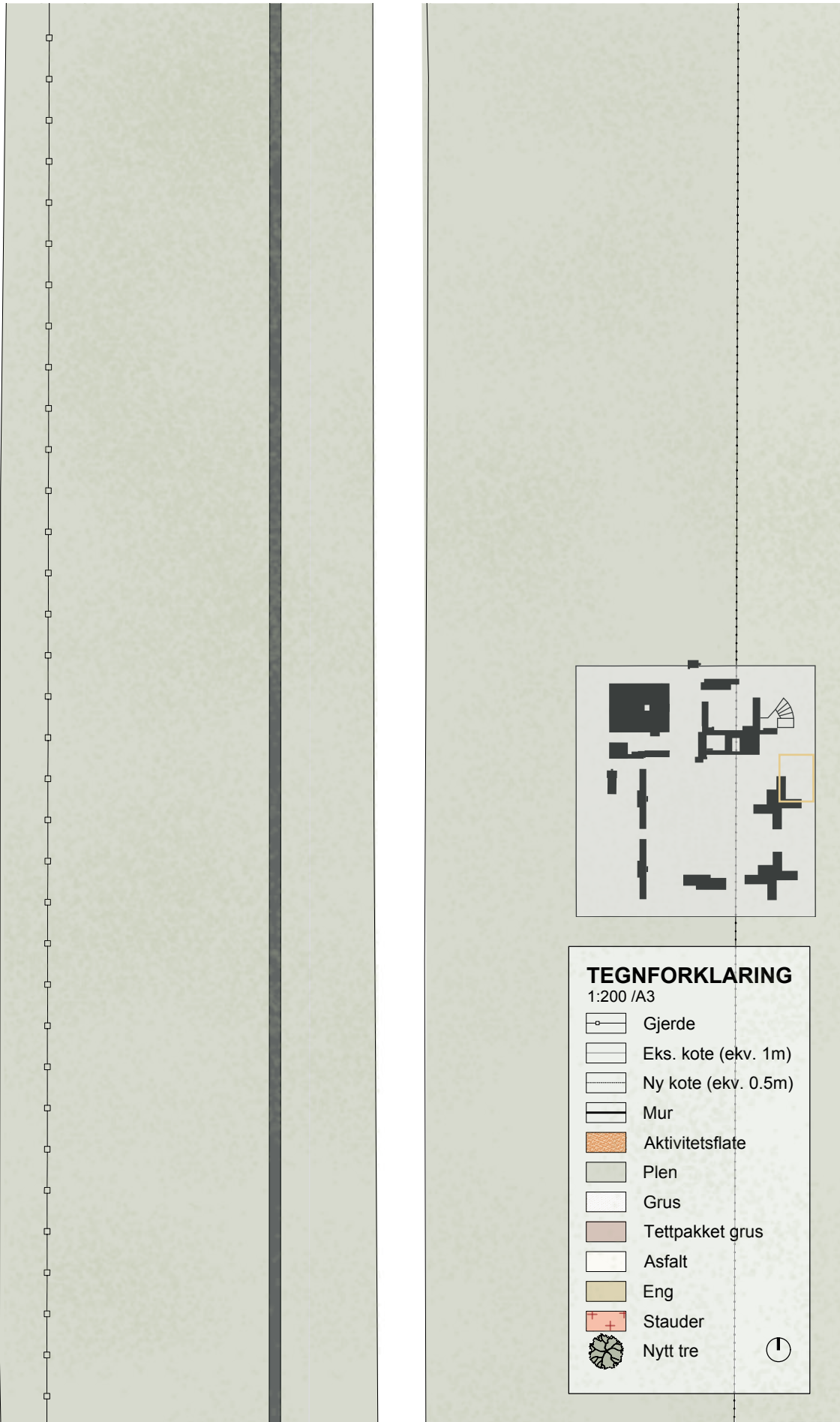
Eng

Fig. 3.16

Stemmingsillustrasjon fra bakgården til post 5A. Forslaget tilbyr flere aktiviteter. Dette gir et bedre tilbud til de innsatte som luftes her. Både nye trær og eng tiltrekker liv. Utenfor gjerdet anlegges mer komplekse plantefelt som tiltrekker seg fugler og andre pollinatorer. Dette kan by på fascinerende kvaliteter, fungere som et filter mot muren, og motvirke tapet av dybdesynet.

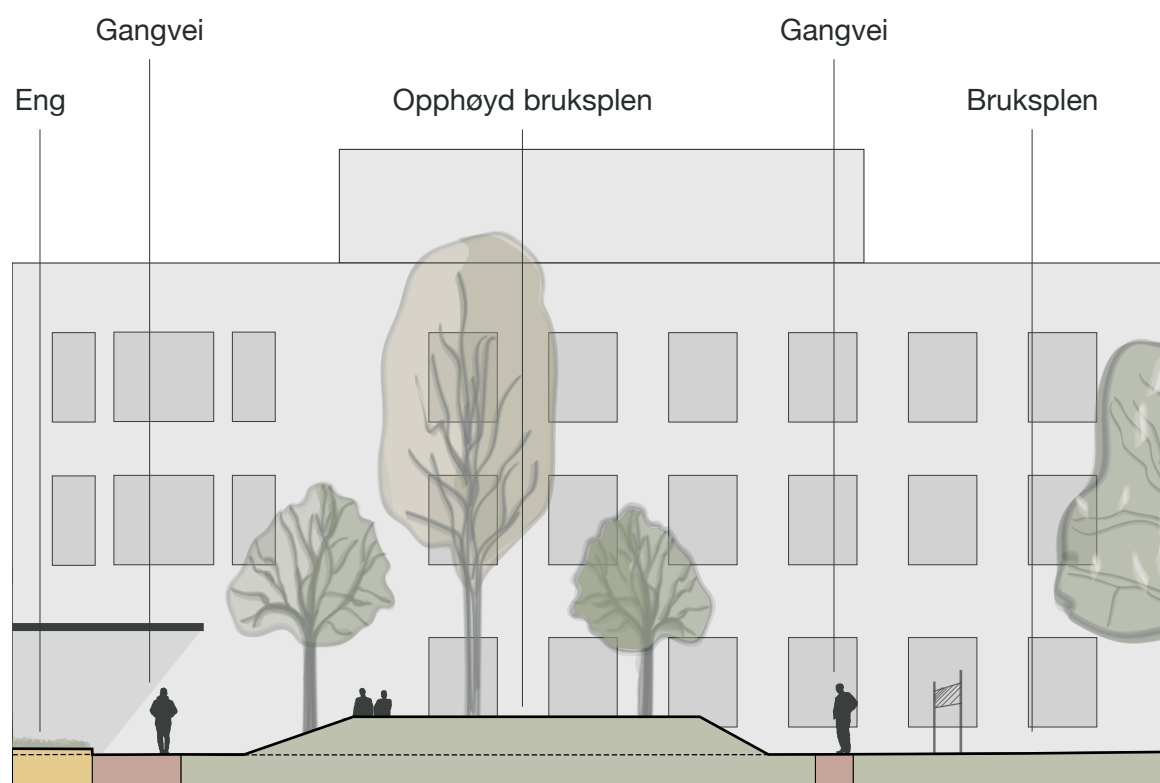
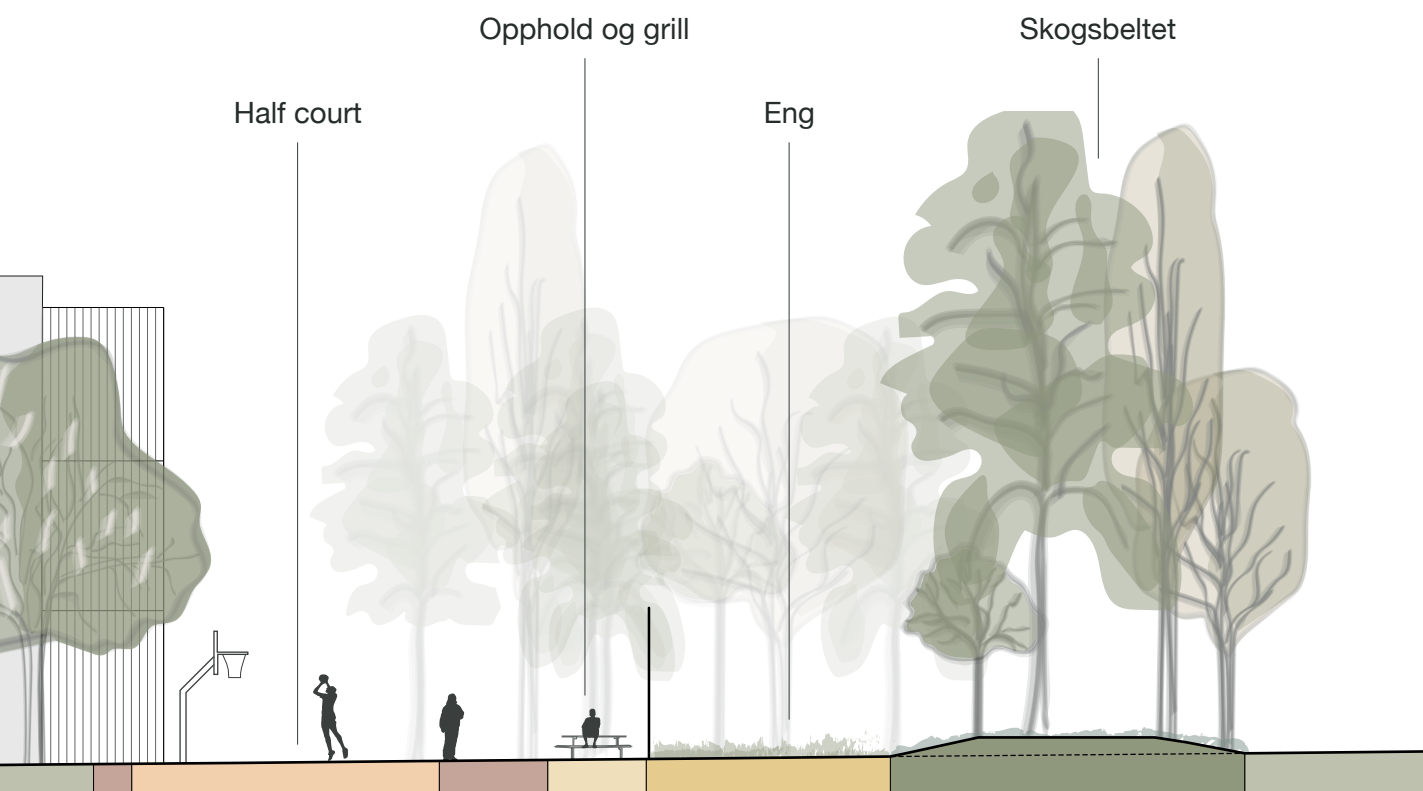

Fig. 3.17

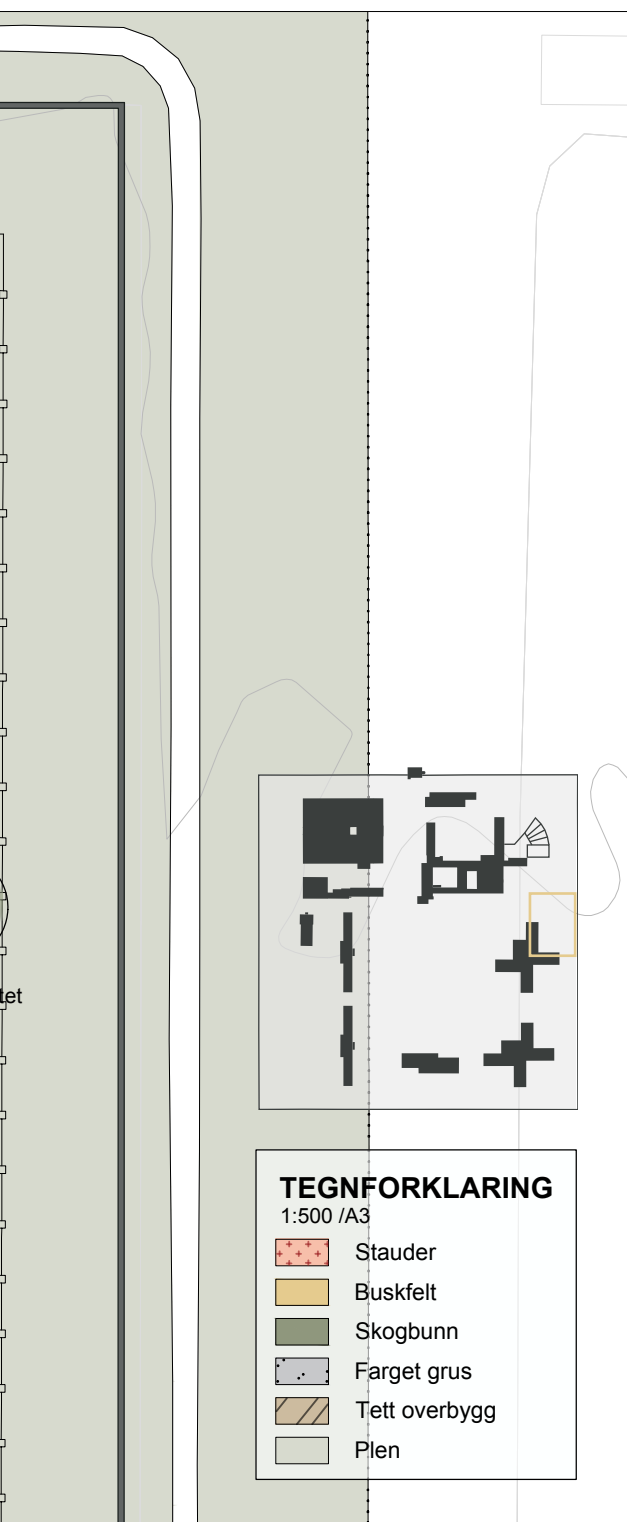
Snitt B-B', fra post 5B gjennom skogsbeltet i nord viser tilbudet og den varierte utsikten. Se snitthenvising på side 93.

Snitt B-B' 1:200 / A3

Se snitthenvising på side 93.

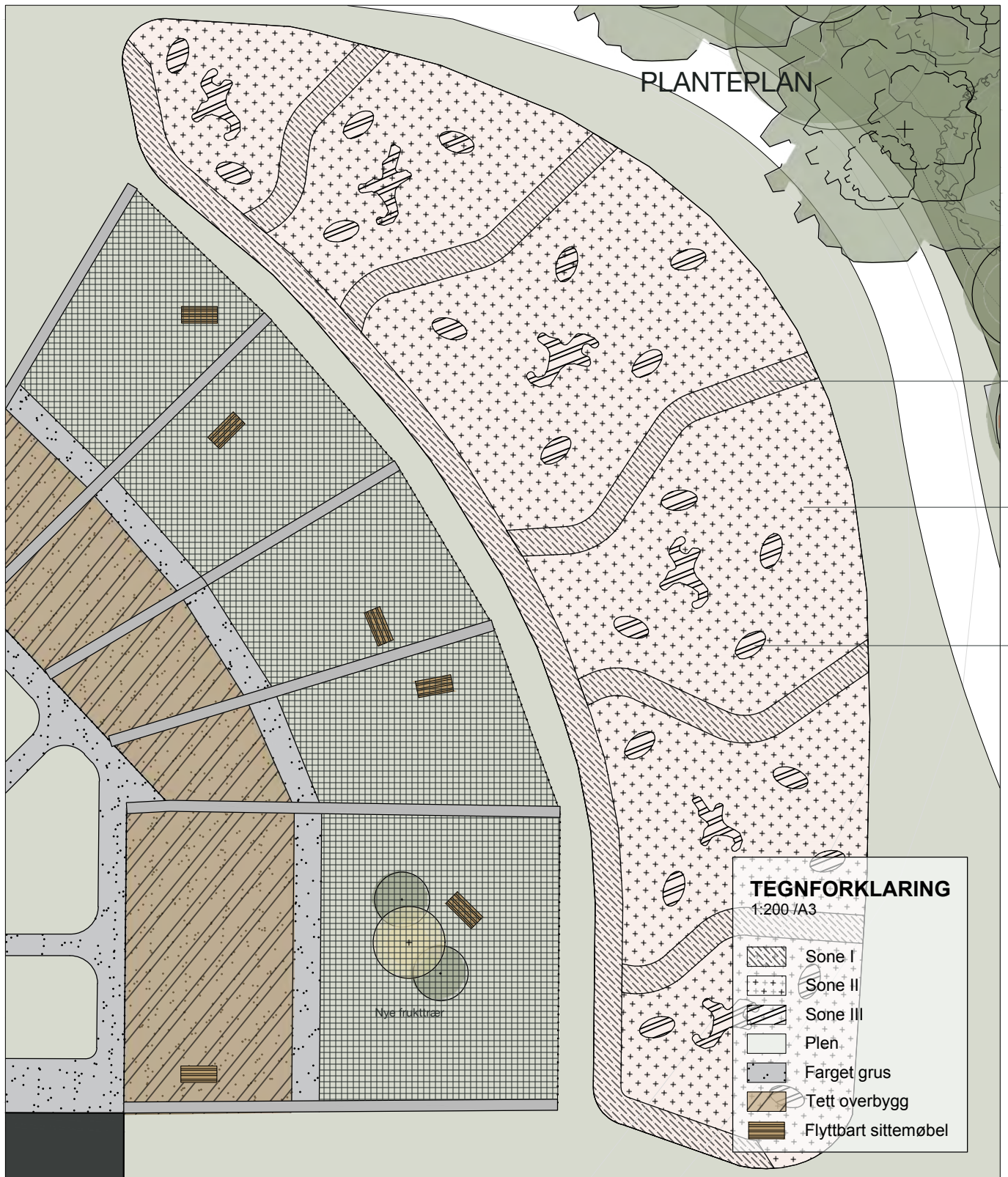
LUFTESTRÅLENE - EN FRODIGERE OPPLEVELSE

Luftestrålenes størrelse og form har sammen med de spesielt strenge sikkerhetskravene vært et premiss for forslaget. Det lages tett overbygg på deler av taket, slik at de innsatte får muligheten for ly. Hver luftestråle får et flyttbart møbel, som gir den innsatte en viss mulighet til å påvirke omgivelsene. Møbelet legger også til rette for fysisk trening. Dekket vil være delt mellom plen og farget, grovkornet grus, som gir variert taktilitet og et skiftende uttrykk i ulikt vær. Veggene i luftestrålene bør fargesettes eller males med landskapsmotiver.

På grunn av begrensningene knyttet til luftestrålenes form og innhold har vi lagt vekt på utsikten og det som foregår like utenfor stålgjerdet. En forlengelse av skogsbeltet etableres som et filter mot muren, og demper dermed murens harde uttrykk. I forkant av skogsbeltet anlegges en omfattende staudeplanting som skaper en opplevelse av at man befinner seg i en stor eng av stauder. Selve grepet er inspirert av plantefeltene til staudeeksperten Piet Oudolf, der ulike teksturer og kontraster skaper spill.

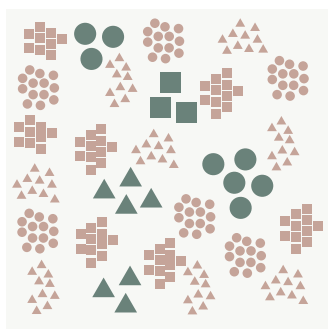
Stauder satt sammen for å gi blomstring gjennom hele sesongen. I tillegg bør det plantes ulike løk- og knollvekster som kan gi ekstra tidlig blomstring før resten av staudene kommer frem. Ved de utvidete besøksarealene og mellom luftestrålene og post 1 anlegges sansebed, designet for å stimulere og fascinere gjennom vinduer eller gjerdet. Mer om sansebed på side 123.

PLANTEPLAN

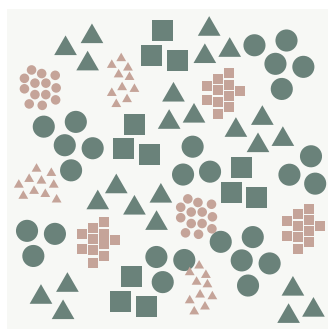

TEGNFORKLARING
1:200 / A3

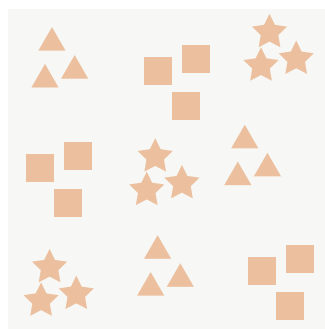
- Sone I
- Sone II
- Sone III
- Plen
- Farget grus
- Tett overbygg
- Flyttbart sittemøbel

Sone I

Sone II

Sone III

Sone I

Bunndekkere 80%
Støtteplanter 20%

Bunndekker: lav og tett

Sone II

Støtteplanter 70%
Bunndekkere 30%

Støtteplante: medium høy

Sone III

Leddplanter 100%

Leddplante: høy

Stauedeplantingen er inspirert av prinsipp for 'naturnære staudeblandinger' (Adelsberger & Bernigeroth, 2020). Staudene er delt inn i tre ulike kategorier: bunndekkere, støtteplanter og leddplanter, hvor stauder i de to første utgjør den største delen av plantingene. De ulike kategoriene plantes prosentvis i sonene slik det er vist i planteplanen. Bunndekkerne er lave og tette, fra 10 til 40 cm høye. Støtteplantene utgjør den største andelen av plantingene, og sone II blir dermed mer artsrik. Disse er mellom 40 og 70 cm høye, med ulike blomsterfarger og karakteristikk. Leddplantene er de høyeste på mellom

70 og 100 cm. Disse består av flere prydgress og stauder som skiller seg fra mengden.

Artene er sjekket mot Hageselskapets sortliste (Redalen, 2006), og valgt ut på bakgrunn av krav til vokseplass og pryddverdi. Alle arter er krysssjekket med fremmedartslisten, og skal ikke utgjøre noen risiko mot naturmangfoldet i Norge.

Artene er forslag, og ikke enn absolutt liste. Uttrykket vil bevares selv om noen av artene ikke er mulig å oppdrive.

Plantingen skal fremstå som flytende. Bunndekkerne dominerer i sone I. De slyngende strålene gir utsikt mot skogsbeltet. Leddplantene i sone III plasseres i flere felt spredt i sone II. Støtteplantene plasseres mer spredt og ikke sortert etter høyde. Leddplantene plantes i grupper på tre, mens støtteplanter plantes i grupper fra tre til fem. Bunndekkerne plantes i grupper på 10-15.

Plantingen er dynamisk, og grenser kan forflyttes etter hvert som noen arter etablerer seg bedre enn andre. Utover staudene skal det plantes flere løk- og knollvekster, som gir feltet variasjon før staudene vokser seg store. Planteresammensetningen bidrar med blomstring gjennom hele sesongen. Variasjon i høyder og teksturer bidrar ytterligere til sanseintrykk. Pollinatorene som plantefeltet tiltrekker skaper liv. Feltet etableres og vedlikeholdes av innsatte. Det er en form for sysselsetting som kan bli både populær og oppleves som meningsfylt.

LØK- OG KNOLLVEKSTER

Norsk navn	Botanisk navn	Blomstring (måned)	Høyde i meter
Kirgisløk	<i>Allium aflatunense</i>	6-7	0,8-1
Begerkrokus 'Blue bird'	<i>Crocus chrysanthus</i> 'Blue bird'	3-4	0,06-0,1
Sardessnøstjerne	<i>Scilla sardensis</i>	3-4	0,1-0,15
Ildtulipan 'Purissima'	<i>Tulipa fosteriana</i> 'Purissima'	4-5	0,35
Dobbel tidlig tulipan 'Bonanza'	<i>Tulipa x hybrida</i> 'Bonanza'	5-6	0,3

STAUDER

Norsk navn	Botanisk navn	Rolle	Blomstring (måned)	Høyde i meter	Avstand i meter
Hvitveis	<i>Anemone nemorosa</i>	Bunndekker	4	0,15-0,25	
Filtsymre	<i>Anemone tomentosa</i>	Støtteplante	8-9	0,6-0,8	0,35
Praktakeleie	<i>Aquilegia caerulea</i>	Støtteplante	6-7	0,4-0,6	0,3
Hasselurt	<i>Asarum europameum</i>	Bunndekker	-	0,1-0,15	0,15-0,2
Bergaster	<i>Aster amellus</i>	Støtteplante	8-10	0,4-0,6	0,4
Storstjerneskjerm	<i>Astrantia major</i>	Støtteplante	7-8	0,6-0,7	0,35
Hagerørkvein 'Karl Foerster'	<i>Calamagrostis x acutiflora</i> 'Karl Foerster'	Leddplante	6-8	1	
Karpatklokke	<i>Campanula carpatica</i>	Støtteplante	6-8	0,15-0,3	0,3
Kransvakkerøye	<i>Coreopsis verticillata</i>	Støtteplante	7-9	0,5-0,6	0,4
Grå kuletistel	<i>Echinops bannaticus</i>	Leddplante	7-9	0,8-1,2	0,5
Prakthumleblom	<i>Geum coccineum</i>	Bunndekker	6-7	0,4-0,6	0,3
Trebladgillenia	<i>Gillenia trifoliata</i>	Støtteplante	6-7	0,8-1	0,6
Praktsolbrud	<i>Helenium</i>	Støtteplante	8-9	0,5-1,5	0,35
Rusoløye	<i>Heliopsis helianthoides</i>	Leddplante	8-9	1,2	
Brantjæreblom	<i>Lychnis chalconica</i>	Leddplante	7-8	1	0,35
Kattehale	<i>Lythrum salicaria</i>	Støtteplante	7-9	0,6-1	0,3
Blåmolinia 'Overdam'	<i>Molinia caerulea</i> 'Overdam'	Støtteplante	-	0,4-0,7	
Klosterpion	<i>Paeonia officinalis</i>	Støtteplante	5-6	0,4-0,7	0,8
Høstflokks 'Orange Perfection'	<i>Phlox paniculata</i> 'Orange Perfection'	Støtteplante	8-9	0,6-0,8	0,4
Praktsolhatt	<i>Rudbeckia fulgida</i> 'Goldsturm'	Støtteplante	8-10	0,6	0,35
Steppesalvie	<i>Salvia nemorosa</i>	Støtteplante	6-9	0,4	0,3
Skyggesildre 'Clarence Elliot'	<i>Saxifraga x urbium</i> 'Clarence Elliot'	Bunndekker	6-7	0,1-0,3	0,25
Penselfjørgras	<i>Stipa pennata</i>	Støtteplante	-	0,8-0,9	
Rosekrage	<i>Tanacetum coccineum</i>	Støtteplante	5-7	0,6-0,7	0,3
Kryptimian	<i>Thymus praecox</i> 'Coccineum'	Bunndekker	6-7	0,03-0,05	0,25
Sibirmuregull	<i>Waldsteinia ternata</i>	Bunndekker	5-6	0,2	0,2-0,3

Ny utsikt fra luftestrålene

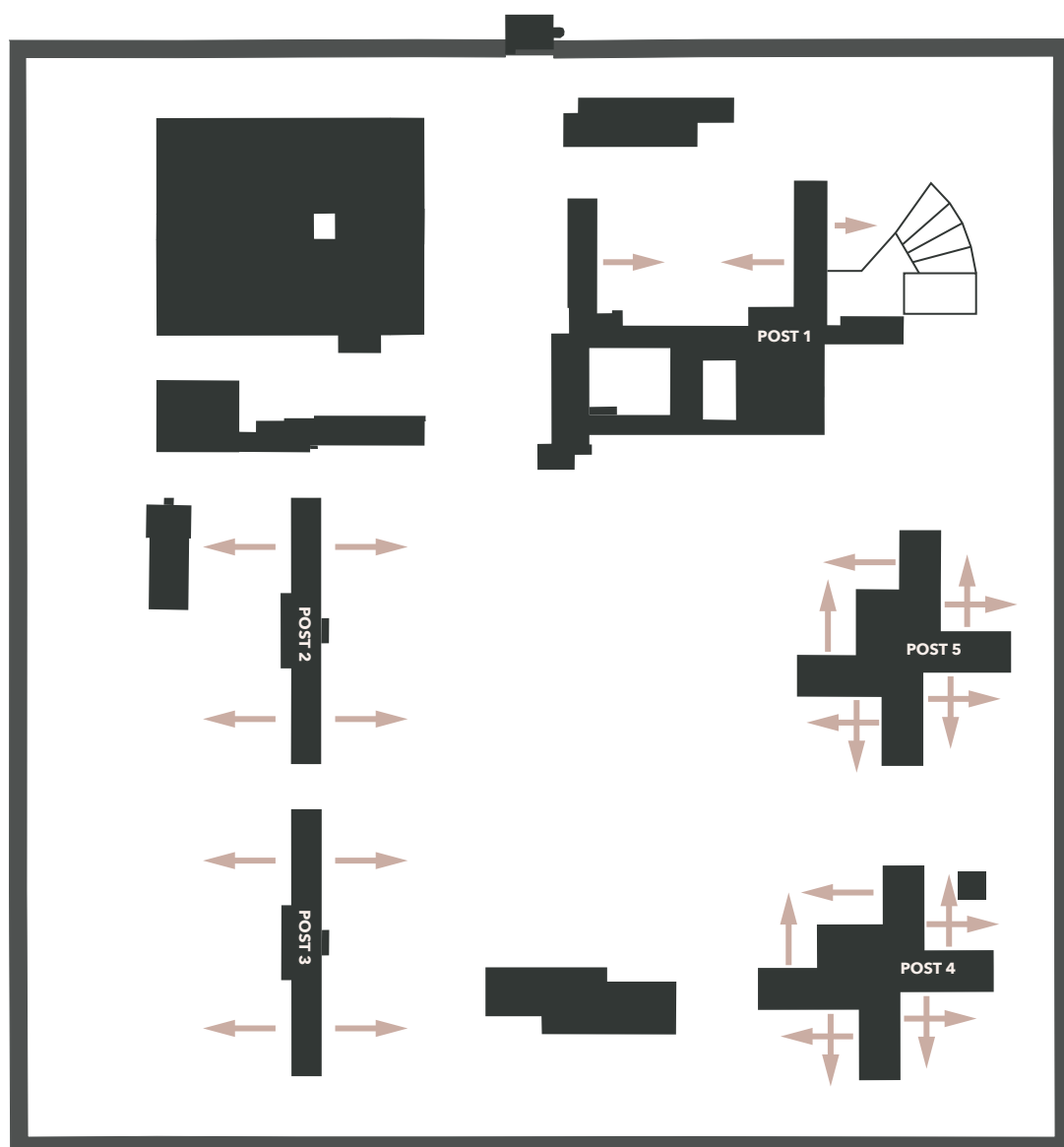

Fig. 3.18

Illustrasjonen viser hvor de innsatte har utsikt fra boligene sine. Vi har bevisst skapt plantefelt med et formspåk og artsvalg som kan være til glede også fra andre siden av et gjerde eller fra et vindu to-tre etasjer over bakkeplan.

UTSIKTER MED VARASJON GJENNOM ÅRET

De innsatte tilbringer mye av døgnet på cellen og i fellesarealene på boavdelingen. Vi vet også at det ligger et helsefremmende potensiale i passiv naturkontakt gjennom utsikt fra vinduer (Ulrich, 1984; Raanaas m.fl., 2012), og at effekten av passiv naturkontakt kan være spesielt viktig for mennesker i omgivelser med mange stressende faktorer, som høysikkerhetsfengsler (Nadkarni et al., 2017). Flere av fagpersonene rådet oss til å huske på utsikten fra vinduer i designet av fengsler, og hadde positive erfaringer med vegetasjon som dannet et filter mot muren. Gjennom befaring og samtaler med ledelsen på Ullersmo fengsel kom det også frem at noen innsatte sliter med tap av dybdesynet gjennom soningen, som resultat av få inntrykk synsintrykk.

Vi har hatt særlig fokus på utsikter fra boenhetene, siden det er her de innsatte tilbringer mesteparten av tiden. Fig. 3.18 gir en oversikt over de viktigste områdene der innsatte har utsikt. De fleste brukerne av Ullersmo har utsikt til den store aktivitetsparken, som med skogsbeltet og varierte parktrær tilfører utsikten store kvaliteter. Dessuten har vi tenkt på utsikt i designet av alle bakgårdene, med variert treplanting, fargete dekker og bruk av blomstereng som største virkemidler. Fig. 3.19 på neste side illustrerer utsikten fra post 5, med årstidsvariasjoner og ulike høstfarger som viktige kvaliteter.

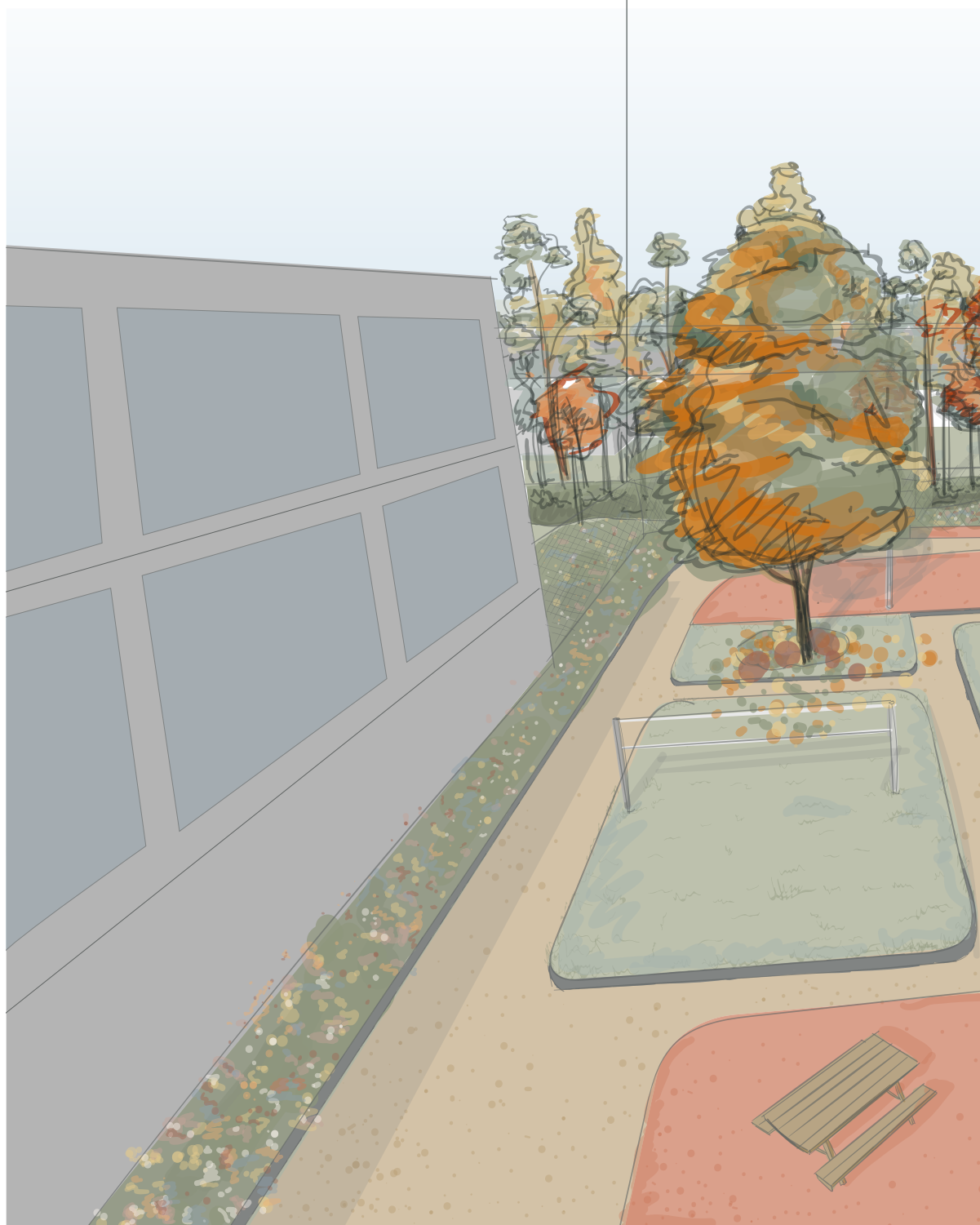
Vi har også planlagt for utsikt fra bakkeplan, med en strategisk plassering av sansebed tett på, men utenfor

gjerdene til bakgårdene. Dette muliggjør den komplekse planting som må til for å skape visuell prydd som kan nytes fra cellevinduer, så vel som i luftetiden. Sansebedene og skogsbeltet vil også fungere som et filter mot muren, og bidra til å motvirke tap av dybdesynet. Dessuten er de planlagt for å tiltrekke fugler og insekter, som også kan vekke interesse hos brukerne. Post 2 og 3 har utsikt mot fruktplantasjen i vest. Der vil trærne, med blomstring, bladverk og fruktsetting, bli et positivt filter mot muren. Vinduene på sørsiden av kulturhuset, og vinduene sørvest på post 4, har også utsikt til felleshagen, som har en mangfold av trær, pryddplanter og nyttevekster.

Utenfor særavdelingene på post 1, og i tilknytning til besøkshuset, foreslår vi å anlegge flere sansebed i ulike størrelser for å tilføre stimulerende kvaliteter til utsikten. Den store staudeplantingen ved luftestralene blir også til glede for de som har kontor eller cellevindu i den retningen.

De ansatte har også behov for en stimulerende utsikt på arbeidsplassen sin, og nyter dermed godt av de samme tiltakene. De har imidlertid et nylig renovert uteområde, og de er ikke bundet til det påtvungne landskapet gjennom hele døgnet, slik de innsatte er. Dermed har vi prioritert tiltak i tilknytning til områder de innsatte forholder seg mest til, høyest.

Skogsbeltet

Sansebed

Trekroner på utsiden av muren

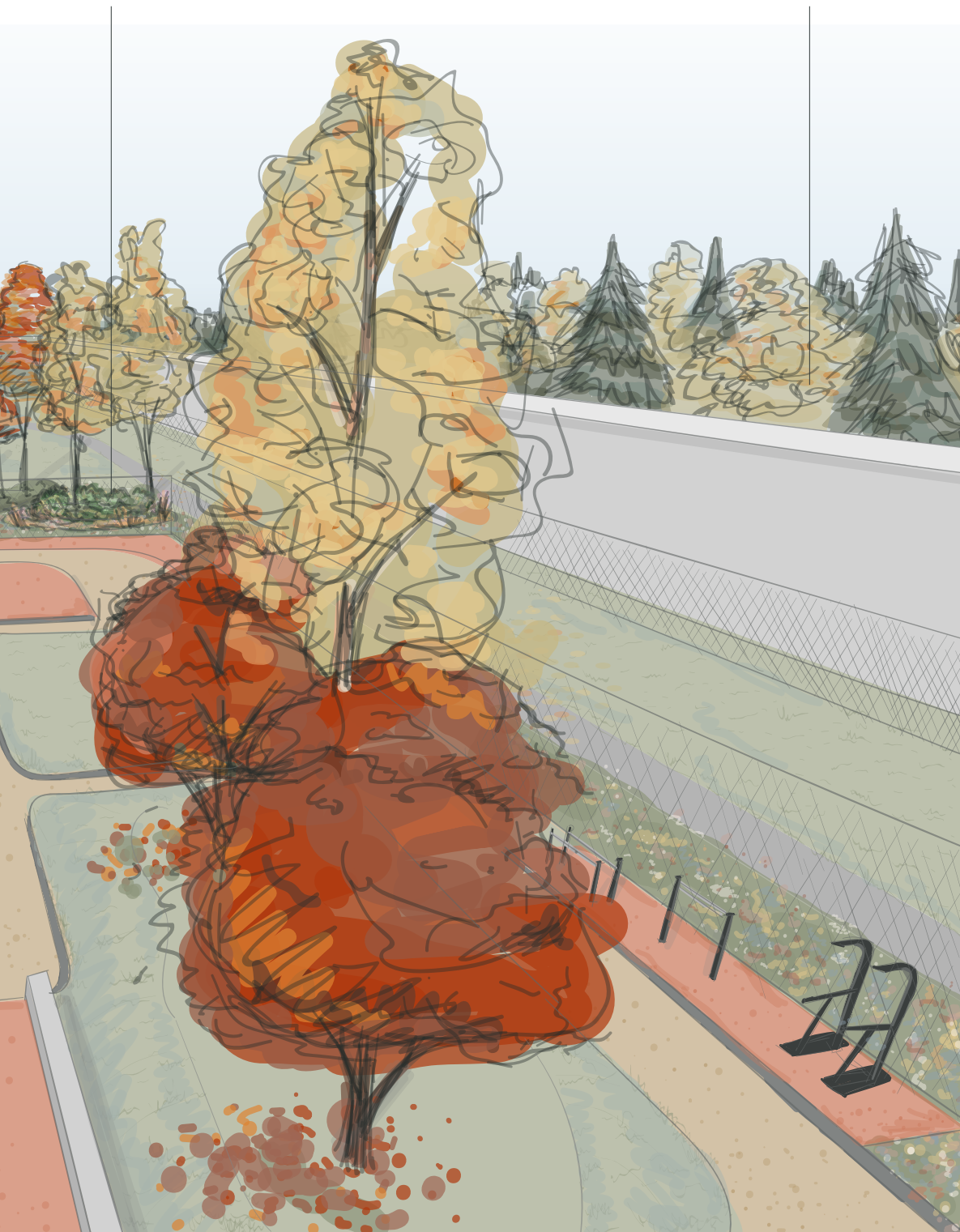

Fig. 3.19

Illustrasjon av utsikten fra tredje etasje i post 5. Her ser man ned på egen bakgård, og kan skimte både sansebed og skogsbeltet lengre bak.

TRÆR OG BUSKER

Kode	Norsk navn	Botanisk navn	Blomstring (måned)	Høyde i meter	Avstand i meter
AmH	Svartsurbær 'Hugin'	<i>Aronia melanocarpa</i> 'Hugin'	6	0,8-1	1
Ea	Vingebeinved	<i>Euonymus alatus</i>	-	1-3	Se plan
Pt	Osp	<i>Populus tremula</i>	-	15	Se plan
SpN	Rødpil 'Nana'	<i>Salix purpurea</i> 'Nana'	-	1-2	Se plan
SbT	Bjørkebladspirea 'Tor'	<i>Spirea betulifolia</i> 'Tor'	6-7	0,6-1	1

STAUDER

Norsk navn	Botanisk navn	Rolle	Blomstring (måned)	Høyde i meter	Avstand i meter
Hvitveis	<i>Anemone nemorosa</i>	Bunndekker	4	0,15-0,25	
Filtsymre	<i>Anemone tomentosa</i>	Støtteplante	8-9	0,6-0,8	0,35
Bergaster	<i>Aster amellus</i>	Støtteplante	8-10	0,4-0,6	0,4
Kransvakkerøye	<i>Coreopsis verticillata</i>	Støtteplante	7-9	0,5-0,6	0,4
Grå kuletistel	<i>Echinops bannaticus</i>	Leddplante	6-9	0,8-1,2	0,5
Blodstorkenebb	<i>Geranium sanguineum</i>	Bunndekker	6-7	0,15-0,2	0,3
Prakthumleblom	<i>Geum coccineum</i>	Bunndekker	6-7	0,4-0,6	0,3
Trebladgillenia	<i>Gillenia trifoliata</i>	Støtteplante	6-7	0,8-1	0,6
Rusoløye	<i>Heliopsis helianthoides</i>	Leddplante	8-9	1,2	
Rosekrage	<i>Tanacetum coccineum</i>	Støtteplante	5-7	0,6-0,7	0,3
Smalbladblom	<i>Trollius chinensis</i>	Bunndekker	6-7	0,7	0,35

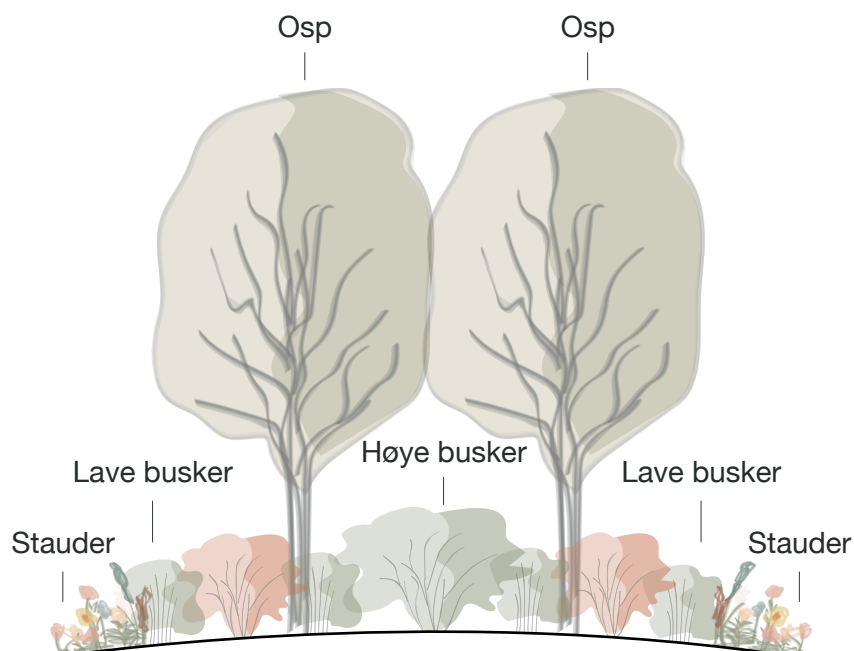

Fig. 3.20

Prinsippsnitt viser oppbygging av sansebedene.

PRINSIPP FOR SANSEBED

Sone I Stauder blandes

Sone II Lave busker:
svartsurbær
bjørkebladspirea

Sone III Høye busker
og trær:
svartsurbær
vingebeinved
rødpil
osp

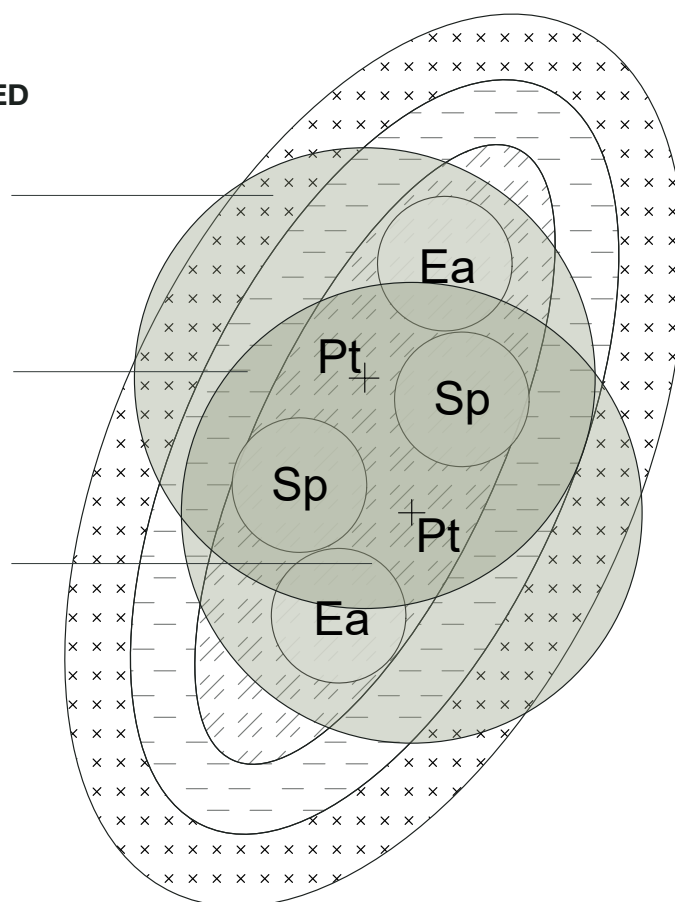

Fig. 3.21

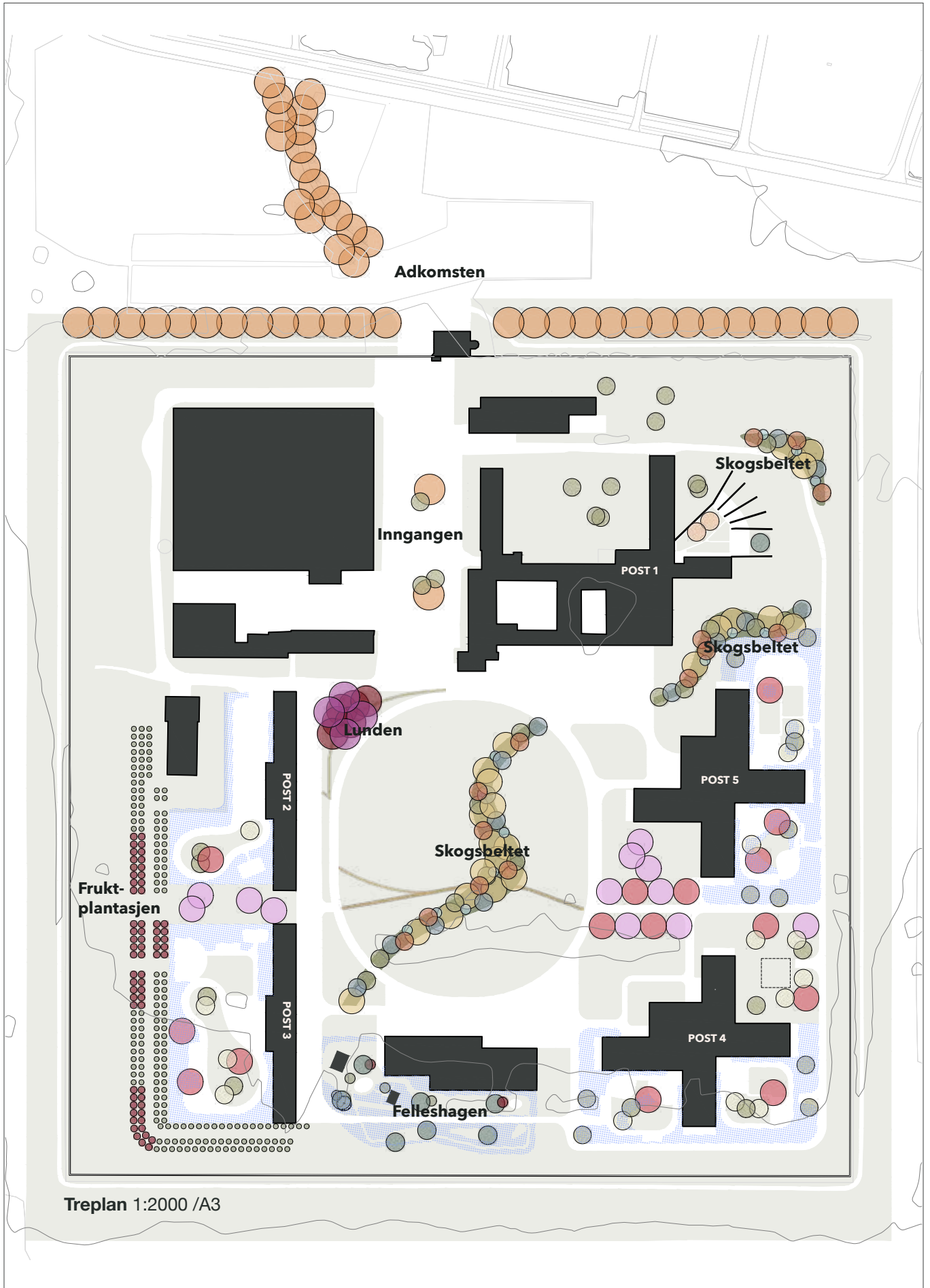
Sansebedene er satt sammen av en ytre sone til stauder - sone I, sone II til lavere busker og sone III til høyere busker. Bedene varierer i størrelse gjennom planen, men følger samme prinsipp. I de større plantes to trær, og i de mindre plantes ett.

SANSEBED

Sansebedene skal være rike, livgivende bed. Disse plasseres i områder hvor de innsatte ikke har fysisk tilgang. Plasseringen gir muligheter for mer omfattende planting, og ikke minst bruk av busksjikt. Alle sansebedene er bygget opp med de samme artene, men kan variere i størrelse og form. Bedene sørger for mer varierte utsikter, fra luftegårdene, og kanskje aller viktigst: fra cellene.

I sone I har vi satt sammen et utvalg av stauder fra staudeplantingen ved

luftestrålene. Disse blandes prosentvis og plantes i grupper fra tre til fem. I sone II plasseres lavere busker, og i sone III plantes høyere busker og ett eller to trær, avhengig av bedets størrelse. Bedene skal først og fremst bidra med et mangfold av sanseintrykk. Blomstring gjennom hele sesongen, høstfarger og ulike teksturer bidrar til visuelle sanseintrykk, mens susing i løv og duft bidrar med varierte lyder og lukter. Sammensetningen av stauder, busker og trær tiltrekker også et bredt spekter av fugler og insekter.

Treplan 1:2000 /A3

	Kode	Norsk navn	Botanisk navn	Rolle	Høyde i meter
●	Ac	Rød hestekastanje	<i>Aesculus x carnea</i>	Frittstående	15
●	Fs	Skogbøk	<i>Fagus sylvatica</i>	Gruppe	25
●	FsA	Blodbøk	<i>Fagus sylvatica</i> 'Atropunicea'	Gruppe	25
●	Fe	Ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	Allé	30
○	Md	Eple 'Aroma'	<i>Malus domestica</i> 'Aroma'	Fruktplantasje	5
○	Md	Eple 'Discovery'	<i>Malus domestica</i> 'Discovery'	Fruktplantasje	5
○	Md	Eple 'Katinka'	<i>Malus domestica</i> 'Katinka'	Fruktplantasje	5
○	Md	Eple 'Åkerø'	<i>Malus domestica</i> 'Åkerø'	Fruktplantasje	5
●	Psy	Furu	<i>Pinus sylvestris</i>	Skog	30
●	Pa	Søtkirsebær 'Ulster'	<i>Prunus avium</i> 'Ulster'	Frittstående frukttre	20
●	Pc	Pære 'Herrepære'	<i>Pyrus communis</i> 'Herrepære'	Frittstående frukttre	6
●	Pd	Plomme 'Herman'	<i>Prunus domestica</i> 'Herman'	Fruktplantasje	5
●	Pd	Plomme 'Mound royal'	<i>Prunus domestica</i> 'Mount royal'	Fruktplantasje	5
●	Pf	Storvingenøtt Fk Uppsala E	<i>Pterocarya fraxinifolia</i> Fk Uppsala E	Frittstående	20
●	Pt	Osp	<i>Populus tremula</i>	Skog, gruppe og frittstående	15
○	PtT	Søyleosp 'Trøgstad'	<i>Populus tremula</i> 'Trøgstad'	Skog	15
●	Psa	Sargentkirsebær	<i>Prunus sargentii</i>	Frittstående	15
●	Qr	Sommereik	<i>Quercus robur</i>	Skog	25
●	Sa	Rogn	<i>Sorbus aucuparia</i>	Skog	15

TRÆRNE GIR FENGSELET LIV

Forslaget til nye Ullersmo er designet med forestillingen om den levelige småbyen. En levelig småby har gjerne langt mer og differensiert vegetasjon enn det Ullersmo har i dag. Vi har balansert behovet for å skape levelige og helsefremmende omgivelser for de innsatte opp mot gode arbeidsomgivelser og -vilkår for de ansatte. Dermed har vi brukt tresjiktet aktivt for å skape variasjon og fascinerende kvaliteter, som å tiltrekke fugleliv og andre pollinatorer, og skape prydd med ulike høstfarger, vokseformer

og noe blomstring.

I utvalget har vi lent oss på boken *Det nya landskapet* (Gustavsson & Ingelög, 1994), primært til skogsbeltet, og Park og anleggs serie 'Treportrettet' (Park og anlegg, u.å.) for å sikre herdige arter som kan trives. Vi har valgt ut trær til ulike roller – noen til skog, noen som frittstående og noen i grupper. Artene er kryssjekket med fremmedartslisten og skal ikke utgjøre noen risiko mot naturmangfoldet i Norge.

I skogsbeltet ønsker vi et luftig blandingspreg. Hovedarten furu plantes sammen med osp, eik, søyleosp og rogn.

På lunden plantes bøk og blodbøk i gruppe. Bøketrærne stammes opp, slik at trekronene danner et tak man kan sitte under og se utover byparken.

I bakgårdene plantes både osp, sargentkirsebær og rød hestekastanje. Oser høyt og slankt med gule høstfarger og bladverk som rasler i vinden, mens sargentkirsebær er lavt med røde høstfarger og vakker vårblostring. Rød hestekastanje blir ganske stort, med bred krone og særegen rødrosa blomstring i juni-juli. Osp plantes også i de mange sansebedene.

Ellers plantes storvingenøtt og rød hestekastanje i byparken, for å dele opp rommet mellom de to modulbyggene, post 4 og 5. I felleshagen plantes søtkirsebær, eple- og pæretrær sammen med de eksisterende lindetrærne. Vi foreslår også flere sorter til eple- og plommeplantasjen i tilknytning til drivhuset. Det er viktig å understreke at både en større fruktplantasje og frukttrær til felleshagen bør avklares nærmere for å sikre at anleggene følges opp. De involverte bør være med i prosessen, og det må lages planer for skjøtsel, innhøsting og produksjon.

I fengselets adkomst er det foreslått asketrær. Disse vokser seg store og

har lang tradisjon som allétrær. Trærne skaper en atmosfære som demper murens triste uttrykk. Inngangspartiet innenfor slusene har begrenset med plass, på grunn av trafikk og plasskrav til større kjøretøyer. Allikevel er det avgjørende å få til noe beplantning som gjør rommet mer håndterbart og som kan skille gang- og kjøresonen. Her skaper vi en myk overgang fra ute til inne med ask og osp blandet i store sansebed.

Treslagene er valgt ut for å skape variasjon i landskapet og gjennom året, for pryd og for å tiltrekke liv. Vi foreslår at det monteres fuglekasser i flere av trærne rundt omkring på Ullersmo. Fuglekassene kan produseres på fengselets verksted eller bli et prosjekt for skolen. Både lyden og synet av fugler kan fascinere og virke stressreduserende på brukerne (Ulrich m.fl., 2006).

Kapittel 4

Refleksjoner

Hvordan kunne forslaget sett ut med andre forutsetninger? Vi reflekterer rundt prosessen, prosjektet og bruken av de åtte rådene.

Sivilombudsmannen har kritisert uteområdene ved Ullersmo for blant annet å ha et svakt aktivitetstilbud (Sivilombudsmannen, 2018). Formålet med oppgaven har vært å levere et forslag til transformasjon av uteområdene på Ullersmo, som skulle bidra til rehabilitering av de innsatte. Vi spurte oss: *hvordan kan uteområder i fengsler utformes for å bedre soningsforholdene?* Svaret på dette er todelt. Først samlet vi erfaringer fra samtaler med fagpersoner og vurdering av eksisterende fengselsanlegg. Disse ble til de åtte rådene for prosjektering av uteområder i fengsler, som gir et generelt svar. Den andre delen av svaret er prosjektet vårt, Nye Ullersmo, som gir et smalere, mer stedstilpasset svar på hvordan uteområder i fengsler kan utformes for å bedre soningsforholdene.

Prosjektet - hva har vi fått?

Når vi ser tilbake på oppgaven, ser vi at det er mye vi har fått til med prosjektet. Først og fremst mener vi at forslaget vårt viser uteområder som absolutt bidrar til å bedre soningsforholdene på Ullersmo. Forslaget svarer også på de fem rådene om programmering og design. Med et styrket aktivitetstilbud og fleksibel lufteløsning gjennom økt soneinndeling, vil flere få et tilbud de kan trives med. Mer terreng og livgivende vegetasjon gir bedre utsikter, mer varierte sanseintrykk og variert underlag å bevege seg på.

Vi mener også at vi har fått til en fornuftig balanse mellom å gi et forslag som utfordrer fengselets rammer, og samtidig svarer til deres behov. Vi har forsøkt å tøye grensene for hva som

kan aksepteres av vegetasjonsbruk. Samtidig har vi forsøkt å unngå å foreslå uforholdsmessig dyre tiltak, nettopp for å ligge nærmere noe de kan få til med egne, begrensede ressurser.

Prosjektet - hva har vi ikke fått til?

Selvsagt er det også flere ting vi ikke har fått til. De tre rådene om prosess valgte vi å ikke vektlegge i transformasjonen av Ullersmo, annet enn å huske på dem i samarbeidet med fengslet. En god medvirkningsprosess hadde gitt forslaget mer tyngde.

I møtet med fengselet etter levert forslag fikk vi flere tilbakemeldinger. En av disse var et ønske om en kupert rundløype i aktivitetsparken i den store luftegården. Vi valgte å svare på dette med å legge en sti gjennom skogsbeltet og en avstikker over lunden. Vi vurderte at løpebanen var et viktig premiss for utformingen av parken. Det var ikke plass til både en stor kupert rundløype og en løpebane, uten at det ville gå på bekostning av andre tiltak. Vi tror likevel et forslag der en kupert rundløype ligger som premiss for designet, kunne blitt en kjempegod park.

Detaljert overvannshåndtering har heller ikke stått i fokus for planen vår. Vi vet at dette er en utfordring i det flate landskapet på Ullersmo, og at det kreves en detaljering av terrenget for å unngå problemområder. Det viktige med vårt bidrag er hva som bør ligge til grunn for overvannshåndtering. Regnbed bør plasseres på hensiktsmessige steder, og overvann ledes i rillete vannrenner som også gir lyd og visuell opplevelse av været når det regner.

Hvordan kommer rådene til syne i forslaget?

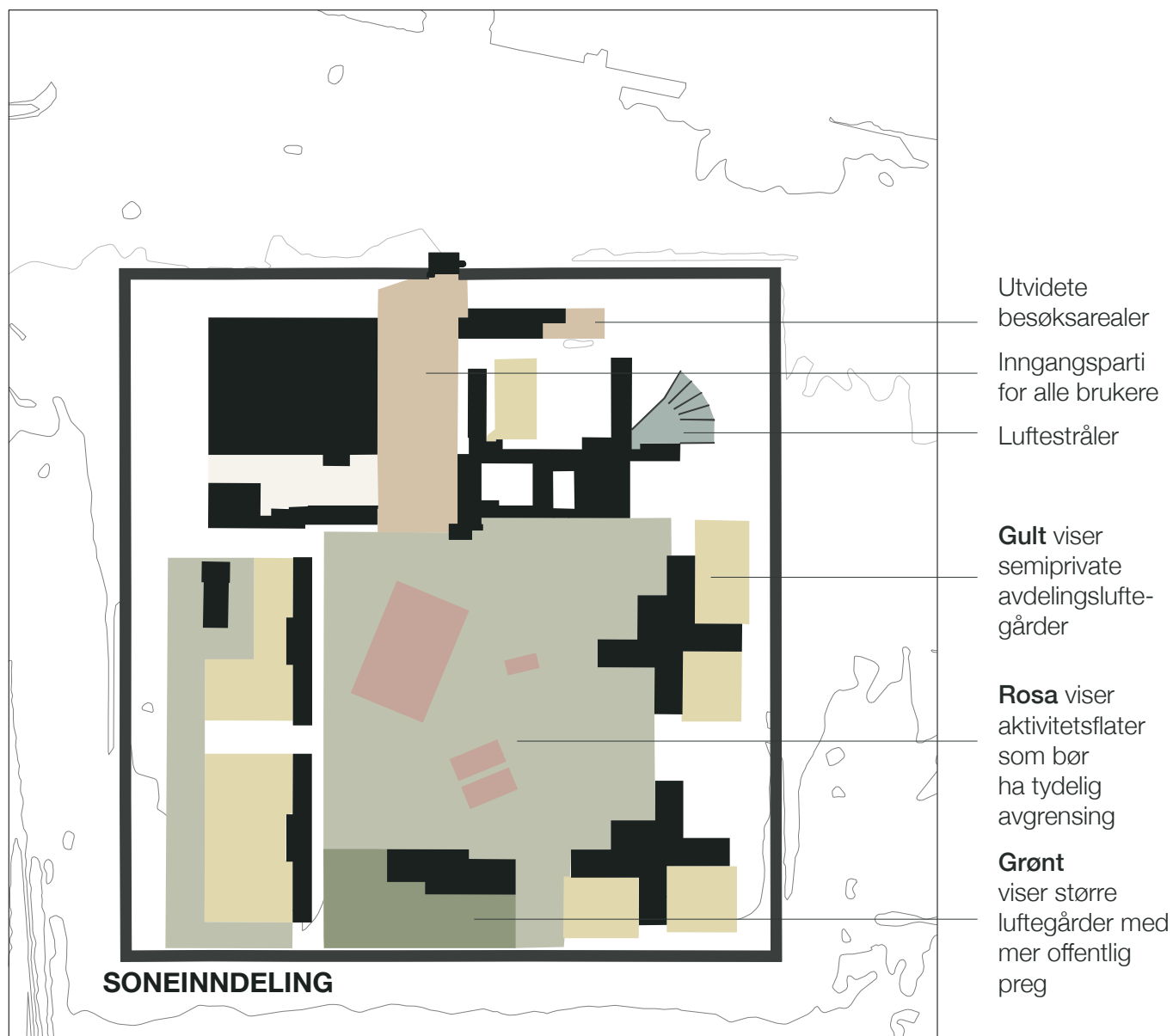

Aktiviteter

I transformasjonen av Ullersmo har vi satt aktivitetstilbudet i fokus. Den store luftegården blir en aktivitetspark der flere ballbaner og to treningsområder ligger innenfor en stor løpebane på 350 meter. Avdelingsluftegårdene får også et styrket aktivitetstilbud, med flere flater til fysisk trening og noe ballspill.

Soneinndeling

Vi følger opp ønsket fra Ullersmo om et bredere og mer oppdelt luftegårdstilbud. Boavdelingene får nye avdelingsluftegårder designet som bakgårder. Dersom ulike soner som felleshagen eller ballbaner avgrenses med gjerder, kan flere holde på med ulike aktiviteter uavhengig av hverandre. Dermed kan problemene knyttet til

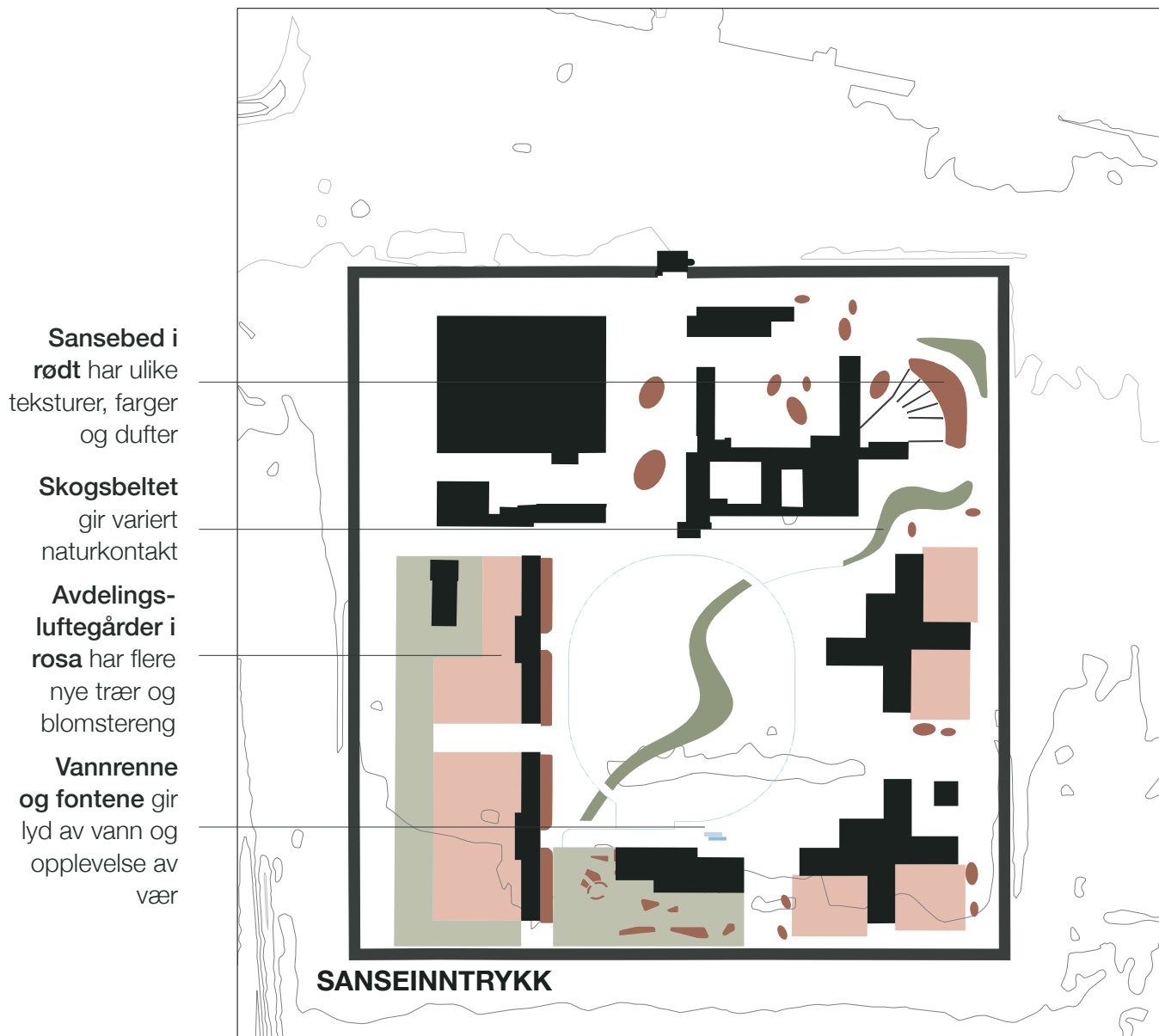
selvpåført isolasjon og konflikter reduseres.

Sanseintrykk

Forslaget vårt tar også tak i det monotone fengselslandskapet, og tilfører mange nye kvaliteter som byr på varierte sanseintrykk. Vegetasjonen er satt sammen for å skape både årstidsvariasjon og utsikter. Vi har lagt

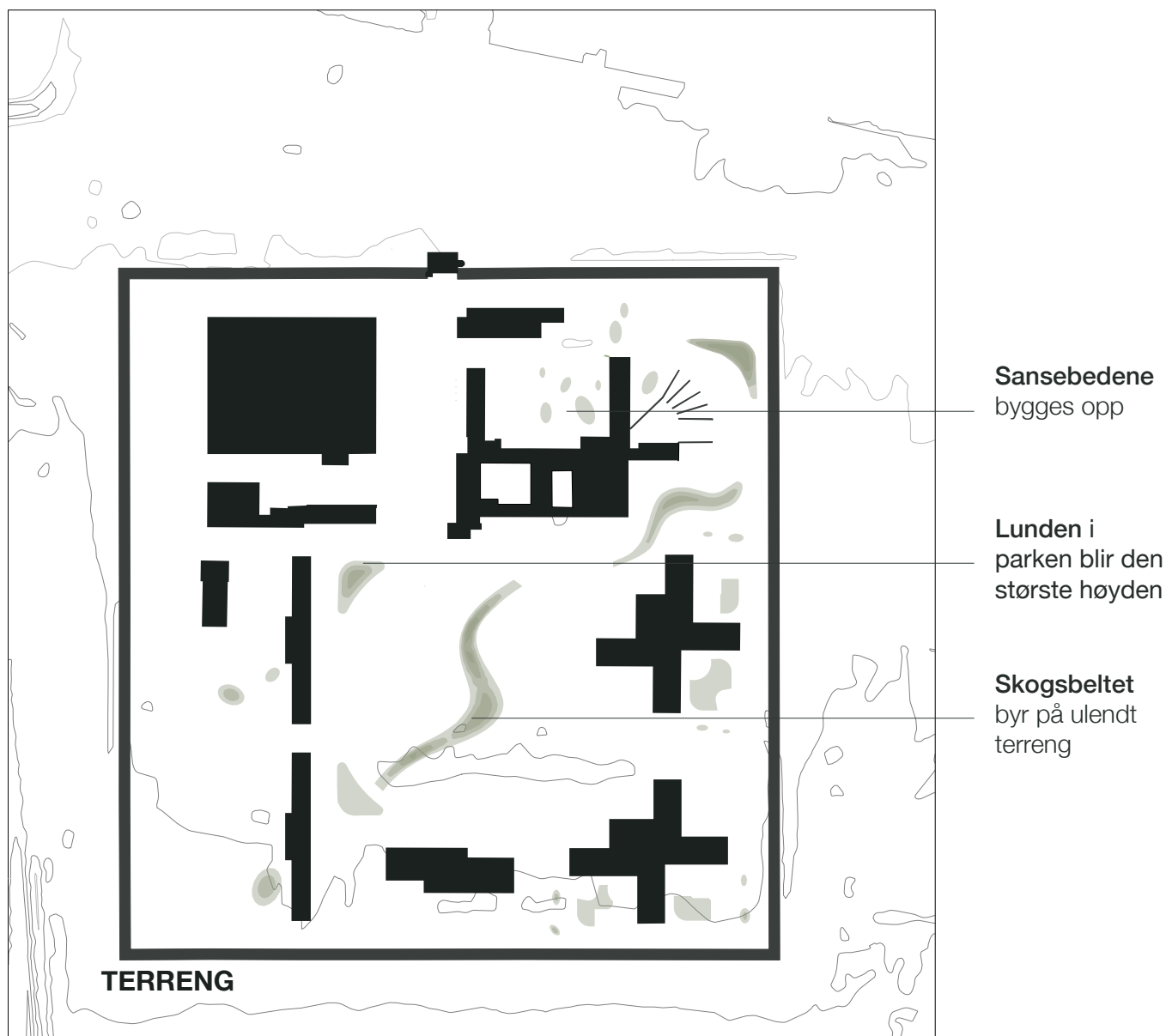
vekt på livgivende arter og arter som byr på ulik blomstring og duft. Utsikten fra luftestrålene får en omfattende staudeplantning, for å tilby noen fascinerende kvaliteter for isolerte innsatte.

De innsatte skal få muligheten til å høre, se på og kjenne vann. Vi foreslår vannspeil med fontene, flere fuglebad

og vannrenner. Forslaget legger også opp til flere områder der innsatte kan komme i nærkontakt med natur og hage. I Felleshagen kan flere sysselsettes. Der kan de dyrke både nytteplanter og prydvekster. Området gir gode rammer for samtaler og refleksjon.

Terreng
Transformasjonen av Ullersmo innebærer mer variert terreng i alle luftgårder. Samtidig har vi tatt hensyn til de ansattes behov for oversikt. Oversikt er også en kvalitet de innsatte vil kunne nyte godt av. Stien i skogsbeltet skal være ulendt.

Sikkerhet

Vi har hatt sikkerhet i bakhodet gjennom hele prosessen. Vår opplevelse av kontakten med Ullersmo bekrefter utviklingen vi har hørt om i samtaler med fagpersonene: en utvikling i toleranse for tiltak utendørs.

der og de må kunne inspiseres, mulighet for *oppstamning av trær*, *unngå gjemmesteder*. Forslaget til transformasjon utfordrer noe av den statiske sikkerheten. Dette kan forsvares med økt dynamisk sikkerhet som følge av bedre trivsel.

Vi har tatt disse sikkerhetsmessige hensynene: *gjerder* - de må være

Styrker, svakheter, muligheter og trusler ved forslaget

STYRKER

- Mangfoldig aktivitetstilbud
 - ballbaner, treningsområder, løpebane på 350 meter
- Sørger for mange sanseinntrykk
 - Livgivende vegetasjon tiltrekker pollinatorer og fugler, variasjon i blomstring, høyder og teksturer, årstidsvariasjon, utsikter
- Gjennomførbart prosjekt
- Flere tiltak kan gjennomføres med egne ressurser

S

SVAKHETER

- Mangler detaljering for å løse overvannshåndtering
- Tverrfaglig samarbeid kunne gjort prosjektet bedre
- Workshop og medvirkning ville uten tvil styrket forslaget - bedre forankring og grunnlag for eierskap
- Byparken kunne med fordel hatt mer ulendt terreng enn det skogsbeltet tilfører
- Ikke så mange vinterkvaliteter

W

MULIGHETER

Forslaget kan bidra til:

- Bedre soningsforhold
- Bedre arbeidsmiljø
- Styrket dynamisk sikkerhet

- Forslaget legger grunnlag for videre detaljering av områder vi peker på
- Kan inspirere til prosjekter i andre fengsler
- Setter fokus på en stor sårbar gruppe - menn som soner på høyt sikkerhetsnivå

TRUSLER

- Forslaget utfordrer Kriminalomsorgens vante praksis - kan dermed skrinlegges
- Den rette kompetansen finnes ikke eller blir ikke utnyttet
- Uønskede hendelser kan føre til at tilbudet ryker, eksempel kan være oppdagelse av uønskede gjenstander i et plantefelt, som kan føre til at plantefeltene blir fjernet
- Dårlig oppfølging
- Økonomi - selv om mye kan gjøres med egne ressurser, krever forslaget midler utenfra

Refleksjoner rundt egen prosess

Prosesen har vært omfattende, og oppgavens retning har endret seg mye underveis. Vi vet ikke hvordan oppgaven ville sett ut dersom vi hadde tatt andre valg underveis. Her utforsker vi noen av de viktigste valgene, og hvordan andre valg kunne ha påvirket oppgaven.

En annen kunnskapsbasert tilnærming

Vi kunne ha valgt å undersøke overføringspotensialet av retningslinjer fra evidensbasert design, EBD, fra helseinstitusjoner til fengsler. Da ville prosjektet Ullersmo, av tidsmessige hensyn, fått mindre plass. Hvis vi hadde valgt EBD og retningslinjer fra helseinstitusjoner som den kunnskapsbaserte tilnærmingen til prosjektet, ville vi ikke ha samlet rådene fra fagpersonene. Forslaget ville muligens ikke møtt fengselets behov i like stor grad, fordi vi ikke ville fått den samme forståelsen for brukergruppens behov, og fengselet som institusjon. En slik tilnærming kunne også bidratt til at tilbakemeldingene fra fengselet hadde spriket mer fra det forslaget vi la frem for dem, og dermed medført flere runder med omprosjektering.

Et annet fengsel - en annen oppgave

Valget av prosjektområde har også påvirket oppgaven i stor grad. Fengslene har ulike utfordringer og helt ulikt utgangspunkt for transformasjon. I samtalene med Ullersmo kom det frem at byfengsler som Oslo fengsel har store utfordringer knyttet til innkast av uønskede gjenstander. Hverken det eller et begrenset areal er noe vi har måttet ta spesielle hensyn til på Ullersmo. Et fengsel med lavere sikkerhetsnivå hadde stilt færre krav til statisk sikkerhet, og dermed gjort det mulig med mer omfattende og komplekse designgrep.

Et prosjekt som tar for seg byggingen av et nytt fengsel, ville nok også gjort at oppgaven hadde sett veldig annerledes ut. Da ville tomtevalg og bevaring av eksisterende landskapskvaliteter fått mer oppmerksomhet, sammen med påvirkning på nærmiljøet og by- eller tettstedsutvikling.

Andre referanseprosjekter

- andre råd

Valget av de nordiske referanseprosjektene har vært avgjørende for hvilke råd vi endte opp med. Fengslene vi valgte er ganske nye og har høy kvalitet på uteområdene. Vi vurderte flere, særlig norske fengselsprosjekter. Av hensyn til tid, og for å kunne gå tilstrekkelig i dybden på prosjektene, begrenset vi oss til et antall på fem, der de tre norske skulle studeres mest omfattende. De fem vi til slutt landet på, mener vi er forskjellige nok til å utfylle hverandre. Dermed dannet det samlede bildet et solid grunnlag for råd og erfaringer vi kunne bruke på Ullersmo.

Det er klart at grunnlaget ville vært mer nyansert og enda mer solid dersom vi hadde studert flere fengselsprosjekter. Vi diskuterte også å inkludere fengsler som ble valgt ut på grunnlag av flere likheter med Ullersmo, heller enn på grunnlag av tilsynelatende gode uteområder. Studier av slike prosjekter kunne ha gitt oss en enda bedre forståelse av typiske utfordringer fengsler som Ullersmo har.

Annen skala og detaljeringsnivå

Til sist må vi trekke frem at skalaen og detaljeringsnivået har vært krevende å balansere. Vi ønsket lenge å detaljprosjekttere én avdelingsluftegård, og at denne skulle bli så bra som overhodet mulig. Dette ville på den ene

siden gitt fengselet et spesielt godt utgangspunkt for å transformere eller bygge denne uten videre detaljering. Designet av avdelingsluftegården kunne vært et godt bidrag til en utvikling av KDI og Statsbyggs arealveileder. Samtidig trakk fengselsledelsen frem at mangelen på en overordnet plan for utvikling var det mest prekære behovet. Det ble tydelig for oss at en helhetsplan og noen mer detaljerte planer gagnet fengselet mest. Summen av tiltakene er det som kan gjøre Ullersmo til et spesielt godt fengsel. Fengselet har et areal på 96 000 kvadratmeter, og med et omfattende forarbeid hadde vi rett og slett ikke tid til å detaljere mer enn det vi har gjort.

Etiske avveininger om medvirkning

Vi vurderte lenge å inkludere brukerne på Ullersmo. Vi drøftet flere muligheter, blant annet medvirkningsworkshop og spørreskjema med frivillig deltakelse til flere innsatte og ansatte. Senere vurderte vi en samtale og spørreskjema med representanter for hver gruppe – en for de innsatte og en for de ansatte. Valget falt til slutt på ikke å inkludere en ordentlig medvirkningsprosess i vår oppgave, til tross for at det potensielt ville gitt verdifull innsikt i brukergruppen og deres ønsker og behov. Fengselet har lite tilgjengelige ressurser, og pandemien har gjort at disse måtte prioriteres hardere. Vi kom frem til at det ikke var hensiktsmessig å bruke deres tid på å legge til rette for en ordentlig medvirkningsprosess. Medvirkning krever også mye tid og organisering – noe vi fant ut at det er begrenset rom for.

En grundig medvirkningsprosess ville gitt forslaget mer tyngde, sikret at vi fikk bedre innsikt i brukergruppen og

at forslaget møtte de innsattes behov i enda større grad. Dette er også noe flere av fagpersonene trakk frem som noe de vil gjort, dersom de hadde hatt mulighet til det.

De innsatte er også i en spesielt sårbar situasjon, der vi har inntrykk av at mange opplever å hverken bli hørt eller sett på en tilstrekkelig måte. Vi vet også at tillitsnivået blant innsatte generelt er lavt (Statistisk sentralbyrå, 2014). Derfor ønsket vi ikke å bidra til å potensielt svekke tilliten til systemet ved å skape engasjement for noe som det kanskje ikke blir noe av. Fagpersonene som hadde vært med på medvirkning, hadde inntrykk av at de innsatte stort sett ønsket seg «det som alle andre har». Vi konkluderte med at det var mer hensiktsmessig å droppe en omfattende brukermedvirkningsprosess i prosjekteringen.

Hva trenger landskapsarkitekter for å prosjektere fengsler?

Tidlig i oppgaven lette vi etter retningslinjer for utforming av fengsler som tok utgangspunkt i EBD. Vi trodde at dette var nødvendig for å skape helsefremmende omgivelser i fengsel. Da vi ikke fant slike retningslinjer, søkte vi kunnskap et annet sted. Samtaler med fagpersoner, oppsummert i de åtte rådene, ble den kunnskapsbaserte inngangen til prosjektet Nye Ullersmo.

Fengselslandskapet har et spesielt formål, med spesielle brukere og behov. Selv om fengslene har flere likhetstrekk med andre institusjoner, stilles det andre krav til utforming enn det landskapsarkitekter flest har erfaring med. Når landskapsarkitekter tar fatt på fremmed terreng bør vi søke råd fra andre med erfaring. Fengsler prosjekteres såpass sjelden at det er få landskapsarkitekter som har denne erfaringen. De åtte rådene som legges frem er en sammenstilling av de viktigste erfaringene fra fem fagpersoner som har vært involvert i prosjektering av nordiske fengsler de siste 20 årene.

De tre rådene om prosess tror vi er viktige, og kanskje spesielt i transformasjonsprosjekter, hvor det allerede finnes rutiner og en etablert kultur. Det er avgjørende å legge til rette for eierskap og engasjement rundt uteområdene for å sikre oppfølging og utnyttelse av potensialet som ligger i dem. Dersom det skal bygges nye fengsler er det viktig at landskapsarkitektene også får en stemme med i tomtevalget. Dermed kan landskapsarkitektene spille videre på tomtens eksisterende kvaliteter, slik som i Halden fengsel. De fem rådene om programmering og design dekker egentlig grunnleggende kvaliteter i alle gode uteområder, men de er spesielt

viktige i fengsel.

I et påtvungent landskap er det avgjørende for soningsforholdene at rådene tas til følge. I andre prosjekter, hvor brukerne selv kan velge om de ønsker å oppholde seg der eller ikke, er det ikke like avgjørende. Rådene og prosjektet Nye Ullersmo har høy overføringsverdi til andre fengsler, med både lavt og høyt sikkerhetsnivå, og til andre lukkede institusjoner.

Vi opplever at erfaringer fra fengsler og fagpersoner er den viktigste kunnskapen som bør ligge til grunn for prosjektering av fengsler. Derfor er vi sikre på at rådene vil være et godt utgangspunkt for landskapsarkitekter som skal jobbe med uteområder i fengsler.

Har rådene fungert for oss?

Rådene har vært nyttige for oss i vårt arbeid med Ullersmo. Prosessrådene har vært verdifulle, til tross for at vi ikke har lagt dem til grunn for forslaget. Rådene for programmering og design har bidratt til å rette fokus mot de viktigste aspektene ved prosjektet.

Samtalene med og innspillene fra Ullersmo har vært spesielt givende. Både i samtaler med fengselet og i diskusjoner med hverandre, har det vært godt å ha noe å støtte seg på. Rådene har fulgt oss i alle valg - både store og små.

Hva nå, Ullersmo?

Bedre uteområder kan utgjøre en viktig forskjell for både de innsatte og de ansatte. Derfor håper vi at oppgaven kan ligge til grunn for en utvikling av uteområdene på Ullersmo. Helhetsplanen setter rammene for en totalrenovasjon av fengselets uteområder hvor omgivelsene kan bidra til et bedre soningsforløp. Forslaget legger til rette for en stegvis transformasjon, hvor flere av områdene kan utvikles med egne ressurser.

Fengsler bygges sjelden og blir stående i lang tid. Vi tror at landskapsarkitekters kompetanse er avgjørende for å sikre at også uteområdene i fengsler får en kvalitet som svarer til kriminalomsorgens mål om rehabilitering av innsatte.

I starten av semesteret trodde vi at det var lite rom for gode designgrep i høysikkerhetsfengsler. Nå ser vi at det gjennom gode designgrep er muligheter for å utnytte det rehabiliterende potensialet som ligger i uteområdene. Vi håper at prosjektet på Ullersmo og de åtte rådene for prosjektering av uteområder i fengsel kan være til inspirasjon for landskapsarkitekter, og andre, som skal jobbe uteområder i fengsler.

Bedre uteområder i fengsler kan være et stort steg på veien til å rehabiliterer dem som lever i påtvungne landskap.

Fig. 4.1

Ullersmo på en godværsdag.

Det populære svømmebassenget ble ikke med i forslaget vårt, fordi det sannsynligvis vil rammes av graving til det nye modulbygget, post 5. Et nytt svømmebasseng ville trolig vært vanskelig å få godkjent av sikkerhetsmessige grunner.

Figurliste

Alle foto er gjengitt med tillatelse, eller har fri lisens.

Egenproduserte kart og illustrasjoner tar utgangspunkt i følgende kartdata:

Kartdatene er FKB-data og Matrikkeldata i UTM32 Euref89 og er lastet ned fra Norgedigitalt/Geonorge. Laget av Geovekst.

Ullensaker lastet ned 2019.

Bærum lastet ned 2019.

Halden og Froland lastet ned 08.02.2021.

Ortofoto er lastet ned fra Norgebilder, februar 2021. Laget av Geovekst.

Ullersmo bildet tatt 17.04.20

Ila bildet tatt 27.04.19

Halden bildet tatt 9.04.19

Froland bildet tatt 4.08.19

1.2

Kriminalomsorgen. (u.å.). Organisering av kriminalomsorgen. Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/organisering.533978.no.html> (lest 28.04.2021)

SNL. (2021). Statsbygg. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Statsbygg> (lest 14.04.21)

1.3

Helge Skappel/Widerøes flyveselskap (1952). (flybilde). Tilgjengelig fra: <http://oslobilder.no/BAR/A-20027/Ua/0002/176> (hentet 26.03.2021)

1.4

Geovekst (u. å.). (flybilde). Tilgjengelig fra: <https://kart.1881.no/?lat=60.49985973987822&lon=5.372818708419801&z=17&v=5&r=&o=N&layer=> (hentet 08.04.2021)

1.5

Anders Beer Wilse (1929). (foto). Tilgjengelig fra: <http://oslobilder.no/OMU/OB.Y3256> (hentet 24.02.2021)

1.6

Trond Isaksen/Statsbygg (u. å.). (foto). Tilgjengelig fra: <https://www.statsbygg.no/prosjekter-og-eiendommer/agder-fengsler> (hentet 26.03.2021)

2.1

Fangelsismálastofnun Ríkisins, (u. å.). Tilgjengelig fra: <https://www.fangelsi.is/fangelsin/holmsheidi/> (lest 14.03.2021)

2.2

Google Earth (2021), Reykjavík, 64°07'18"N, 21°45'00"V, høyde 38km. 2D kart. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/> (hentet 11.03.2021)

2.3

Hreinn Magnusson/Arkís arkitektar (u. å.). (foto). Tilgjengelig fra: <http://www.ark.is/en/projects/holmsheidi> (hentet 25.02.2021)

2.4

Arkís arkitektar (u. å.). Tilgjengelig fra: <https://www.miesarch.com/work/3427> (hentet 25.02.2021)

2.5

CF. Møller (u. å.). Tilgjengelig fra: <https://www.cfmoller.com/p/-no/Storstroem-Fengsel-i2730.html> (lest 25.02.2021)

2.6

Torben Eskerod/Marianne Levinsen (u. å.). (foto). Tilgjengelig fra: <https://divisare.com/projects/373466-c-f-moller-architects-torben-eskerod-storstrom-prison-falster#lg=1&slide=0> (hentet 03.03.2021)

2.7

Google Earth (2021), Falster, 54°55'22"N, 11°57'10"Ø, høyde 37km. 2D kart. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/> (hentet 11.03.2021)

2.8

Marianne Levinsen landskab (u. å.). Tilgjengelig fra: <http://mariannelevinsen.dk/statsf%c3%a6ngslet-nordfalster.html> (hentet 03.03.2021)

2.9

Kriminalomsorgen (u. å.). Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/halden-fengsel.5024512-237612.html> (lest 05.05.2021)

2.10

Google Earth (2021), Halden, 59°10'23"N, 11°21'49"Ø, høyde 37km. 2D kart. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/> (hentet 11.03.2021)

2.11

Basert på foto av Moran & Turner (2019). Fig. 3. I: Moran & Turner *Turning over a new leaf: The health-enabling capacities of green space in prison*, Social Science & Medicine, 231. doi: 10.1016/j.socscimed.2018.05.032. s. 68 . (lest 14.04.2021)

2.12

Øystein Thorvaldsen/KORO (u. å.). (foto). Tilgjengelig fra: <https://koro.no/prosjekter/halden-fengsel/> (hentet 28.02.2021)

2.13

Kriminalomsorgen (u. å.). <https://www.kriminalomsorgen.no/ila-fengsel-og-forvaringsanstalt.5021585-237612.html> (lest 29.02.2021)

2.14

Google Earth (2021), Bærum og Oslo, 59°58'21"N, 10°41'47"Ø, høyde 37km. 2D kart. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/> (hentet 11.03.2021)

2.15

Kristine Pilgaard/Eirin Støen (u. å.). (foto). Tilgjengelig fra: <https://koro.no/en-forestilling-om-frihet/> (hentet 06.03.2021)

2.16

Kristine Pilgaard/Eirin Støen (u. å.). (foto). Tilgjengelig fra: <https://koro.no/en-forestilling-om-frihet/> (hentet 06.03.2021)

2.18

Kriminalomsorgen (u. å.). <https://www.kriminalomsorgen.no/agder-fengsel-froland-avdeling.6331562-237612.html> (lest 08.03.2021)

2.19

Google Earth (2021), Arendal, 58°30'08"N, 8°41'00"Ø, høyde 37km. 2D kart. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/> (hentet 11.03.2021)

2.20

Tor Borgersen/Statsministerens kontor (2020). (foto). Hentet fra: <https://www.flickr.com/photos/statsministerenskontor/50344942753/in/album-72157715981854413/> (hentet 14.03.2021)

3.1

Geonorge, (u. å.). (kart). Tilgjengelig fra: <https://kartkatalog.geonorge.no/metadata/norge-illustrasjonskart/a374f867-60c0-4524-9eda-b15ab4d12858> (hentet 06.04.2021)

3.2

Kriminalomsorgen, (u. å.). Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/romerike-fengsel-ullersmo-avdeling.5023061-237612.html> (lest 15.01.2021)

3.3

Geovekst (1946). (flybilde). Tilgjengelig fra: https://norgebilder.no/?x=285464&y=6665502&level=15&utm=33&projects=3381&layers=&plannedOmlop=0&plannedGeovekst=0&fbclid=IwAR1xX9rXun3CITASedLNFr804DNA2TvpqVmbobKyhdyJGzLDAAdVE_Gauko (hentet 16.04.2021)

3.4

Geovekst (1974). (flybilde). Tilgjengelig fra: https://norgebilder.no/?x=285464&y=6665502&level=15&utm=33&projects=2705&layers=&plannedOmlop=0&plannedGeovekst=0&fbclid=IwAR0GaWvtHGBJNkRlpOTbyyJtkiSw4pNICfw7LJSa_zzXKe6UGDsExx7D5Yk (hentet 16.04.2021)

3.5

Geovekst (2013). (flybilde). Tilgjengelig fra: <https://norgebilder.no/?x=285464&y=6665502&level=15&utm=33&projects=614&layers=&plannedOmlop=0&plannedGeovekst=0&fbclid=IwAR2WFJgTANGG8Un2Qwu3YXcIS0FR3pNngVF0nJPI82v41gt22AETIU0-GTg> (hentet 16.04.2021)

3.7

Ullensaker kommune (2018). (kart). Tilgjengelig fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/regulering/horinger/2019/romerike-fengsel-offentlig-ettersyn/4.-planbeskrivelse.pdf> (hentet 29.04.2021)

3.11

Basert på figur av Angelis, S., Giertsen, H., Tostrup, E., Memarianpour, Z. (u. å.)
Tilgjengelig fra: <https://www.sixnorwegianprisons.com/spaces/spaces> (lest 20.04.2021)

Referanseliste

- Adams, W. L. (2010). Norway Builds the World's Most Humane Prison. Tilgjengelig fra: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1986002,00.html> (lest 30.03.2021).
- Adelsberger, A. & Bernigeroth, J. (2020). Naturnære staudeblandinger. Tilgjengelig fra: <https://arkitektur-n.no/artikler/naturnaere-staudeblandinger> (lest 03.05.2021).
- Arkís Arkitektar. (u.å.). Hólmsheiði. Tilgjengelig fra: <http://www.ark.is/en/projects/holmsheidi> (lest 25.03.2021).
- Artsdatabanken. (u.å.). T4-C-9 lyngskog. Tilgjengelig fra: <https://artsdatabanken.no/Pages/237811/lyngskog> (lest 26.05.2021).
- Benko, J. (2015). The Radical Humaneness of Norway's Halden Prison. Tilgjengelig fra: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1986002,00.html> (lest 31.03.2021).
- Berge, J. (2010). Standarden er altfor god. Tilgjengelig fra: <https://www.nettavisen.no/artikkel/standarden-er-altfor-god/s/12-95-2846569> (lest 31.03.2021).
- Bernt, J. F. (2020). Sivilombudsmannen. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Sivilombudsmannen> (lest 26.03.2021).
- Betjent (2021). Samtale med avdelingsleder og betjent 'Annekset' på Ila fengsel og forvaringsanstalt (03.03.2021)
- Bjørke, C. N. (2020). Søker om å gjøre fengselsavdeling om til kloster. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/osloogviken/halden-fengsel-soker-om-a-gjore-avdeling-om-til-kloster-1.14851527> (lest 31.03.2021).
- C. F. Møller. (u.å.). Storstrøm fængsel. Tilgjengelig fra: <https://www.cfmoller.com/p/-da/Storstroem-Faengsel-i2730.html> (lest 30.03.2021).
- De europeiske fengselsreglene. (2006). Ministerkomiteens rekommandasjon Rec(2006)2 til medlemsstatene om de europeiske fengselsreglene1 (vedtatt av ministerkomiteen 11. januar 2006 på det 952. møtet mellom ministerrepresentantene). Tilgjengelig fra: <https://rm.coe.int/16804c14b2> (lest 14.04.2021).
- Elden, J. C. (2015). Straffegjennomføringsloven. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: [https://snl.no/straffegjennomføringsloven](https://snl.no/straffegjennomforingsloven) (lest 24.04.2021).
- Elden, J. C. (2018). Forvaring. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/forvaring> (lest 26.03.2021).
- Evensen, A., Skjeggstad, T., Haugli, W. & Aukrust, M. (2019). Fengselsstraffens historie. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: https://snl.no/fengselsstraffens_historie (lest 26.04.2021).

- Fagerli, P. E. (2018). The defiant garden : the prison garden as a healing environment in Norwegian prisons : challenges and opportunities. Masteroppgave. Ås: Norges miljø- og biovitenskapelige universitet. Tilgjengelig fra: <https://nmbu.brage.unit.no/nmbu-xmlui/handle/11250/2561398> (lest 20.01.2021).
- Fallah, D. N. (2019). Rystet over forhold i nyt fængsel: «Det er dybt støtende» B. T. Tilgjengelig fra: <https://www.bt.dk/politik/rystet-over-forhold-i-nyt-faengsel-det-er-dybt-stoedende> (lest 26.03.2021).
- Fransson, E., Giofrè, F. & Johnsen, B. (red). (2018). Prison, Architecture and Humans. u.s.: Cappelen Damm Akademisk.
- Fridhov, I. M. & Grøning, L. (2018). Penal Ideology and Prison Architecture. I: Johnsen, B., Fransson, E. & Giofrè, F. (red.) Prison Architecture and Humans, s. 269-286: Cappelen Damm Akademisk.
- Gustavsen, T. (2020, 13.11.20). Ullersmo er 50 år. Roy har vært der i 25 av dem: – Ullersmo var litt bandittskole før, slik er det ikke lenger. Romerikes blad. Tilgjengelig fra: https://www.rb.no/ullersmo-er-50-ar-roy-har-vart-der-i-25-av-dem-ullersmo-var-litt-bandittskole-for-slik-er-det-ikke-lenger/f/5-43-1442831?access=granted&seshat_browser_id=70e869a5-21b6-4b6d-b32b-0d39cff651fa&seshat_client_unix_time=1620639921465&seshat_session_id=25a63a6e-ebb7-4932-9a93-9c68c07e10f9 (lest 10.05.2021).
- Gustavsson, R. & Ingelög, T. (1994). Det nya landskapet : kunskaper och idéer om naturvård, skogsodling och planering i kulturbygd. Jönköping: Skogsstyrelsen.
- Hanssen, N. (2019). Halden fengsel går inn i 10-årsjubileet med et kutt på 10 millioner kroner. Tilgjengelig fra: <https://www.dagsavisen.no/demokraten/nyheter/2019/06/18/halden-fengsel-gar-inn-i-10-arsjubileet-med-et-kutt-pa-10-millioner-kroner/> (lest 30.03.2021).
- Heggheim, S., Nilsen, A. T. & Sunsdal, S. (2015, 19.05.15). Ordføreren har tjuvstartet gravingen. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/sorlandet/jubler-for-nytt-fengsel-1.12366881> (lest 13.04.2021).
- John K. (2018). Humanity Rather than Materialism – A Short Essay About the Prison Environment. I: Fransson, E., Giofrè, F. & Johnsen, B. (red.) Prison Architecture & Humans, s. 29-35. u.s: Cappelen Damm Akademisk.
- Justis-og beredskapsdepartementet. (2021). Styrket innsats mot isolasjon i fengsel i 2021. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/styrket-innsats-mot-isolasjon-i-fengsel-i-2021/id2829564/> (lest 24.04.2021).
- KORO. (2020). Agder fengsel. Tilgjengelig fra: <https://koro.no/prosjekter/fengsel-i-agder/> (lest 05.03.2021).
- Kriminalomsorgen. (2013). Ila fengsel og forvaringsanstalt. Tilgjengelig fra: <https://ilafengsel.no/historikk.html> (lest 25.03.2021).

- Kriminalomsorgen. (2020-a). Årsrapport 2019. Tilgjengelig fra: <https://kriminalomsorgen.custompublish.com/getfile.php/4685011.823.zpzzabbunkuptz/Årsrapport+2019+v.+1.0.1+%281%29.pdf> (lest 14.04.2021).
- Kriminalomsorgen. (2020-b). Kriminalomsorgens årsstatistikk 2019. Tilgjengelig fra: <https://kriminalomsorgen.custompublish.com/getfile.php/4768782.823.77nnpkalujumpr/Kriminalomsorgens+%C3%A5rsstatistikk+2019.pdf> (lest 07.04.2021).
- Kriminalomsorgen. (2020-c). Agder fengsel, Froland avdeling. Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/agder-fengsel-froland-avdeling.6331562-237612.html> (lest 23.03.2021).
- Kriminalomsorgen. (u. å.-a). Straff i fengsel. Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/straff-i-fengsel.516314.no.html> (lest 06.04.2021).
- Kriminalomsorgen. (u.å.-b). Halden fengsel. Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/halden-fengsel.5024512-237612.html#> (lest 23.03.2021).
- Kriminalomsorgen. (u.å.-c). Ila fengsel og forvaringsanstalt: Et minisamfunn. Tilgjengelig fra: <https://www.ilafengsel.no/et-minisamfunn.html> (lest 24.03.2021).
- Kriminalomsorgen. (u.å.-d). Romerike fengsel, Ullersmo avdeling. Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/romerike-fengsel-ullersmo-avdeling.5023061-237612.html> (lest 07.04.2021).
- Kriminalomsorgen. (u.å.-e). Lokal historikk: Historien om en anstalt. Tilgjengelig fra: <https://romerikefengsel.no/lokal-historikk/> (lest 28.04.2021).
- Kriminalomsorgsdirektoratet & Statsbygg. (2018). Funksjons- og arealveileder Kravspesifikasjon for fengselsbygg (Unntatt offentlighet §13). Upublisert manuskript.
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2020). Eldre innsatte i norske fengsler. Tilgjengelig fra: <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/2722298/Eldre%20innsatte.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (lest 20.04.2021).
- Kristian. (2021). En dag i spjeldet. RøverRadion.
- Leerand, D. (2018). Kriminalomsorgen. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Kriminalomsorgen> (lest 14.04.2021).
- Leung, J. (2014). Halden Prison (Erik Møller Architects & HLM Architects. Tilgjengelig fra: <https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2013/designandviolence/halden-prison-erik-moller-architects-hlm-architects/> (lest 31.03.2021).
- Lohne, J.-L. (2021). Slik vil hun at et nytt Oslo fengsel skal se ut. Tilgjengelig fra: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/R9Ovw8/slik-vil-hun-at-et-nytt-oslo-fengsel-skal-se-ut> (lest 21.04.2021).
- Marianne Levinsen Landskab. (u.å.). Storstrøm fængsel. Tilgjengelig fra: <http://mariannelevinsen.dk/statsf%c3%a6ngslet-nordfalster.html> (lest 30.03.2021).

- Meld. St. 12 (2014-2015). Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-12-2014-2015/id2356059/?ch=2> (lest 25.03.2021).
- Moore, E. O. (1981). A Prison Environment's Effect on Health Care Service Demands. *Journal of Environmental Systems*, 11: 17-34.
- Moran, D. & Turner, J. (2018). Turning over a new leaf: The health-enabling capacities of green space in prison. *Social Science & Medicine*, 231. doi: 10.1016/j.socscimed.2018.05.032.
- Mørk Tønnesen, A. (2014). Fikk sjokk av Halden fengsel. Tilgjengelig fra: <https://www.ha-halden.no/nyheter/fikk-sjokk-av-halden-fengsel/s/1-2906373-7655064> (lest 31.03.2021).
- Nadkarni, N. M., Hasbach, P. H., Thys, T., Crockett, E. G. & Schnacker, L. (2017). Impacts of nature imagery on people in severely nature-deprived environments. *Frontiers in ecology and the environment*, 15 (7): 395-403. doi: 10.1002/fee.1518.
- Olsen, P.-J. (2014). Et fengslende møte. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/et-fengslende-mote-1.11937846> (lest 05.05.2021).
- Park og anlegg. (u.å.). Treportrettet. Tilgjengelig fra: <https://parkoganlegg.no/treportrettet/> (lest 15.04.2021).
- Pettrém, M. T. (2021, 21. februar). Striden om nye Oslo fengsel fortsetter. *Aftenposten*. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/oslo/i/eKdw0R/skal-oslos-nye-fengsel-bygges-her-regjeringen-tilbyr-gaver-til-nabola> (lest 02.03.2021).
- Raanaas, R. K., Patil, G. G., & Hartig, T. (2012). Health benefits of a view of nature through the window: a quasi-experimental study of patients in a residential rehabilitation center. *Clinical rehabilitation*, 26(1), 21-32
- Rambøll. (u.å.). Storstrøm Fængsel, Nordfalster. Tilgjengelig fra: <https://dk.ramboll.com/projects/rdk/statsfaengsel-falster> (lest 30.03.2021).
- Ramm, B. (2016, 19.05.2016). Jeg er jo en blomst selv. Selv om jeg er dømt for vold. D2. Tilgjengelig fra: <https://www.dn.no/d2/hage/-jeg-er-jo-en-blomst-selv-selv-om-jeg-er-domt-for-vold/1-1-5645973> (lest 26.03.2021).
- Redalen, G. (red.). (2006). Hageselskapets sortliste. 10. utg. Oslo: Hageselskapet.
- Regjeringen. (2019). Regjeringen foreslår opprusting av fengselsbygg. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/regjeringen-foreslar-opprusting-av-fengselsbygg/id2672554/> (lest 28.04.2021).
- Ryen, M. (2010b). Orden i sakene. *Åpent ROM* (2): 30-31
- Schedin, K. (2020). Landskapsarkitekturen bakom galler. Masteroppgave. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet. Tilgjengelig fra: <https://stud.epsilon.slu.se/16059/> (lest 25.01.2021).

- Sivilombudsmannsloven. (1962). Lov om Stortingets ombudsmann for forvaltningen av 01 oktober 1962. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1962-06-22-8?q=sivilombudsmannsloven> (lest 14.04.2021).
- Sivilombudsmannen. (2015). Mandelareglene: Reviderte standard minimumsregler for behandling av innsatte. Tilgjengelig fra: <https://www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/tortur-forebygging/reviderte-standard-minimumsregler-behandling-innsatte/> (lest 14.04.2021).
- Sivilombudsmannen. (2017). Ila fengsel og forvaringsanstalt. Besøksrapport 6.–9. mars 2017. Tilgjengelig fra: <https://www.sivilombudsmannen.no/wp-content/uploads/2017/08/Besøksrapport-Ila-fengsel-og-forvaringsanstalt-2017-Endelig-til-nett.pdf> (lest 26.03.2021).
- Sivilombudsmannen. (2018). Besøksrapport Ullersmo fengsel 29.-21. august 2017. Tilgjengelig fra: <https://www.sivilombudsmannen.no/wp-content/uploads/2018/02/Bes%C3%B8ksrapport-2017-Ullersmo-fengsel.pdf> (lest 07.04.2021).
- Sivilombudsmannen. (2019). Særskilt melding til Stortinget om isolasjon og mangel på menneskelig kontakt i norske fengsler. Dokument 4:3 (2018/19). Tilgjengelig fra: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2018-2019/dok4-201819-003.pdf> (lest 14.04.2021).
- Sivilombudsmannen. (2020). De europeiske fengselsreglene er revidert. Tilgjengelig fra: <https://www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/tortur-forebygging/de-europeiske-fengselsreglene-er-revidert/> (lest 14.04.2021).
- SNL. (2017). Ila fengsel. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Ila_fengsel (lest 25.03.2021).
- SNL. (2021). Statsbygg. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Statsbygg> (lest 14.04.2021).
- SNL. (u.å.-a). Tukthus. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/tukthus> (lest 26.04.2021).
- SNL. (u.å.-b). Panoptisk. I: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/panoptisk> (lest 25.03.2021).
- Solerød, H. & Thorsnæs, G. (2018). By. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/by> (lest 28.04.2021).
- St.meld. 37 (2007-2008). Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-37-2007-2008-/id527624/> (lest 21.03.2021).
- Statistisk sentralbyrå. (2015). Innsattes levekår 2014. Før, under og etter soning. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/244272?_ts=150b8c1bce0 (lest 07.04.2021).
- Statsbygg. (2021-a). Statsbygg skal rehabilitere Ila fengsel. Tilgjengelig fra: <https://www.statsbygg.no/nyheter/statsbygg-skal-rehabiliterer-ila-fengsel> (lest 28.04.2021).

- Statsbygg. (2021-b). Har spart 900 millionar på Agder fengsel. Tilgjengelig fra: <https://www.statsbygg.no/nyheter/har-spart-900-millionar-pa-agder-fengsel> (lest 25.03.2021).
- Statsminister Erna Solberg. (2020). Åpningen av nye Agder fengsel. Tale. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/apning-av-nye-agder-fengsel/id2741568/> (lest 23.03.2021).
- Straffegjennomføringsloven. (2001). Lov om gjennomføring av straff mv. av 18. mai 2001 nr. 21. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21> (lest 14.04.2021).
- Straffeloven. (2005). Lov om straff av 20. mai 2005 nr. 28. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28?q=straffeloven> (lest 14.04.2021).
- Støen, E. (2021). Intervju med kunstner Eirin Støen. Zoom (19.02.21)
- Sørenes, K. M. (2020, 06.11.2020). Ap anklager justisministeren for lovbrudd. Mener innsatte får ulovlig streng straff som følge av koronakrisen. Aftenposten. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/399Eqv/ap-anklager-justisministeren-for-lovbrudd-mener-innsatte-faar-ulovlig> (lest 23.03.2021).
- The Nelson Mandela Rules. (2015). The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners: United Nations Office on drugs and crime Tilgjengelig fra: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/GA-RESOLUTION/E_ebook.pdf (lest 14.04.2021).
- Ullensaker kommune. (2018). Detaljreguleringsplan (planID 427) Ullersmo fengsel 1. gangs behandling. Tilgjengelig fra: <https://www.ullensaker.kommune.no/siteassets/10-tekstbibliotek/planer/regulering/horinger/2019/romerike-fengsel-offentlig-ettersyn/4.-planbeskrivelse.pdf> (lest 20.04.2021).
- Ullensaker kommune. (2019). Sluttbehandling av detaljreguleringsplan for Romerike fengsel, avdeling Ullersmo. Tilgjengelig fra: <http://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3033/427/Dokumenter/427%20S%C3%A6rskrift.pdf> (lest 23.04.2021).
- Ulrich, R. S. (1984). View through a Window May Influence Recovery from Surgery. *Science*, 224 (4647): 420-421. doi: 10.1126/science.6143402.
- Ulrich, R. S., Zimring, C., Quan, X. & Joseph, A. (2006). The environment's impact on stress. *Improving healthcare with better building design*: 37-61.
- van der Linden, S. (2015). Green prison programmes, recidivism and mental health: A primer. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 25: 338-342. doi: 10.1002/cbm.1978.
- Where to Invade Next. (2015). Regissert av Michael Moore. Dokumentar. USA: Neon.

VEDLEGG A

Spørreskjema om uteområder i fengsel

1. Hvilket prosjekt har du jobbet med, og hva var din rolle i prosjektet?
2. Hva gjør uteområder til gode steder å være?

Mål og prosess

3. Hva var målet med prosjektet?
4. Hvilke føringer måtte du forholde deg til og hvordan påvirket de arbeidsprosessen?
5. Har det vært brukermedvirkning i prosjektet? Hvordan var i så fall prosessen?
6. Hvordan har det vært å forholde seg til sikkerhetsaspektet?
7. Har det vært krevende å få gjennomslag for gode tiltak utendørs?

Etterlatt inntrykk

8. Er det noen spesielle utfordringer med fengselsprosjektering?
9. Ville du gjort noe annerledes, i så fall, hva?
10. Hva er du mest fornøyd med i prosjektet?
11. Hva er det beste rådet du kan gi til en landskapsarkitekt som skal prosjektere sitt første fengsel?
12. Er det noe du vil legge til?

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway